

esély

2015/3

Társadalom- és szociálpolitikai folyóirat

TARTALOM

Tanulmányok

- 3 **Thomas Faist:** A transznacionális szociális kérdés, avagy a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése Európában
- 28 **Győry Adrienn – Orosz Anna:** A társadalmi befogadás elősegítése a helyi szereplők megerősítésével: egy példaértékű cseh kísérlet

Magyar valóság

- 43 **Mózer Péter – Tausz Katalin – Varga Attila:** A segélyezési rendszer változásai

Szociális munka

- 67 **Philip R. J. Harington – Liz Beddoe:** Civil gyakorlat: a szociális munka új szakmai paradigmája
- 88 **Légmán Anna:** „Nem engedtek dolgozni”. Egy skizofrénnek diagnosztizált ember élettörténetéről
- 108 **Csontos Erika:** Mi az, hogy véletlen? Beszélgetés Bélával, egy felépült, előzőleg „paranoid skizofréniával” diagnosztizált tapasztalati szakértővel

130 **Abstracts**

132 **Contents**

THOMAS FAIST

A TRANSZNACIONÁLIS SZOCIÁLIS KÉRDÉS, AVAGY A TÁRSADALMI EGYENLŐTLENSÉGEK ÚJRATERMELŐDÉSE EURÓPÁBAN*

Milyen következményekkel jár a határokon átnyúló foglalkoztatás és szociális védelem gyakorlata Európában a társadalmi egyenlőtlenségek szempontjából? A transznacionális szociális kérdésnek számos aspektusa van, mivel nemcsak az osztály, a társadalmi nem, az etnikum, a jogi státusz és a vallás által generált egyenlőtlenségekkel áll kapcsolatban, hanem azzal a percepcióval is, hogy erősödött a határokon átnyúló kölcsönös függőség, és hogy maguk a transznacionális interakciók is megkülönböztetéseket hoztak létre. A transznacionális szociális kérdés megértése szempontjából stratégiai jelentőségűnek tekinthetjük a nemzetközi migrációt, mert a szociális védelem fragmentált világának kapcsolódásait tárja fel. A nemzetközi migráció különösen azokba a társadalmi mechanizmusokba nyújt betekintést, amelyek a határokon átnyúló szociális védelmet erősítik, illetve abba, hogy ezek a mechanizmusok hogyan enyhítik a régi társadalmi egyenlőtlenségeket, és hogyan hoznak létre újakat.

Határokon átnyúló szociális védelem és mobilitás

Növekszik, vagy legalábbis tartósan magas szinten maradt a társadalmi egyenlőtlenség Európában. Ez az egyenlőtlenség egyrészt a jövedelmek – bérek és profitbevételek, fizetésből és befektetésből származó jövedelmek – közötti növekvő különbségekre vonatkozik, másrészt pedig az életesélyek közötti növekvő különbségekre Európa különböző régiói között (vö. ILO 2008). Az alábbi írásban azt vizsgáljuk meg, hogy milyen mértékben befolyásolják a szociális védelem stratégiái és a határokon átnyúló mobilitás az életesélyek megoszlását.

Ezzel összefüggésben a transznacionális migráció két példáját mutatjuk be, amelyek az egyenlőtlenség különböző dimenzióira vonatkoznak. Az első példa az Ukrajnából és Romániából érkező gondozószemélyzet, akik olasz és német

* Thomas Faist: On the transnational social question: How social inequalities are reproduced in Europe. *Journal of European Social Policy*, 2014, Vol. 24 (3), 207–222.

háztartásokban dolgozva tesznek szert jövedelemre maguk és családjuk számára. Néhányan közülük az eredeti lakhelyük és munkahelyük között ingáznak, és olyan különféle határokon átnyúló tranzakciókat hajtanak végre, mint az iskolai tandíjaknak, az egészségügyi szolgáltatásoknak, a gyerekek helybeni vagy távoli felügyeletének, vagy a rokonok gondozásának a kifizetésére szolgáló pénzügyi átutalások. Ugyanakkor hozzájárulnak a munkaerő reprodukciójához azokban a háztartásokban, ahol dolgoznak, például a gyerekek vagy az idősebb rokonok gondozása révén csökkentik a foglalkoztatóikra nehezedő terheket, így lehetővé teszik a munkaképes családtagok (főleg nők) számára, hogy belépjenek a munkaerőpiacra (Kofman 2012). A másik példa egy erősen férfiak dominálta iparágra, nevezetesen az építőiparra vonatkozik, ahol az Európai Unió tagországaiból vagy „harmadik országból” származó szerződéses, illetve egyéni vállalkozó munkásokat foglalkoztatnak. Itt egyrészt az egyéni vállalkozóként dolgozóknál merül fel a szociális védelem kérdése, amikor baleset történik a munkahelyen, másrészt a szerződéses munkások esetében abban a tekintetben, hogy a fizetés és a munkakörülmények színvonala hogyan viszonyul a helyi munkásokéihoz; továbbá mindkét esetben kérdéses az is, hogy az otthon maradt hozzátartozóik részesülnek-e a szociális védelem bármilyen formájában. Némelyek egyaránt dolgoznak a hazájukban és külföldön, és ennek megfelelően esetükben a szociális ellátások iránti igény és azok biztosítása nem korlátozódik egyetlen jóléti állam területére. A gondozási és építési szektorokban igen rendszertelen a foglalkoztatás, és az érintettek időnként a hazájukban nem tudják biztosítani családtagjaik, főként a gyerekek és nagyszülők gondozását. Az ilyen helyzetek rámutatnak az érintett háztartásokban tapasztalható egyenlőtlenségekre – mind a származási, mind a migrációs célként szolgáló régiókban –, például a szociális jogokhoz való hozzáférés terén, a pénzügyi transzferek használatában, vagy a gyermeknevelés és a nemzedékek közti hatalmi viszonyok tekintetében.

Az alábbi elemzés azokat a társadalmi mechanizmusokat mutatja be, amelyek a határokon átnyúló kontextusban – ami Európában a transznacionális kontextus – jelentkező egyenlőtlenséget meghatározzák mind az európai uniós, mind az unióval szomszédos államokat illetően. A 'transznacionális' kifejezést itt ernyőfogalomként használjuk, amely a határokon átnyúló interakciók három lehetséges szintjét jelöli: az államközi kapcsolatokat (nemzetközi szinten), a nemzetállamok unión belüli kapcsolatait (szupranacionális szinten) és a világméretű kapcsolatokat (globális szinten). A 'transznacionalitás' mindig vonatkozik a nem állami cselekvőkre is, és kapcsolódik a transznacionális keretben megvalósuló társadalmasodás és szocializáció folyamataihoz, amelyeket a maguk összességében „transznacionalizációnak” nevezünk. Azokat a sűrű, határokon átnyúló társadalmi tereket pedig, amelyek a transznacionalizáció folyamatai révén keletkeznek, „transznacionális társadalmi tereknek” hívjuk. A transznacionalizációra úgy tekintünk, mint ami a személyek és csoportok közötti határokon átnyúló tranzakciók kvantifikálható mértékéeként kezelhető egy, az alacsonytól a magasig terjedő skálán (Faist–Fauser–Reisenauer 2013).

Abból a kezdeti feltevésből kiindulva, hogy kimutatható korreláció egyfelől a transznacionalitás, másfelől a már korábban létező egyenlőtlenségek csökkenése és az új egyenlőtlenségek kialakulása között, ez az írás arra összpontosít, hogy fölmérje, hogyan viszonyul a határokon átnyúló szociális védelem a határokon átnyúló társadalmi egyenlőtlenségekhez; más szóval, az életlehetőségek szempontjából döntő erőforrások, státusz és hatalom eloszlásához. Ez megköveteli, hogy közelebbről megvizsgáljuk mind a nemzeti és európai politikát, mind a családok és hálózatok bevett gyakorlatait a transznacionális szociális terekben. A statisztika megerősíti, hogy a migránsok és mobil alkalmazottak életvilága az államhatáron átnyúló módon szerveződik. Példának okáért a Német Szociális-gazdasági Panel (SOEP) 2010-es adatainak elemzése megmutatja, hogy a Németországban lakó migránsok 80 százaléka hajt végre különféle határokon átnyúló tranzakciókat, mint például átutalások, utazások és kapcsolattartás más országokban élő barátokkal és rokonokkal. Összehasonlításul láthatjuk, hogy a nem migránsoknak, vagyis a migráns háttérrel nem érintettek német állampolgároknak mindössze mintegy 30 százaléka hajt végre ilyen tranzakciókat.¹

Az az alapvető állításom, hogy a munkaerő-migráció és a határokon átnyúló szociális védelem bizonyos formái adaptív választ jelentenek a szociális kockázatokra és a hozzájuk kapcsolódó esélyegyenlőtlenségekre, de egyúttal fenn is tartják a régi egyenlőtlenségeket, és újakat teremtenek. Fontos észben tartani, hogy a határokon átnyúló migráció, amennyiben az nem politikailag motivált vagy kényszerített, a szocioökonomiai, kulturális és politikai átalakulás és az ezekhez kapcsolódó egyenlőtlenségek eredménye, amely egyenlőtlenségek bizonyos esetekben még növekednek is. Tehát a migráció nem, legalábbis közvetlenül nem járul hozzá az egyenlőtlenségek csökkentéséhez. Ez nem mond ellent annak a ténynek, hogy egyéni vagy családi szinten a földrajzi mobilitás és a transznacionalitás valóban sikeres stratégia lehet a foglalkoztatás és a szociális védelem megszerzésére (Goldin–Cameron–Balarajan 2012). Mindazonáltal, mint látni fogjuk, még ezen a szinten is növeli az egyenlőtlenségek termelődését és újratermelődését.

Ebből kifolyólag a transznacionális szociális kérdés az államok közötti társadalmi egyenlőtlenségek percepcióját és politizálódását befolyásoló folyamatokkal kapcsolatos, a mind regionálisan, mind globálisan több társadalmi egyenlőségre irányuló követelések határokon átnyúló perspektívájából (Faist 2009). Bizonyos értelemben a transznacionális szociális kérdés a globális szociális kérdés Európában megjelenő regionális manifesztációja; azzal a különbséggel, hogy Európa a civilizált jóléti államok uniójaként határozza meg önmagát (bár ez a sajátosság semmi esetre sem alkalmazható ugyanolyan módon az összes tagállamra). Mégis ez az a különbség, amely lehetővé teszi, hogy az Európában zajló nyilván-

¹ Lásd a „Transnationality and the Uneven Distribution of Informal Social Protection” alprojekt eredményeit a Collaborative Research Centre *From Heterogeneities to Inequalities* (CRC 882) projekt keretében (Diewald–Faist 2011). <http://pub.uni-bielefeld.de/luur/download?func=downloadFile&recordId=272537&fileId=2722538>

nos vitákon amellet érveljenek, hogy a közpolitika feladata, a szociális emberi jogokból következően – amelyeket például Az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló európai egyezményben (*European Convention...* 1950), az Európa Tanács Európai Szociális Chartájában (*European Social...* 1961) és a Munkavállalók Alapvető Szociális Jogainak Közösségi Chartájában (*Community Charter...* 1989) kodifikáltak –, a társadalmi egyenlőtlenségek kezelése. Ezért helyénvaló a transznacionális szociális kérdés mint kifejezés. Az antiglobalizációs mozgalmak – hogy ezt a példát említsük – arra hívnak föl, hogy jelentős erőfeszítéseket tegyünk a szegénység csökkentéséért, és mindenki számára biztosítsuk a közoktatást és az egészségügyi ellátást (Cabrera 2011). A követelések azon az előfeltevésen alapulnak, hogy egy feltartóztathatatlan, de ugyanakkor kívánatos és egyre erősödő interdependencia alakul ki a különböző régiók között Európában. A követelések mögött az a normatív meggyőződés áll, hogy nem tekinthetjük legitimnek a súlyos társadalmi egyenlőtlenségeket (Heidenreich–Wunder 2008).

A tanulmány első része úgy vázolja fel az Európában jelentkező transznacionális szociális kérdést, mint a nemzetállami szociális állampolgárság kontextusában és az Európai Unióban létező vagy kitűzött egyenlőségi normák dacára jelentkező egyenlőségi problémát. A nemzetállami és a szupranacionális kontextusok azonban nem megfelelőek a szociális védelemre irányuló stratégiák potenciáljának és következményeinek magyarázatához. Ebből következően a második részben transznacionális perspektívából kíséreljük meg megvilágítani a transznacionális terekben a migránsok és nem migránsok közötti határokon átnyúló társadalmi kapcsolatok relevanciáját a lehetőségeik és az egyenlőtlenségek szempontjából. A harmadik rész azokat a társadalmi mechanizmusokat vizsgálja, amelyek nemcsak nem segítik a társadalmi egyenlőtlenségek csökkentését, hanem épp ellenkezőleg, erősítik azokat, és még új egyenlőtlenségeket is generálnak. Ennek megvilágítására példákat hozunk a háztartási és gondozási munkák köréből, valamint az építőiparból. Végezetül megfogalmazzuk az empirikus elemzésből következő kutatási kérdéseket.

Egyenlőségi normák és szociális állampolgárság

A mai Európában jelentkező egyenlőtlenségek arra az időszakra emlékeztetnek, amikor a 19. századi ipari országokban az uralkodó osztályok és a munkásosztály társadalmi mozgalmi közötti politikai konfliktusokban a „szociális kérdés” volt a központi probléma (De Swaan 1988). A különböző európai államokban az esélyek tekintetében általában és a jövedelmek tekintetében különösképpen tapasztalható egyensúlytalanságok (EC 2010) fényében az emberben felmerülhet, hogy vajon most éppen egy új társadalmi konfliktus küszöbén állunk-e, ezúttal transznacionális szinten és különböző törésvonalak mentén – nem pusztán osztályok

mentén, vagyis a tőke és a munka között, hanem egyre inkább a különbségek, azaz a heterogenitás olyan jellemzői mentén, mint például társadalmi nem, faj, etnikum, jogi státusz, szexuális orientáció, vallás és végül, de nem utolsósorban, a transznacionalitás. Jól mutatják ezeket a konfliktusokat a politikai csoportok és civil szervezetek határokon átnyúló különféle mozgalmi ügyekben, mint a környezetvédelem, az emberi jogok vagy a genderpolitika (Carver–Bartelson 2011). Azok a fórumok, amelyeken megfogalmazzák a társadalmi egyenlőtlenségek kritikáját és a társadalmi egyenlőség követelését, ugyanolyan sokszínűek, mint az ebben a kérdésben érintett csoportok. Találhatók ezek között nemzetállami szinten jelentkező hangok, de a szupranacionális intézményeken – mint az EU – belüli hangok is, továbbá nemzetközi szervezetek, mint az ILO, és nem utolsósorban a (regionálisan szervezett) Szociális Világfórumban aktív társadalmi mozgalmak és hálózatok (Della Porte 2005).

Nem tekinthetjük magától értetődőnek azonban, hogy az érintetteknek, a politikai és gazdasági döntéshozóknak, valamint az aktivistáknak közös felfogásuk lenne arról, hogy miképpen győzhetők le ezek az egyenlőtlenségek. Szintén nem gondolhatjuk, hogy létezne egyfajta természetes evolúciója a globális szociális normáknak, amelyek a szupranacionális szociális jogokon és a határokon átnyúló szociális állampolgárságon keresztül érvényesíthetők lennének. A súlyos egyenlőtlenségekkel foglalkozó és ezáltal a szociális védelem egyes aspektusaira irányuló transznacionális szakpolitikai intézkedések nincsenek szilárdan megalapozva a nemzetállamon túlmutató szociális jogokban, és rendszerint nem valósíthatók meg európai szinten. A szupranacionális, vagyis európai szinten a szociális jogokat csak csekély mértékben kodifikálták; kivétel ez alól a társadalmi nemek közötti egyenlőség jogi szabályozása (Római Szerződés 141. cikke), valamint a munkahelyi biztonságra és egészségre, továbbá a tagállamok állampolgárainak unión belüli migrációjára vonatkozó jogszabályok (Faist 2001). Inkább az a helyzet, hogy a határon átnyúló szociális jogok valójában nem érvényesíthető normák, vagyis „puha jogok”, mint a multinacionális vállalatoknál a munkafeltételekre vonatkozó önkéntes szociális sztenderdek, vagy mint azok a szakpolitikák, amelyek közvetetten generálnak jövedelmet és nyújtanak szociális védelmet, mint például az EU közös mezőgazdasági politikája.

Ezért úgy tekinthetünk az „új” szociális kérdésre, mint diskurzusok és szakpolitikai intézkedések kialakulásának folyamatára nemzeti szinten (a társadalmi mozgalmak, a jóléti szervezetek és az állami intézmények keretében), szupranacionális szinten (mint az Európai Parlamentben és az Európai Bizottságban) és globális kontextusban is (mint az ENSZ vagy a Szociális Világfórum). Ez a folyamat a határokon átnyúló egyenlőtlenségek percepciójára és csökkentésére vonatkozik, tekintettel az egyenlőség normáira, amelyeket legmarkánsabban az

Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatában és különböző ENSZ-konvenciókban² fogalmaztak meg. Más szóval, a transznacionális szociális kérdés az egyenlőség követelményének a fényében vonatkozik a határokon átnyúló egyenlőtlenségekre, és felszólít a nemzeti határokon átterjedő interdependenciák határokon átnyúló nyilvános tudatosítására. A transznacionális nyilvánosság színterei példái a Szociális Világfórumban tiltakozó társadalmi mozgalmak és európai szinten az Európai Unión belüli civil szervezetek tevékenysége (mint az Inequality Watch).

A szociológiai egyenlőtlenségkutatások egyik alapvető megállapítása az, hogy az egyenlőtlenségeket csak az egyenlőség normáinak vonatkozásában tekintik egyenlőtlenségeknek (Hondrich 1984). Az egyenlőség normáit nemzetállami kontextusban a nemzeti alkotmányok testesítik meg, és azokon túl pedig az EU Alapvető Jogok Chartája és a globális vonatkozású ENSZ Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata tartalmazza. Nem léteznek azonban az egyenlőségnek olyan általánosan elfogadott normái – abban az értelemben, hogy kodifikáltak és jogilag érvényesíthetők lennének – amelyek a határokon átnyúló foglalkoztatáshoz kapcsolódó egyenlő szociális védelemre vonatkoznának. A szociális állampolgárságra vonatkozó klasszikus vita lehet – az emberi jogi sztenderdek mellett – a transznacionális szociális kérdés egyik értelmes kiindulópontja. T. H. Marshall (1964 [1950]) úgy tekintett a nemzetállami szinten intézményesített szociális állampolgárságra, mint egy lehetséges eszközre, amelyik csökkenti a piaci részvételből és a piacról való kirekesztésből származó kockázatokat, és amely a nemzetállamban való teljes jogú tagsággal járó egalitárius státusz.

A munkavállalók határokon átívelő mobilitása – csakúgy, mint az eszmék terjedése és a szolgáltatások nyújtása – két szempontból is kihívás a nemzetállami keretek között létrejött jóléti állam számára, amely egyébként garantálja a szociális jogokat, és ezzel egyben megfelelő alapot teremt az egyenlőtlenségek percepciójára és politizálására. Először is itt van a jogok kérdése. A problémák a nem állampolgárok szociális védelmével kapcsolatban merülnek fel, hiszen azok nagy része életvitelszerűen lakik ugyan az adott országban, de gyakran nem rendelkeznek teljes körű szociális jogokkal (Morris 2002). Az Európai Unión belül a legtöbb ott élő, harmadik országból származó nem uniós polgárokat („letelepedetteket”) nem illetik meg ugyanazokkal a szociális jogok, mint a más tagállamokból érkező migráns polgárokat. A másik kérdés analitikus. A nemzetállamokon és a szupranacionális struktúrákon átnyúló transznacionális társadalmi

² Az ilyen konvenciókra példák az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (1948) és a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyeségokmánya (1966). Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatában nevesített legfontosabb szociális jogok (22–27. cikk) magukban foglalják az oktatáshoz való alapvető jogot, a munkához való jogot és a szakszervezetekhez való csatlakozás jogát, valamint a minimálisan szükséges jövedelemhez, élelmiszerhez, ruházathoz, lakhatáshoz, egészségügyi ellátáshoz és szociális biztonsághoz való jogot. A migránsok számára ezeket a jogokat meghatározza például a munkavállalási célú bevándorlásról szóló 1949-es ILO-egyezmény vagy a migráns munkavállalók és családtagjaik jogainak védelméről szóló, az ENSZ által 1990-ben ratifikált egyezmény, amely magában foglalja a migráns munkavállalók családjaik jogait is. A szociális biztonság és a migráció intézményi szempontú áttekintéséhez lásd például Crevits–Van Buggenhout 2005: 33–41.

tereket, s ebből kifolyólag a gyakorlatok transznacionális jellegét is figyelembe kell venni ahhoz, hogy megértsük a szociális védelem tényleges visszahatásait az egyenlőtlenségekre.

Először is az EU-n belüli szupranacionális fejlemények nyújtanak betekintést a migránsok és a határokon át közlekedő foglalkoztatottak szociális jogainak egyre növekvő komplexitásába a szabályozás jó néhány szintjén. A különböző nemzetállami rendszerek európai szinten való összekapcsolása eltérő lehetőségeket teremt mind a tagállami, mind a harmadik országból érkezők számára, még akkor is, ha az utóbbiak rendelkeznek állandó tartózkodási és munkavállalási engedéllyel. Figyelembe véve a szociális jogok alacsony mértékű intézményesedését az uniós szinten, nem lepődünk meg azon, hogy jelentős különbségek vannak a határokon átlépő uniós polgárok (mint mondjuk az Olaszországban dolgozó francia állampolgárok) és az unión kívülről jövők (mint mondjuk a Németországban élő ukrán állampolgárok) között. Míg az uniós polgárok az első naptól fogva mint munkavállalók jogosultak nagyjából ugyanazokra a szociális jogokra a többi tagállamban, nem ez a helyzet a harmadik országbeli állampolgárokkal, akik csak akkor igényelhetnek jogosultságot, ha már megkapták a tartózkodási és a munkavállalási engedélyeket, és ezáltal elnyerték a letelepedett státuszt. Már ezen a ponton világossá válik, hogy az európai uniós szinten megvalósuló szociális jogok tekintetében megállapítható az uniós polgárok nemzetállami eredetű jogosultságainak a koordinációja (mint pl. a szociális jogosultságok átvitelének lehetősége az egyik tagállamból a másikba), míg az unión kívüliek számára a státusz a rájuk vonatkozó kétoldalú egyezmények függvénye.³

Jelen állapot szerint nincs esély arra, hogy harmonizálják a harmadik országbeliek és az uniós polgárok között a státusz kérdését, mert a nemzetállami alapú jóléti államok nem hajlandók szupranacionális intézményekre átruházni a munkaerőpiacuk és a szociális védőrendszerük feletti kontrollt. Az EU szempontjából kívánatos a tagállamok közötti verseny és az ebből adódó kevesebb szociális jog és magasabb nemzetközi versenyképesség. Ezt egyértelműen példázza a munkavállalók mozgásszabadságának kérdése. Az olasz származású argentinok felvehetik őseik állampolgárságát, és ezzel lehetővé válik számukra a letelepedés nemcsak Olaszországban, hanem bármely másik uniós tagállamban is. A román állampolgárságot nyerő moldovaiak számára, mivel jogot szereztek rá, biztosított az európai unió belüli mozgásszabadság. Az ezekben és a hasonló jellegű esetekben a többi tagállamnak nincs ráhatása a munkavállalók állampolgárságon alapuló mobilitására. Viszont ellenőrizni tudják a harmadik országbeliek mozgását. Ezen a módon a tagállamok a harmadik országbeliekkel szemben arra használják a migrációs ellenőrzést, és időnként az állampolgárság megszerzésének szabályozását, hogy szabályozzák a saját munkaerőpiacukat (ezáltal a bérköltségeket is) és a szociális állampolgárságot – ami természetesen szuverén joguk. Azt azonban

³ Az egyes szomszédos államokkal kötött társulási egyezmények, főleg Törökország esetében, némileg privilegizáltabb státuszt biztosítanak az ezen országokból érkezőknek.

egyre inkább az Európai Bizottság határozza meg és definiálja, hogy mitől lesz valaki „munkavállaló”. Így a nemzetállami állampolgársághoz való hozzáférés egy közvetett eszköz lesz arra, hogy ellenőrizték a munkaerőpiacot és a szociális jogokhoz való hozzáférést.

Az Európai Unió ebből a szempontból teljesen egyedülálló intézményrendszer. A munkavállalók/polgárok határokon átnyúló mobilitása nemzetközi vagy államközi migrációnak is tekinthető, bár az európai jogrend ezt belső migrációnak tekinti. Az a tény is ezt nyomatékosítja, hogy az EU olyan intézményei, mint az Európai Bizottság és az Európai Parlament „mobilitásként” határozza meg az uniós polgárok határokon átnyúló mozgását, míg a „migráció” fő szabályként a harmadik országbeliek mozgására vonatkozik (Faist–Ulbricht megj. előtt). A „mobilitást” tehát úgy tekinthetjük, mint „első osztályon” történő migrációt, hiszen nem vonatkoznak rá a sok utánjárással járó vízum- vagy tartózkodási megkötések, amelyek jellemzik az EU és harmadik országok közötti nemzetközi mobilitást vagy migrációt.

A szociális védelem transznacionális nézőpontból

Az eddigiekben a nemzetállami alapú jóléti államokkal, az EU intézményi felépítésével és a nemzetközi konvenciókkal kapcsolatban tett megállapítások kétségkívül szükségesek ahhoz, hogy megértsük a szociális uniós polgárság és a szociális jogokra való jogosultság jogi és politikai aspektusait. Mindazonáltal ezek nem elégségesek ahhoz, hogy megértsük a társadalmi egyenlőtlenségek határokon átnyúló jelenségeit. Ha csak a nemzeti és a szupranacionális perspektívára szorítkozunk, akkor egyedül a jelenség bevándorlási oldalát vesszük szemügyre, elhomályosítva az államhatárokon átnyúló mellérendelt kapcsolódásokat. A transznacionális nézőpontra van szükség ahhoz, hogy ezeket a kapcsolódásokat is megvizsgáljuk, hiszen ez a megközelítés túlmutat az olyan eszközökön, mint a kétoldalú nemzetközi egyezmények, és magában foglalja a transznacionális társadalmi terekben a migránsok és eltartottjaik között működő (informális és magánjellegű) szociális védelmi mechanizmusok szintjét (Sabates-Wheeler–Feldman 2011). Ez azt is jelenti, hogy ha meg akarjuk érteni a határon átnyúló tranzakciók összefüggésében megjelenő szociális védelmet, akkor arra kell összpontosítanunk, hogy ténylegesen hogyan biztosítják a szociális védelmet, és hogy ennek milyen hatása van a társadalmi egyenlőtlenségekre.

A transznacionális megközelítés kritikus a metodológiai nacionalizmussal szemben, vagyis azzal a társadalomtudományban gyakran magától értetődőnek tekintett feltevessel, hogy a nemzetállamok vagy a nemzetállami alapú társadalmak a természetes egységei az elemzésnek és az adatgyűjtésnek. Annak érdekében, hogy túlhaladjuk ezt a némileg megkopott álláspontot, a transznacionális elemzés vonatkoztatási pontjait világosan jelezni kell (Faist 2012). A transznacionális megközelítés kezdőpontja egyfelől a határokon átnyúló tranzakciók

mértéke és sűrűsége, más szóval a transznacionalitás. Másfelől a transznacionális megközelítésnek alkalmaznia kell az elemzés különböző szintjeit, nevezetesen a helyi, a nemzeti, az európai és a globális szinteket, és, amennyire lehetséges, az ezen szintek közötti kölcsönhatásokat is elemeznie kell, mivel a transznacionális tranzakciók kapcsolódási pontjai megtalálhatók minden egyes szinten.

A határokon át mozgó munkavállalók térbeli mobilitását nem szabad a határokon átnyúló interakciók kizárólagos aspektusának tekinteni. Ha meg akarjuk érteni ezt a jelenséget, akkor megfelelő mértékben figyelembe kell venni azon viszonylagosan „immobil” családtagok és más rokonok szerepét is, akik otthon maradnak, és ezáltal sokszor lehetővé teszik a határokon átvélő mobilitást és migrációt. Nem mindegyik, határokon átnyúló tevékenységet folytató egyén vagy csoport lépi át rendszeresen a kettő vagy több nemzetállam közötti határokat. Ebből kifolyólag nemcsak a letelepedett migránsok, hanem az ő időnként „immobil” családtagjaik és az egy helyen hosszú ideje már letelepedett migráns csoportok tagjai is határokon átnyúló aktivitást mutatnak.⁴ Csak így válnak láthatóvá a transznacionalitás koncepciójának előnyei. A transznacionalitás az emberek és csoportok államhatárokon átnyúló társadalmi tevékenységét jelöli. A kifejezés magában foglalja a társadalmi élet – a családi, a szociokulturális, a gazdasági és a politikai élet – különböző szféráiban zajló határokon átnyúló tranzakciók egész spektrumát, az utazástól kezdve a pénzügyi átutalásokig, és azokat a többoldalú kapcsolatokat, amelyek ezekben a tevékenységekben létrejönnek, egészen a gondolatok és eszmék cseréjéig. Így tekintve a transznacionalitás a különbségek jelölője, hasonlóan az életkorhoz, a társadalmi nemhez, az állampolgársághoz, a szexuális orientációhoz, a kulturális preferenciákhoz és a nyelvhasználathoz. A transznacionalitás különböző formákban nyilvánulhat meg, és értelmezhető egy részvételi skálán az alacsonytól a magasig, vagyis a nagyon kevés átmeneti kapcsolattól a többszörös, sűrű, hosszú távú kapcsolatokig. A mi céljaink szempontjából ez azt is jelenti, hogy a határokon átnyúló foglalkoztatásban érintett népcsoportok, vagyis a nem migránsok és családjaik nem kategorizálhatók egyszerűen transznacionálisként vagy nem transznacionálisként, hanem inkább a transznacionalitás különböző mértéke szerint. Példának okáért, a migránsok különböző mennyiségű pénzt – vagy egyáltalán semmi pénzt sem – utalnak át otthon maradt családjaiknak. Általában véve az átutalások folyósítása fontos szerepet játszik a háztartási jövedelmekben Kelet-Európában (Chukanska–Comini 2012). Sajátos módon az átutalások hivatalos nyilvántartása rendszerint alábecsüli az átutalások tényleges mértékét, amelyek gyakran a hivatalos adatok dupláját teszik ki. A hivatalos források hasonlóképpen nem mérik az ún. „fordított” átutalásokat, amelyek a szülőföldről mennek külföldre.

A szociális védelem struktúráit formális és informális, állami és nem állami dimenziók mentén jellemezhetjük. Kisebb léptékben léteznek nem formális,

⁴ A határokon átvélő migrációban érintett emberekről megállapítható, hogy transznacionális gyakorlatot is folytatnak, lásd Mau (2010) írását.

baráti hálózatok, csakúgy, mint magasan intézményesített nemzeti és családi csoportok. A migráció melletti döntésre úgy tekinthetünk, mint amely viszonyossági alapon biztosítja a családot az elszegényedés ellen (mint pl. a különböző szociális kockázatokkal szembeni kölcsönös segítségnyújtás) arra az esetre, ha váratlan költségek merülnének föl, mondjuk, betegség miatt. Különösen fontosak a szociális védelem azon informális formái, ahol csődöt mond vagy nem létezik a formális társadalombiztosítás. Gyakran idetartozik a rokonok közötti pénzügyi átutalás, például azért, hogy segítsen az ingatlanvásárlásban vagy a nyugdíjbiztosítás fizetésében, vagy egy rokonnak a tanulmányai folytatásában. A bevándorlás célországjaiban egyáltalán nem garantált a közösségi intézményekben való gyerekgondozás biztosítása, és ezért időnként szükség van a külföldről érkező rokonokra, akik vigyáznak a gyerekekre, hogy a szülei munkát vállalhassanak. Időnként idősebb rokonokat hoznak át, mivel ők szülőföldjükön nem kapják meg a megfelelő gondozást vagy ellátást.

A transznacionális nézőpont az egyének és csoportok közötti határokon átívelő tranzakciók kontextusában jelentkező egyenlőtlenségekkel foglalkozik. Az adott kutatási kérdéstől függenek a megfigyelés és az elemzés egységei, mert a tranzakciók különböző szinteken történhetnek, például a háztartásokban, a helyi vagy vallási közösségekben és szervezetekben.

Az egyenlőtlenség mechanizmusai

A munkaerő áruvá válásának példáján keresztül láthatjuk, hogyan keletkeznek a határokon átívelő egyenlőtlenségek a gyakorlatban. Ebben a folyamatban a családon belüli munkamegosztás piacosodik, és pénzben kifejezett ára lesz. Bizonyos EU- és OECD-országokban a munka bizonyos szférái, mint például a tartós idősgondozás és a házimunka, egyre inkább áruvá válnak. A gondozás és a házimunka a tevékenységek olyan komplexumából állnak, amelyek megteremtik a létfenntartás napi szintű követelményeit az egészség és a jólét fenntartása érdekében. Jelenleg a gondozás és a házimunka – mind a hagyományos családi kontextusban, mind annak kommercializálódott formájában – olyan terület, ahol elsősorban női, határokon átlépő munkavállalókat foglalkoztatnak. Ez részben azzal a ténnyel magyarázható, hogy az OECD-országokban folyamatosan nő a nők foglalkoztatási aránya, aminek következtében a nők többé nem képesek a gondozási és háztartási feladatokat ugyanolyan mértékben ellátni, mint korábban (Pfau-Effinger 2000). Ebből kifolyólag a gondozói munka egy mindinkább bővülő foglalkoztatási ágazat – az ILO szerint mintegy 100 millió migráns végez fizetett munkát ebben a szektorban világszerte –, és a gondozásra szoruló idősök száma is egyre növekszik, ahogy egyre több nő dönt úgy, hogy ipari-kereskedelmi vagy hivatali munkát vállal a munkaerőpiacon.

Az áruvá válás egy másik példája az építőipar, méghozzá az igen intenzív áruvá válás példája. A nyugat-európai államokban (a függő) egyéni vállalkozó munká-

sok aránya drasztikusan nőtt az utóbbi években, különösen a kelet-közép-európai államok uniós csatlakozása óta, aminek következtében a munkaerő szabad áramlása indult meg ezekből az országokból. Az ilyen (pszeudo)vállalkozó munkások jelentős részének egyáltalán nincs társadalombiztosítása, vagy nem kellő mértékű van. A függő önfoglalkoztatás feltételei sajátosan olyanok, hogy a munkáltató megkerülheti az elbocsátás elleni szabályokat vagy a határozott idejű szerződések határozatlan idejűre változtatásának szabályait. Gyakran nem alkalmazható a munka törvénykönyve, mivel magánszerződéseket kötöttek, ami azt jelenti, hogy a szerződés tekintetében a munkavállalók után nem kell járulékokat fizetni, és egyéni vállalkozó munkásokként kezelik azokat, akik valójában alá vannak vetve a munkáltatók direktíváinak (EP 2013).⁵ A dolgok ezen állapotának egyik hosszú távú következménye, hogy ezeknek a munkásoknak nem lesz majd megfelelő nyugellátásuk.

A határokon átívelő mobilitás stratégiai szociális védelmi kapcsolatokat teremtenek az anyaország és a foglalkoztatást nyújtó célszország között. Ezen országok szociális és migrációs szakpolitikáinak idevonatkozó szabályai azonban nem alkotnak egy koherens határokon átnyúló keretet a társadalmi integrációra, mivel a jóléti államokban a szociális juttatásokhoz való hozzáférést és jogosultságot még mindig a migránsokra vonatkozó határrendészeti szabályozás határozza meg. Például a szociális juttatásokhoz való hozzáférés különböző fokozatai léteznek attól függően, hogy a tartózkodási és munkavállalási engedély melyik fajtájáról van szó (lásd Sainsbury 2010). A munkaerő iránti igény diktálja a munkavállalási engedélyek kiadását, és ezért a közép- és kelet-európai munkavállalók Dél- és Nyugat-Európába irányuló migrációját és mobilitását is. Azokban az országokban, ahol nagy volt az igény a gondozásban dolgozó munkavállalók iránt, és ahol viszonylagos dereguláció érvényesült a házi- és gondozási munkában való foglalkoztatás tekintetében – mint például Nagy-Britanniában vagy a dél-európai tagállamokban –, a migrációs szabályok kevésbé voltak szigorúak. Ez igaz volt 2004 után is, amikor jó néhány tagállam, mint Nagy-Britannia, eltörölte az új tagállamokból érkező munkaerővel szembeni akadályokat, míg más tagállamok, mint Németország, egészen az utóbbi időkig fenntartották a szigorú szabályozást. A helyzet hasonló a férfiak által dominált iparágakban is, amilyen például az építőipar.

Annak érdekében, hogy tetten érhessük az egyenlőtlenségek újratermelődését, illetve termelődését, abból az alapvető feltevésből fogunk kiindulni, hogy a kulcsfontosságú társadalmi mechanizmusok beazonosítása jelentős lépés azon ok-okozati folyamatok rekonstruálásában, amelyek relevánsak az egyenlőtlenségek szempontjából. A „társadalmi mechanizmus” terminus ismétlődő folyamatokra és fejleményekre vonatkozik, és összekapcsolja a beazonosítható kezdeti feltételeket a konkrét eredményekkel (McAdam–Tarrow–Tilly 2001: 24). Hogy

⁵ A függő önfoglalkoztatás a munkakapcsolat olyan formája, amelyben a munkás formálisan egyéni vállalkozó, de a tényleges alkalmazottak körülményeihez hasonló körülmények között van foglalkoztatva. Az építőiparon kívül ilyen jogi konstrukció található elsődlegesen még a szállítmányozásban, a biztosítási szektorban, széles körben a szolgáltató szektorban és a hirdetési piacon.

megmutassuk, hogyan generálódnak és termelődnek újra az egyenlőtlenségek, megkülönböztethetjük a társadalmi mechanizmusok különböző típusait és az elemzés különböző szintjeit (1. táblázat). A társadalmi mechanizmusok különböző típusainak tekinthetjük például a hierarchizálást, a kirekesztést, a lehetőségek halmozását és monopolizálását („opportunity hoarding”), a kizsákmányolást, valamint a hozzájuk kapcsolódó specifikus gyakorlatokat (a további mechanizmusokról lásd Diewald–Faist 2011). Az elemzés során megkülönböztetjük a középszinten működő – azaz a kiscsoportok és az egyének hálózataira vonatkozókat – a társadalom egészére vonatkozó mechanizmusoktól, vagyis a társadalmi intézményeken keresztül működő mechanizmusoktól. A középszintű intézményi mechanizmusok az egyének, csoportok és interperszonális hálózatok közötti kapcsolatokat határozzák meg, vagyis az egyéni és a kollektív aktorok közötti viszonyokat. A társadalom egésze szintjén az intézményi mechanizmusok a struktúrák jelentőségére vonatkoznak, valamint azok (újonnan kibontakozó) jellemzőire a társadalmi egyenlőtlenségek kialakulása szempontjából. Specifikusan a középső szint perspektívájából a hangsúly a határokon átívelő mobilitásnak az „otthon maradtakra” (azaz a szülőföldön maradtakra) gyakorolt hatásain van. A világ különböző részein – Kelet-Európában, Latin-Amerikában, Afrikában és Délkelet-Ázsiában – végzett néprajzi tanulmányok azt mutatják, hogy azok a nők, akik egy másik országba migrálnak foglalkoztatás céljából, rendszerint pótanyák, nagymamák vagy más rokonok gondozására hagyják a gyerekeiket, de csak ritkán hagyják az apák gondozására (lásd Parreñas 2005). Nincs azonban elegendő bizonyítékunk arra, hogy megállapítsuk, a gondozói és gyermekgondozói munkában milyen mechanizmusok generálják és termelik újra az egyenlőtlenséget a célországban és a szülőföldön. Az építőiparban elsősorban a vállalkozások és az ügynökök működnek „transzmissziós szíjként”. A kilencvenes évek közepe óta a munkások az építőiparban egyre kevésbé klasszikus értelemben vett munkások (Faist 1997), hanem jogi értelemben egyre inkább egyéni vállalkozók.⁶ Különösen az utasításoknak alávetett, pszeudo egyéni vállalkozó munkások dolgoznak bizonytalan feltételek között, és alig képesek rendszeres szociális védelmi hozzájárulást nyújtani a szülőföldjükön élő családtagjaiknak.

⁶ A szerződéses munkások az alvállalkozók alkalmazottai és az alvállalkozók a fővállalkozóval állnak szerződésben a szolgáltatás szabadságának az Európai Unió által biztosított értelmében, vagy a harmadik országokkal kötött kétoldalú egyezmények értelmében.

1. táblázat: A társadalmi mechanizmusok és a társadalmi egyenlőtlenségek eredete (példák)

Társadalmi formáció	Középszint	Társadalmi szint
Általános társadalmi mechanizmusok	Kis csoportok és hálózatok	Társadalmi intézmények
Kirekesztés	<i>Kapcsolódások</i> (pl. hálózatokhoz és állásokhoz való hozzáférés)	<i>Bevándorlási politika és állampolgárság</i> (pl. rendezetlen jogállás, körkörös migráció, vízumkövetelmények)
Hierarchizálás	<i>Állások osztályozása</i> (szakképzett vagy szakképzetlen)	<i>Szenzációhajhászás</i> a tömegkommunikációban
Lehetőségek halmozása és monopolizálása („opportunity hoarding”)	<i>Támogatói hálózatok</i>	<i>Esélystruktúrák</i> a munkaerőpiacon
Kizsákmányolás	<i>Hatalmi aszimmetriák</i> (pl. házimunka)	<i>Negatív redisztribúció:</i> a gondozásban dolgozók és más szakképzett munkások kivándorlása (agyelszívás), fordított pénzügyi átutalások a szülőföldről a célországba

A befogadást és *kirekesztést* illetően azért fontos a csoporttagság és a hálózatokban való részvétel, mert többek között ezek biztosítják és teszik lehetővé az *állásokhoz*, a *szálláshoz* és a *gyerekgondozáshoz* való hozzáférést. A szolgáltatói szektorban dolgozó migránsok számára kulcsfontosságú a csoporthoz vagy klikkhez való tartozás az álláskeresésben, de abban is, hogy megszervezzék a gyerekek gondozását, illetve az otthon maradt idős rokonok ellátását, amíg külföldön vannak (Piperno 2007). A nemzetállami társadalom szintjén a tagságot illetően meghatározóak a *bevándorláspolitikai intézkedések* és az *állampolgárság* feltételei. Az európai uniós szinten azért fontos egy konkrét államhoz való tartozás és az ebből következő teljes jogú tagság az állampolgárokat (mint pl. szociális jogok), illetve az uniós polgárokat (mint pl. az utazás szabadsága és a letelepedés joga az uniós tagállamokban) megillető egyenlő jogok értelmében, mert ezek lehetővé teszik a határokon átívelő utazást, és ezáltal biztosítják a magasabb fokú transznacionalitást a határokon átnyúló mobilitás terén. Amikor Románia – a gondozásban foglalkoztatott szakképzett dolgozók egyik legnagyobb kibocsátója Dél-Európa számára, de olyan országok számára is, mint Németország – az Európai Unió tagja lett 2007-ben, megszüntették a (rövid idejű tartózkodásra vonatkozó) vízumköveteléseket és más akadályokat is felszámoltak. Ezzel szemben Ukrajna, amely szintén a gondozásban dolgozók egy jelentős kibocsátó-

ja, továbbra is harmadik ország marad, ennek a transznacionalitásra vonatkozó minden következményével együtt. Tehát egy uniós ország polgárának lenni biztosítja az utazás szabadságát, és ez jelentősen megváltoztatja a helyzetet a gondozásban foglalkoztatott szakképzett dolgozók mobilitását illetően. A romániai kiskorúak gyakrabban meg tudják látogatni a gondozásban dolgozó anyáikat Olaszországban, mint ukrán kortársaik, ami, ahogy az várható volt, hatást gyakorolt az anyák és gyermekeik közötti bizalmi viszonyra. Ráadásul a Romániából származó női munkások foglalkoztatási státusza nagyobb jogi biztonságot nyújt, mint az Ukrajnából érkező női munkásoké. Az egyenlőtlenség tekintetében ez azt jelenti, hogy a Romániából, illetve Ukrajnából Olaszországba érkező migránsok különböző opciókkal rendelkeznek az utazási szabadságot és a szociális szolgáltatásokhoz való hozzáférést illetően. Politikai vitákban gyakran felmerül az uniós polgárok és az unión kívüli állampolgárok egyenlőtlen bánásmódjának kérdése szerte Európában (Bauböck et al. 2006). Összegezve tehát, az állampolgárságon alapuló jogi helyzet hatást gyakorol az egyenlőtlenségekre a transznacionalitás tekintetében, de az erőforrások vonatkozásában is, ami például abban nyilvánul meg, hogy azt az időt, amit a családtagok gondozásával lehetne tölteni, ehelyett a konzulátusok előtti hosszú sorok végigállítására kell fordítani.

Ugyanakkor ez megmutatja, mennyire korlátozott a jogi státusz mint heterogenitásmutató abból a szempontból, hogy megmagyarázzuk és megértsük az egyenlőtlenségeket. Annak ellenére, hogy megszüntették az Európai Unión belül a munkaerő-piaci korlátozásokat, a foglalkoztatási helyzet nem javult lényegesen a dél-európai tagállamokban a Romániából, Bulgáriából vagy Lengyelországból érkezők számára a munkafeltételek és a jövedelem tekintetében (amiként azt az informális gazdaságban is látjuk). Tehát kimutatható a *hierarchizálás* az uniós országokból érkező munkások között. Példának okáért Olaszországban vagy Spanyolországban az álláslehetőségek a kelet-európai EU-országokból érkezők számára főleg az ún. alacsony képzettséget igénylő és alacsonyan fizetett állásokra korlátozódnak. Ez tulajdonképpen *lefokozást* jelent „mobil” munkaerőből – vagyis határokon át mozgó munkásból – „migránsná”, vagyis az unión kívülről érkezőkhöz hasonló társadalmi státuszba; ami ugyanúgy vonatkozik a gondozásban és házimunkában alkalmazottakra, mint az építőiparban és sok szolgáltatásban dolgozóakra (Recchi–Triandafyllidou 2010: 141). Ezek a munkások – mint sok unión kívülről érkező is – egyfajta rugalmas munkaerő-tartalékot jelentenek.

A hierarchizálás lényege, hogy „szakképzetlen” munkának minősítik és sorolják be a gondozási és házimunkát. A gondozási és házimunkát magától értetődően a szakképzetlen genderspecifikus munkába sorolják, nem utolsósorban azért, mert azokban az országokban, ahonnan az ezen a területen dolgozó női munkások nagy része származik, még nem piacosították az efféle munkát olyan nagymértékben, mint a célországokban. Ugyanakkor sok kelet-európai és fülöp-szigeteki nő, aki ilyen munkát végez Európában, valójában szakképzett munkás, aki megszerzte az adott szakképesítést a szülőföldjén. Például Nyugat- és Dél-Európában sok Ukrajnából érkező, gondozást végző nő szakképzett ápolónői végzettségű

(Lutz 2010). Ez a minta mutatható ki módosított formában az építőiparban is. Különösen a nagy építkezéseken, ahol a termelési módszerek szervezeterorientáltak, és a fővállalkozók nem akarják foglalkoztatni saját szakmunkáscsapatukat, kereslet jelentkezik a (más országokból származó) alvállalkozókra, akik képzett szakmunkásokat tudnak biztosítani. Általában véve tehát nem a szakképzetlen munkások azok, akik kiteszik magukat ennek a határokon átnyúló életformának, és ez a besorolás a hierarchia fenntartását szolgáló eszköznek bizonyul.

Társadalmi szinten nem pusztán a jogi differenciálódás hozza létre az itt leírt hierarchizálást, hanem a tömegkommunikációban megjelenő *szenzációhajászás* szemantikai mechanizmusai is. Az utóbbi években különösen azoknak az anyáknak az ügye került az érdeklődés homlokterébe, akik migránsként vállalnak munkát nyugat- és dél-európai országokban. A sajtóban és a médiában híradások jelennek meg „euroárvákról” vagy „szociális árvákról”, akiknek az állítólagos „rossz” anyjuk nyugatra megy, hogy személyes előnyöket keressen a foglalkoztatáson keresztül, anélkül hogy figyelembe venné azokat a negatív hatásokat, amelyeket ez védtelen gyermekeire gyakorol (Pustułka 2012, hivatkozással Sylwia Urbańskára). Az ilyen kategorizálás egyik következménye a szociális státuszra vonatkozó szemantikai osztályozás, ebben az esetben a „jó” szülő és a „rossz” szülő. Az empirikus kutatás lehetővé teszi a differenciáltabb értékelést, és megmutatja azokat a különböző stratégiákat – az időnkénti telefonhívásoktól és hazalátogatásoktól kezdve a gyerekek és más eltartottak célországba való áttelepítéséig –, amelyeket a „transznacionális anyaság” és „transznacionális apaság” kontextusában alkalmaznak annak érdekében, hogy csökkentsék az elválással járó pszichés gyötrelmeket (lásd még Dreby–Adkins 2010). Számos nő, aki a gondozás területén dolgozik, és számos, Nyugat-és Dél-Európában foglalkoztatott férfi építőipari munkás gyakorlata magas fokú transznacionalitást mutat a tekintetben, hogy a kommunikáció magas szintjén tartanak kapcsolatot a családjukkal, különösen képpen a gyerekekkel. Az ezen a területen folyó kutatás ugyanakkor azt állapította meg, hogy a szülőföldön maradt gondozást nyújtó személyek – például nagymamák – maguk is túl vannak terhelve munkával. Sokszor ugyanilyen problematikus ezen családok célországokban élő tagjainak a gondozási helyzete. Míg a migránsok gondozást nyújtanak és segédkeznek az alkalmazóik háztartásában, a saját gyerekeik gondozása hiányt szenved, mert munkájuk nem teszi lehetővé, hogy saját gyerekeiket is gondozzák (Pérez Orozco 2009).

Bizonyos (etnikai, vallási, nemzeti) csoportok időnként társadalmi elzárkózáshoz folyamodnak privilegizált helyzet kialakítása és saját lehetőségeik növelése érdekében, például ezt látjuk egyes városnegyedek gasztronómiai szektorában (Tilly 2005: 153–170). Egy másik példa a térbeli és foglalkoztatási „rés” elfoglalására az, amikor Olaszországban kizárólag román ápolónők látják el az időskori ápolást egy egész városnegyedben vagy egy egész városban. Az új migránsokat azért toborozzák, hogy más foglalkoztatóknak dolgozzanak, vagy hogy azok helyébe lépjenek, akik visszatérnek Kelet-Európába. Ilyen esetekben a saját országból származó emberek beépítése – ami egy a *lehetőségeket monopoliz-*

záló mechanizmus – biztosítja, hogy csak egy adott csoport tagjai (pl. az azonos szülővárosból származók) vagy egy adott támogatói hálózat tagjai részesüljenek a lehetőségekből. Ez növeli az egyenlőtlenséget az állásokhoz való hozzáféréshez kapcsolódó kategorizáláson keresztül más csoportok tagjainak jövedelméhez képest. Ugyanakkor ez a védelem egy formája is, miként Karl Polanyi (2001 [1944]) is leírta: a munka áruvá válása miatt a munkások akkor képesek jobban harcolni a jobb körülményekért és jobb bérekért, ha egyesülnek és összetartanak, ennek pedig a legbiztonságosabb útja az azonos országból származó kollégákkal való együttműködés. Ez jól látható a hivatalos papírokkal nem rendelkező munkások sztrájkjainál (*'sans-papiers'*, Barron et al. 2011). Mind a lehetőségek halmozása, mind a kizsákmányolás (lásd lentebb) olyan társadalmi mechanizmusok, amelyek monopolizáláshoz vezetnek. A monopóliumokat például sztereotipizálással védik, amelynek révén másokat, mondjuk, lustának vagy tanulatlanak kategorizálnak. A lehetőségek halmozásához és monopolizálásához gyakran társul a kizsákmányolás; ilyen például az, amikor a támogatott kivándorlás keretében rokonokat kényszermunka jellegű körülmények között tartanak, és arra kényszerítik őket, hogy kifizessék a bevándorlás költségeit.

Az olasz szociális védőrendszer keretében az informális toborzás új lehetőségeket nyit meg a Közép- és Kelet-Európából származó nők számára. Ellentétben például a német rendszerrel, az olasz szociális védőháló nem nyújt formálisan szabályozott gondozási ellátást intézményeken keresztül (mint a gondozási biztosítás), és ez jogi keretek és kollektív béralku nélküli gondozási foglalkoztatást tesz lehetővé (vö. Bettio–Simonazzi–Villa 2006). Ennek következtében megfigyelhető az új idősgondozási informális védelmi struktúrák kialakulása, amelyek nem olyan magasan differenciáltak, mint a formális szociális jóléti rendszerek.

A határokon átnyúló szociális védelmi stratégiák tekintetében tehát a transznacionalitás foka nagyon is releváns (Diewald–Faist 2011). A transznacionalitás magas foka esetében – vagyis a határokon átnyúló kontaktusok, csomagok és pénz rendszeres küldése, gyakori külföldre látogatás, sőt akár kettős állampolgárság előfordulása esetén – nagy a valószínűsége annak, hogy családokon és baráti klikkeken belüli informális szociális védelem alakul ki határokon átnyúlva. Amikor a transznacionalitás alacsony fokát látjuk, akkor a célszországban található helyi hálózatok nagyobb szerepet játszanak. Ezt a feltevést igazolja a szociális védelmi stratégiák részletes elemzése, amelyet a határokon át mozgó munkások különböző kategóriáiban végeztek, török–német (munkát kereső migránsok és menekültek), lengyel–német (unióon belüli migránsok és szezonális munkások) és kazah–német viszonylatban (német nemzetiségűek érkezése Kazahsztánból), megvizsgálva a transznacionális tereket az időskori gondozás, az egészségügy, az oktatás és a gyermekgondozás területein. A szociális védelem transznacionálisan orientált formái olyan sajátos társadalmi mechanizmusokban fejeződnek ki, mint például az átmeneti gondozási megbízás, amikor a célországban született gyerekeket a család szülőföldre küldik, hogy hosszabb időszakra a rokonok gondjaira bizzák őket, és így ott járjanak iskolába, ami által társadalmi ellenőrzést gya-

korolnak. Az ilyesfajta gyakorlat állandósítja az egyenlőtlenségeket, ugyanannyira, amennyire korlátozza a gyerekek autonómiáját is, és ezáltal a fejlődésre való képességüket. A fentebb említett transznacionális társadalmi terek közül ez különösképpen a német–török társadalmi tér esetében figyelhető meg, amelyet a másik két transznacionális társadalmi térrel összehasonlítva a transznacionalitás viszonylag magas foka jellemez. A német–lengyel térség esetében, amely a transznacionalitás mérsékelt fokát mutatja, a családi összetartozást fenntartó gyakorlatok inkább a nyári vakációkban nyilvánulnak meg, míg az alacsony transznacionalitással jellemezhető német–kazah esetben alig léteznek ilyen gyakorlatok. Ez utóbbi esetben jellemző egész családok és nagycsaládi csoportok kivándorlása, így csak kevés kapcsolat marad a szülőfölddel.

A foglalkoztatottak szempontjából akkor figyelhető meg a *kizsákmányolás* mechanizmusa, amikor a munkáltatók a hatalmi aszimmetriákat kihasználva megsértik a méltányos és legitim gyakorlat mércéit. Konkrét esetben például a jogilag rendezetlen módon foglalkoztatott munkások, akiknek olykor még tartózkodási engedélyük sincs, lemondanak arról, hogy jogilag érvényesítsék igényeiket, mert annak a dilemmának a foglyai, hogy vagy hagyják magukat kizsákmányolni az informális szektorban, vagy a kiutasítást kockáztatják rendezetlen rezidens státuszuk miatt, még akkor is, ha a bíróság a munkáltató ellen ítélné. Ez a munkavállalók és a munkáltatók közötti *hatalmi aszimmetria* megerősítésével jár a jogi és társadalmi viszonyok tekintetében. Az egyenlőség normáinak megsértése – mint az egyenlő bér, amint azt az ILO számos konvenciója is rögzíti – előmozdította az ilyen foglalkoztatási viszonyokról szóló vitákat olyan nyilvános fórumokon, mint a Nemzetközi Munkaügyi Konferencia (ILO 2010). Ezenkívül szektorális különbségek is kimutathatók az egyenlőtlenség tekintetében. Például sokkal nehezebb vizsgálatot folytatni háztartásokban vagy építkezéseken, mint állandó üzleti-kereskedelmi helyszíneken. Az európai országok között is különbségek mutathatók ki. Az olyan erősen deregulált piacokon, mint amelyet Spanyolországban is találhatunk, a gondozási szektor és az építőipar tulajdonképpen átmenetet biztosít a formális munkaerőpiacra, amit a rendezetlen jogállású migránsok jogi státuszának rendezését szolgáló kampányok is erősítenek (Leon 2010). Ennek eredményeképpen a kizsákmányolás mechanizmusa nagyobb jelentőségre tett szert.

A kizsákmányolási mechanizmus alaposabb elemzése azt mutatja, hogy a társadalmi egyenlőtlenségek jellemző módon nem csak a heterogenitás egyetlen dimenziójához kapcsolódnak. A munkáltatók háztartásában növekszik az egyenlőtlenség az erőforrások, a státusz és a hatalom vonatkozásában, amikor migránsok jelennek meg háztartási alkalmazottként. A munkát kereső migránsok foglalkoztatása nem csökkenti a háztartáson belüli nemi egyenlőtlenségeket, mert bár a férfiak és nők közötti munkamegosztást módosítja a kizsákmányolt, főleg női migránsok megjelenése – akiknek köszönhetően a középosztálybeli nők abba a helyzetbe kerülnek, hogy egyértelműbben mozdíthatják előre karrierjüket és ezáltal átalakítják a formális munkaerőpiacok genderspecifikus mintázatait (Nakano Glen 1992) –, ugyanakkor a migráns háztartási alkalmazottak fogla-

koztatása új egyenlőtlenségi mintázatokat hoz létre. A célországok háztartásaiban kialakuló egyenlőtlenségek termelése és a nők státuszának a formális munkaerőpiacon való javulása Németországban vagy Olaszországban a transznacionális folyamatokon keresztül kapcsolódik össze.

A kizsákmányolás a régiók közötti kétirányú *redisztribúcióban* nyilvánul meg. Először is, a gondozásban dolgozók Kelet-Európából Nyugat-és Dél-Európába való kivándorlása azt is jelenti, hogy a célországok magánháztartásaiban dolgozó számos foglalkoztatott olyan ápolónő, aki szakképzettségét még a származási országában szerezte. Az agyelszívás és a „fizikai erő” elszívásának eseteivel más szektorokban is találkozhatunk, például az építőiparban. Ezen folyamatok következtében elvesznek a szakképzésbe fektetett beruházások, sőt még munkaerőhiány is fellép ezeken a területeken a kivándorolt munkaerő származási országában. Hogy teljes legyen a kép, figyelembe kell venni azon fiatalok motivációit is, akik a külföldön sikeresen munkát talált szakmunkások példáján fellelkesülve jelentkeznek a képzésre (Stark 2004), és szintén figyelembe kell venni a visszafelé irányuló migráció, valamint a szülőföldre történő pénzügyi átutalások következményeit is. Magától értetődő, hogy ez a trend veszteségeket generálhat a kivándorlás régióiban, ha a szakképzett munkaerő kivándorlását nem tudja ellensúlyozni a képzés bővítése vagy a külföldi munkaerő toborzása – ez utóbbi jelenséget már a „veszteségek láncolatának” nevezhetjük. Bizonyos mértékig ez a helyzet azokban az országokban, amelyekbe a munkások nem vándorolnak be, hanem csak kivándorolnak; ezekre példák az olyan közép-ázsiai országok, mint Kirgizisztán vagy Üzbegisztán. Végső soron egy olyan hiány keletkezik, amely nem pótolható belföldi vagy külföldi munkásokkal.

Másodszor, regionális szinten, a célországból a szülőföldre irányuló átutalások, amelyek a transznacionalitás megnyilvánulásai, nem ellensúlyozzák az előbbiekben leírt veszteségeket. Nincs világos bizonyíték arra, hogy az egyenlőtlenség csökkenne a háztartások között, legalábbis rövid távon, és különösen a szülőföldön, bár arra van bizonyíték, hogy az átutalások szegénységcsökkentő hatást gyakorolnak a háztartások szintjén (Skeldon 1997), mindazonáltal a kivándorlási országokban nem mindegyik háztartás érintett a nemzetközi migrációban. A társadalmi osztály és a migrációs hálózatokon keresztüli együttműködés jelentős befolyással van a migránsok mobilitásának típusára. Az ebből eredő rétegződésből – amelynél azokat a migránsokat is figyelembe kell venni, akik a köztes kategóriákba tartoznak, a magasan képzett migránsok és a marginalizált migránsok között (lásd Verwiebe 2008) – arra lehet következtetni, hogy a kivándorlás által érintett régiókban nem mindenki ugyanolyan mértékben részesül az átutalás előnyeiből. Rendkívül nehéz bizonyítékot találni, az érintett háztartásokon túlmutatóan, a pénzügyi átutalások „leszivárgó” vagy továbbgyűrűző hatásaira. Az bizonyos, hogy a kibocsátó országok kormányzatai számára előnyösek az átutalások. Világviszonylatban csaknem az össze banki átutalások felét a származási ország központi bankján keresztül utalják át a célországok valutájában, amely ezt

követően a származási ország pénznemében utalja át a pénzt a szülőföldön maradt család bankjának.⁷

Ezek a megállapítások ahhoz a kérdéshez vezetnek minket, hogy vajon létrejönnek-e ellentétes irányú társadalmi egyenlőtlenségek is. Hiszen vannak olyan erőforrások is, amelyek redisztribúciója a kivándorlás országai felől a bevándorlás célországai felé irányulnak. A szakképzett munkások kivándorlása mellett kimutatható a *fordított átutalás* is, vagyis a szülőföldről a célországba történő pénzügyi átutalás. A migránsok gyakran kénytelenek jelentős összeget áldozni a célországban való letelepedésre; például azért, hogy tanulmányokat folytassanak, vagy beadjanak egy álláspályázatot vagy egy kérelmet a tartózkodási engedélyre. Nem meglepő, hogy a bevándorlás régióiban a politikai vagy egyetemi fórumokon az ilyen egyenlőtlenségeket hozzák fel bizonyítékként a régiók közötti viszonyok legtágabb értelemben vett igazságtalanságára (Khadria 2009).

Annak érdekében, hogy átfogó képet kapjunk az egyenlőtlenségeket létrehozó mechanizmusokról, figyelembe kell venni az elemzés különböző szintjei – a középszint és a társadalmi szint – közötti interakciókat is. Ezért az egyenlőtlenségekhez kötődő jogi státusz következményeit mindig az (újra)termelődés feltételeinek kontextusában szükséges vizsgálni mind a kibocsátó, mind a befogadó országokban. Például Németországban a kilencvenes évek közepén az építkezéseken egyaránt dolgoztak Közép-Kelet-Európából és az EU más tagállamaiból, főként Portugáliából – ebben az időszakban a portugál építőmunkások csaknem negyede külföldön dolgozott – és Írországból odaszereződött munkások. A határon átnyúló munkaszereződések akkoriban is gyakoriak voltak, és most is azok az építőipar bizonyos szegmenseiben. Az építkezésen zajló munkafolyamatok rendszerint szoros koordinációt igényelnek (Perrow 1986), és tekintettel a számos szereplő közötti együttműködés szükségességére, ez azt jelenti – különösen a nagyszabású építkezéseken –, hogy a hierarchia lapos, és a helyszínen olyan rugalmasan kell hasznosítani a munkaerőt, amennyire csak lehet. A nyereségesség növelése, a határidők betartása és a büntetések elkerülése érdekében erősen motiváltak az építőipari vállalkozók – vagy ebben az esetben alvállalkozók –, hogy előnyt szerezzenek „fekete” vagy legalábbis „szürke” foglalkoztatási szerződésekkel. A bérköltségek leszorítása bizonyítottan költségcsökkentést eredményez, és ez különösen fontos, hiszen igen kicsi a mozgástér a költségek más tényezőinek, mint a gépek vagy építőanyag árának csökkentésére.

⁷ Erre vonatkozóan értelmezendő a Világbanknak az a kezdeményezése a 2000-es évek elején, hogy napirendre kerüljön az átutalások kérdése. A Világbankot az átutalások nemzetközi szervezeteken és nemzeti kormányokon keresztül ellenőrzése foglalkoztatta, mivel kiderült, hogy a pénzügyi átutalások több mint 50%-át nem bankokon keresztül intézik a migránsok.

Konklúzió és nyitott kérdések

A transznacionális szociális kérdés elemzésének kiindulópontja az egyének, csoportok, térségek és különböző államok közötti kapcsolódások feltérképezése és az egyenlőtlenség azon társadalmi mechanizmusainak megállapítása, amelyek határokon átnyúló tranzakciókban nyilvánulnak meg. Az európai transznacionális társadalmi terekben a munkával és a szociális védelemmel kapcsolatos előzetes konklúzióink az, hogy a migránsok és hozzátartozóik tevékenysége sokszor megerősíti a régi egyenlőtlenségeket, és egyúttal újakat is generál. Megállapítható, hogy míg a határokon átnyúló szociális védelmi stratégiák lényegesen javíthatják az egyének vagy családok megélhetését – például az oktatásra, az egészségügyre, a fogyasztási javakra irányuló átutalásokon keresztül –, addig az alapvető egyenlőtlenség a szülőföld és a célországok között jellemzően fennmarad. A kibocsátó országokban a szociális védelem intézményi formái gyakran ki vannak téve további nyomásnak, például a szakképzett munkások migrációja miatt. A határokon átívelő migráció folyamán új egyenlőtlenségek alakulnak ki, például a kibocsátó országok azon háztartásai között, amelyek kapnak átutalásokat, és amelyek nem, vagy az előbb említett genderspecifikus munkamegosztásban a befogadó régiókban, ahol a célországokban a női emancipáció annak az eredménye, hogy a periféria országból érkező nők átveszik a háztartásban a gondozási munkát.

Sürgetően szükséges további társadalomtudományi kutatás ebben a témában, mivel az utóbbi négy évtizedben a nemzetállami határoknak a „negatív integráció” értelmében véghezvitt megnyitása az EU közös piacává nem lett kiegészítve a „pozitív integráció” intézkedéseivel, és az egységes szociális sztenderdek kialakításával (Streeck 1996). Ugyanakkor nem lehet nem észrevenni a gondozási és háztartási szektorban végbement konvergenciát. Példának okáért az utóbbi évtizedben visszafordíthatatlanul haladt előre a gondozási munka áruvá és részlegesen informális munkává válása, nemcsak az erős deregulációt alkalmazó államokban, mint az Egyesült Királyság és Spanyolország, hanem az eddig erős regulációt érvényesítő jóléti államokban is mint Dánia és Svédország (Williams 2012). Ez nyilvánvaló egy olyan szektor bizonyos szegmenseiben, amelyben kevés vonzó állás található, és amely komoly fizikai megerőltetést kíván, és amelyben ezért általában alacsony képzettségű dolgozókat toboroznak. Az Európai Unió liberális piaci paradigmáján belül a piaci nyitás erősíti a határokon átnyúló foglalkoztatás expanzióját. A határokon átnyúló foglalkoztatást erősítik ezen kívül még az európai társadalmak demográfiai átalakulására vonatkozó, széles körben elterjedt negatív előrejelzések is. Eddig nem figyelhető meg az állami gondozási intézmények kibővítése, ami az elsődleges opció lett volna a keynesi jóléti állam korszakában a hatvanas és hetvenes években. Az EU jelenleg uralkodó fiskális és pénzügyi politikájának keretei között aligha lehetséges a szupranacionális szociálpolitika elemeinek kidolgozása. Ez azt is jelenti, hogy a fentiekben leírt, egyenlőtlenséghez kötődő társadalmi mechanizmusok hatásai minden bizonnyal nem gyengülnek, hanem ellenkezőleg, erősödni fognak. Empirikus elemzésünkéből szá-

mos további kérdés merül fel a jövőbeni kutatásra vonatkozóan, és közülük kettő kulcsfontosságú a transznacionális szociális kérdés szempontjából.

Először is részletekbe menően vizsgálni kell a társadalmi egyenlőtlenségek szubjektív jelentőségét és attribúcióját, azon kívül, hogy az empirikus elemzést ki kell terjeszteni a háztartási és gondozási munkán és az építőiparon kívüli más szektorokra is. Ennek az az oka, hogy a transznacionális szociális kérdés kizárólag a normatív szempontból igazolhatatlannak ítélt társadalmi egyenlőtlenségek ellenében fogalmazható meg. Empirikus szempontból az egyenlőtlenségek értékelésének kritériuma rendszerint olyan normákhoz kapcsolódik, amelyek viszonylagosak vagy az adott szituációhoz kötődnek, és lehetővé teszik az olyan rétegek közötti összehasonlítást, amely rétegek társadalmi értelemben nem helyezkednek túl messzire egymástól (Panning 1983). A transznacionális megközelítésnek, természetesen, szembe kell néznie az egyenlőtlenségekre vonatkozó mérhetőség és politikai kommunikáció problémáival, mivel az adatgyűjtés és a politikai diskurzus elsődlegesen nemzetállami keretek között zajlik. A társadalomtudósok számára az az érdekes kérdés, hogy az érintett aktorok az emberek mely kategóriáit és milyen normákat tekintenek relevánsnak az adott foglalkozási és szociális védelmi szervezetekben és a politikai fórumokon. Az egyenlőtlenségek erőforrások, státusz és hatalom szerinti percepciója viszonyítható a kivándorlási oldalhoz, a bevándorlási oldalhoz, további célországokhoz vagy mind a háromhoz. A transznacionális perspektívában az egyenlőtlenségeket „határtalanként” kell értelmezni: míg az államhatárok, és különösen a tagság és a valahová tartozás határai, meghatározzák egy ember életlehetőségeit, a társadalmi, kulturális és gazdasági határok nem feltétlen vágnak egybe a határokon átlépő munkások napi realitásaival. Különösen érdekes eset az EU, mert nemcsak a szegényebb tagállamok lehetnek vonatkoztatási pontok az egyenlőtlenségek szubjektív felmérésére, hanem a jómódú, jóléti államok is – mind az EU viszonylag szegényebb régióiból érkezők, mind az unión kívülről érkezők számára. Az egyének társadalmi életvilága és az ő saját összehasonlítási kritériumaik túlmutatnak az államhatárokon. Kimutatható, hogy a Nyugat-Európában élő és dolgozó, Lengyelországból, Litvániából és Romániából érkező munkavállalók a jövedelem- és karrierlehetőségek tekintetében felfelé irányuló társadalmi mobilitást élnek meg a szülőföldjük helyzetéhez képest, de a célország mércéivel összehasonlítva ők sokkal lejjebb helyezkednek el a társadalmi skálán, mert például nem ismerik el az otthonról hozott iskolai és szakmai végzettségüket (Favell–Recchi, 2011: 74). A kutatás második ígéretes területe arra vonatkozik, hogy milyen módon játszik szerepet a transznacionális szociális kérdés az európai nyilvános fórumokon, vitákban és politikai konfliktusokban. Míg a szociális védelem a határokon átvélő mobilitás kontextusában könnyen felhasználható szenzációhajhászásra – elég, ha csak a fentebb említett, a „gondozási árvákról” szóló híradásokra vagy a roma kisebbség Nyugat-Európa felé irányuló mobilitására gondolunk –, valójában a nemzetközi migráció maga tántorítja el az EU tagállamait attól, hogy további szupranacionális bevándorlási szabályokat vezessenek be a határokon átlépő munkások védelmére, hiszen

a nemzetállami szociális védelem jelentős része arról szól, hogy szabályozza és részlegesen elszigetelje a nemzetállamilag ellenőrzött munkaerőpiacokat. Még ha a hatáskör szupranacionális szintre való átruházása csak az egyenlőtlenségek (újra)termelődésében jelentkező kirekesztő és befogadó folyamatoknak a nemzetállamoktól az Európai Unióba való áthelyezését jelentené is, az is legalább némi javulást érne el az Európai Unión belül. A nemzetállami és az uniós polgárság egyszerre szolgál eszközként az unión kívülről érkezőkkel szembeni társadalmi elzárkózásra és a belső társadalmi integrációra. Ezzel összefüggésben az az időszzerű szociológiai kérdés, hogy hogyan tolnának el a konfliktusos folyamatok során a határok, nemcsak területi értelemben, hanem a tagság és a valahová való tartozás határainak értelmében véve is.

Fordította: Török Emőke

Irodalom

- Barron, P. – Bory, A. – Chauvin, S. – Jounin, N. – Tourette, L. (2011): *On bosse ici, on reste ici! La grève des sanspapiers: une aventure inédite*. Paris: La Découverte.
- Bauböck, R. – Ersboll, E. – Groenendijk, K. – Waldrauch, H. (2006): Nationality in Public International Law and European Law. In R. Bauböck – E. Ersboll – K. Groenendijk – H. Waldrauch (eds.): *Acquisition and Loss of Nationality*. Vol. 1: Comparative Analyses, Amsterdam: Amsterdam University Press, 35–104.
- Bettio, F. – Simonazzi, A. – Villa, P. (2006): Changing Care Regimes and Female Migration. *Journal of European Social Policy*, (16), 3, 271–285.
- Cabrera, L. (ed.) (2011): *Global Governance, Global Government: Institutional Visions for an Evolving World System*. Albany, NY: State University of New York Press.
- Carver, T. – Bartelson, J. (eds.) (2011): *Globality, Democracy and Civil Society*. New York: Routledge.
- Chukanska, M. – Comini, D. (2012): *EU Remittance: Back on the Increase in 2010*. Eurostat, 4/2012 KS-SF-12-004-EN-N. Luxembourg: European Union. <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/3433488/5584312/KS-SF-12-004-EN.PDF/7f0b9711-6914-4d63-95d8-c3753e9ddf16?version=1.0> (utolsó letöltés: 2015. 04. 16.)
- Community Charter of the Fundamental Rights of Workers* (1989). http://europa.eu/legislation_summaries/glossary/charter_fundamental_rights_en.htm (utolsó letöltés: 2015. 04. 16.)
- Crevits, D. – Van Buggenhout, B. (2005): Globalisation, Worker Mobility and Social Protection. In J. Berghman – S. D’Haeseleer – D. Crevits – A. Maes

- J. Van Langendonck – B. Buggenhout (eds.): *Social Protection, Globalised*. Leuven: Leuven University Press, 32–69.
- Della Porte, D. (2005): *The Social Bases of the Global Justice Movement: Some Theoretical Reflections and Empirical Evidence from the First European Social Forum*. Civil Society and Social Movements Programme Paper no. 21, December. Geneva: United Nations Research Institute for Social Development (UNRISD).
- De Swaan, A. (1988): *In Care of the State: Health Care, Education and Welfare in Europe and America during the Modern Era*. Oxford: Oxford University Press.
- Diewald, M. – Faist, T. (2011): *From Heterogeneities to Inequalities: Looking at Social Mechanisms as an Explanatory Approach to the Generation of Social Inequalities*. Collaborative Research Center (CRC 882), Working Paper no. 1, June. Bielefeld: Bielefeld University. Available at: <http://pub.uni-bielefeld.de/luur/download?func=downloadFile&recordId=2490155&fileId=2490156> (utolsó letöltés: 2015. 04. 16.)
- Dreby, J. – Adkins, T. (2010): Inequalities in Transnational Families. *Sociology Compass*, (4), 8, 673–689.
- EC – European Commission (2010): *Why Socio-economic Inequalities Increase? Facts and Policy Responses in Europe* (EUR 24471). Brussels: Directorate-General for Research, Socio-economic Sciences and Humanities.
- European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms* (1950). <http://conventions.coe.int/treaty/en/treaties/html/005.htm> (utolsó letöltés: 2015. 04. 16.)
- EP – European Parliament (2013): *Social Protection Rights of Economically Dependent Self-employed Workers*. IP/A/EMPL/ST 2012-02 PE 507.449, April. Brussels: Directorate-General for Internal Affairs, Employment and Social Affairs.
- European Social Charter of the Council of Europe* (1961). <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/035.htm> (utolsó letöltés: 2015. 04. 16.)
- Faist, T. (1997): Migration in Contemporary Europe: European Integration, Economic Liberalization and Protection. In J. Clausen – L. Tilly (eds.): *European Integration in Social and Historical Perspective 1850 to the Present*. Boulder, CO: Rowman & Littlefield, 223–248.
- Faist, T. (2001): Social Citizenship in the European Union: Nested Membership. *Journal of Common Market Studies*, (39), 1, 39–60.
- Faist, T. (2009): The Transnational Social Question: Social Rights and Citizenship in a Global Context. *International Sociology*, (24), 1, 7–35.
- Faist, T. (2012): Toward a Transnational Methodology: Methods to Address Methodological Nationalism, Essentialism and Positionality. *Revue Européenne des Migrations Internationales*, (28), 1, 51–70.
- Faist, T. – Ulbricht, C. (in press): Constituting Nationality through Transnationality: Categorizations and Mechanisms of Inequality in German Integration Debates. In N. Foner – P. Simon (eds.): *Fear and Anxiety over National Identity*. New York: Russell Sage Foundation.

- Faist, T. – Fauser, M. – Reisenauer, E. (2013): *Transnational Migration*. Cambridge: Polity Press.
- Favell, A. – Recchi, E. (2011): Social Mobility and Spatial Mobility. In A. Favell – V. Guiraudon (eds.): *Sociology of the European Union*. London: Palgrave, 50–75. <http://adrianfavell.com/favell%20recchi%20social%20spatial%202011.pdf> (utolsó letöltés: 2015. 04. 16.)
- Goldin, I. – Cameron, G. – Balarajan, M. (2012): *Exceptional People: How Migration Shaped Our World and Will Define Our Future*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Heidenreich, M. – Wunder, C. (2008): Patterns of Regional Inequality in the Enlarged Europe. *European Sociological Review*, (24), 1, 19–36.
- Hondrich, K. (1984): Der Wert der Gleichheit und der Bedeutungswandel von Ungleichheit. *Soziale Welt*, (35), 2, 267–93.
- International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights* (1966). <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CESCR.aspx> (utolsó letöltés: 2015. 04. 16.)
- ILO (2008): *World of Work Report 2008: Income Inequalities in the Age of Financial Globalisation*. Geneva: International Labour Organization. International Institute for Labour Studies.
- ILO (2010) *Decent Work for Domestic Workers: International Labour Conference* (99th Session, Report IV, 1). Geneva: International Labour Organization.
- Khadria, B. (2009): Adversary Analysis and the Quest for Global Development: Optimizing the Dynamic Conflict of Interests in the Transnational Divide of Migration. *Social Analysis*, (53), 3, 106–122.
- Kofman, E. (2012): Rethinking Care Through Social Reproduction: Articulating Circuits of Migration. *Social Politics*, (19), 1, 142–162.
- Leon, M. (2010): Migration and Care Work in Spain: The Domestic Sector Revisited. *Social Policy and Society*, (9), 3, 409–418.
- Lutz, H. (2010): Gender in the Migratory Process. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, (36), 10, 1647–1663.
- McAdam – D., Tarrow, S. – Tilly, C. (2001): *Dynamics of Contention*. New York: Cambridge University Press.
- Marshall, T. H. (1964 [1950]): *Citizenship and Social Class*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mau, S. (2010): *Social Transnationalism: Lifeworlds beyond the Nation-State*. London: Routledge.
- Morris, L. (2002): *Managing Migration: Civic Stratification and Migrants' Rights*. London: Routledge.
- Nakano Glen, E. (1992): From Servitude to Service: Historical Continuities in the Racial Division of Paid Reproductive Labor. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, (18), 1, 1–43.
- Panning, W. H. (1983): Inequality, Social Comparison and Relative Deprivation. *American Political Science Review*, (77), 2, 323–329.

- Parreñas, R. S. (2005): *Children of Global Migration: Transnational Families and Gendered Woes*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Pérez Orozco, A. (2009): *Global Perspectives on the Social Organization of Care in Times of Crisis*. Migration and Development Series Working paper 6. Santo Domingo, Caribbean: UN-INSTRAW.
- Perrow, C. (1986): Economic Theory of Organization. *Theory and Society*, (15), 1, 11–45.
- Pfau-Effinger, B. (2000): Conclusion: Gender Cultures, Gender Arrangements and Social Changes in the European Context. In S. Duncan – B. Pfau-Effinger (eds.): *Gender, Economy and Culture: The European Union*. London: Routledge, 262–276.
- Piperno, F. (2007): From Care Drain to Care Gain: Migration in Romania and Ukraine and the Rise of Transnational Welfare. *Development*, (50), 4, 63–68.
- Polanyi, K. (2001 [1944]): *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of our Time*. Boston, MA: Beacon Press.
- Pustulka, P. (2012): Polish Mothers on the Move: Transnationality and Discourses of Gender, Care and Co-residentiality Requirement in the Narratives of Polish Women Raising Children in the West. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis: Studia Sociologica*, (4), 2, 162–175.
- Recchi, E. – Triandafyllidou, A. (2010): Crossing Over, Heading West and South: Mobility, Citizenship and Employment in the Enlarged Europe. In G. Menz – A. Cavedes (eds.): *The Changing Face of Labour Migration in Europe*, London: Palgrave Macmillan, 127–149.
- Sabates-Wheeler, R. – Feldman, R. (eds.) (2011): *Migration and Social Protection: Claiming Social Rights beyond Borders*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Sainsbury, D. (2010): *Welfare States and Immigrant Rights: The Politics of Inclusion and Exclusion*. Oxford: Oxford University Press.
- Skeldon, R. (1997): *Migration and Development: A Global Perspective*. London: Addison-Wesley.
- Stark, O. (2004): Rethinking the Brain Drain. *World Development*, (32), 1, 15–22.
- Streeck, W (1996): Neo-Voluntarism: A New European Social Policy Regime? In G. Marks – F. W. Scharpf – P. C. Schmitter – W. Streeck (eds.): *Governance in the European Union*, London: Sage, 64–94.
- Tilly, C. (2005): *Identities, Boundaries and Social Ties*. Boulder, CO: Paradigm.
- United Nations Universal Declaration of Human Rights* (1948). <http://www.supremecourt.ge/files/upload-file/pdf/act3.pdf> (utolsó letöltés: 2015. 04. 16.).
- Verwiebe, R. (2008): Intra-European Migration. Is a New Transnational European Middle Class Emerging? *Migration Letters*, (6), 2, 1–19.
- Williams, F. (2012): Converging Variations in Migrant Care Work in Europe. *Journal of European Social Policy*, (22), 4, 363–376.

GYÖRY ADRIENN – OROSZ ANNA

A TÁRSADALMI BEFOGADÁS ELŐSEGÍTÉSE A HELYI SZEREPLŐK MEGERŐSÍTÉSÉVEL: EGY PÉLDAÉRTÉKŰ CSEH KÍSÉRLET*

Az erősödő társadalmi szegregációs folyamatok megfékezését célzó, integrációt szorgalmazó kezdeményezések mellett Csehországban intézményesült egy olyan konkrét megoldási kísérlet is, amely a többi visegrádi ország számára is érdekes lehet. Cikkünkben a cseh Ügynökség a Társadalmi Befogadásért (Agentura pro Sociální Začleňování – SA) nevű állami intézmény létrejöttét, működési modelljét és eredményeit mutatjuk be. A szervezet a leszakadó térségek önkormányzatait segíti abban, hogy azok a lehető legeredményesebb módon segítsék a hátrányos helyzetű lakosság integrációját. Az SA sikerességének záloga a problémák komplex, személyre szabott és hosszú távú szemléletű megközelítése. Az intézmény fő célja, hogy a támogatás végeztével az önkormányzatok önállóan is képesek legyenek kézben tartani a támogatás során elindított társadalmi inklúziós folyamatokat. Az intézmény majd egy évtizedes tapasztalata azért lehet a magyar kontextusban is figyelemre méltó, mert megmutatja, hogyan lehet egy viszonylag kiterjedt, sokrétű, de kapacitáshiánnyal küszködő és sokszor csak gyenge együttműködési mintákat követő intézményrendszert költséghatékony módon sikeressé tenni.

Bevezető

A rendszerváltás és Csehszlovákia kettéválása utáni Csehország munkaerő-piaci statisztikái a '90-es évek végéig távolról sem mutattak olyan aggasztó képet, mint azt a többi visegrádi ország esetében tapasztalhattuk. Ezzel együtt természetesen itt is kiemelkedően magas volt azoknak a munkanélkülieknek az aránya, akik a rendszerváltás után összezsugorodó ipari termelés következtében veszítettek el korábbi állásukat (Scharle 2014). A hirtelen munkanélkülivé vált tömegek problémája mára sokszorososan túlmutat eredeti léptékén. Túlnyomó többségben

* Ezúton köszönjük meg Alena Zieglerovának, a cseh Ügynökség a Társadalmi Befogadásért koordinációért felelős vezetőjének, hogy a Budapest Intézet által szervezett, a visegrádi országok tapasztalatcseréjéért szorgalmazó szakpolitikai műhelyen a cseh gyakorlat bemutatásával felhívta a figyelmünket, s így módon inspirációt adott a jelen cikk megírásához. Köszönjük Scharle Ágota és Váradi Balázs tanácsait is – az esetleges tévedésekért természetesen a szerzők felelnek.

a rendszerváltás körüli elbocsátások által – közvetlenül vagy közvetetten – érintettek alkotják ma a társadalmi-gazdasági értelemben kirekesztettnek tekintett cseh térségek lakosságát. A társadalom 8–10 százaléka, mintegy 80–100 ezer ember él a 300–400 leszakadó közösségben. Ezeken a településeken a munkaképes korú lakosság legnagyobb része inaktív, és a munkát végzők között is alacsony az állandó munkahellyel rendelkezők aránya. Becslések szerint az itt élő emberek körülbelül 90 százaléka roma származású (Világbank 2008).

A cseh átlaghoz mérten kirívóan rossz mutatók mögött összetett és mélyen gyökerező problémák húzódnak, míg a segítséget nyújtani hivatott intézmények kapacitásai korlátosak. Az utóbbi évek társadalmi integrációt szorgalmazó formális vállalásai mellett intézményesült egy olyan konkrét megoldási kísérlet is, amely Magyarország – és a többi régiós ország – számára is fontos tapasztalatokkal és tanulságokkal szolgálhat.

Írásunkban a 2008-ban létrejött Ügynökség a Társadalmi Befogadásért (Agentura pro Sociální Změně – SA)¹ nevű állami intézmény létrejöttének körülményeit, működését és eredményeit tárgyaljuk. Az ügynökség majd egy évtizedes tapasztalata azért is lehet a magyar kontextusban is figyelemre méltó, mert rámutat, hogyan lehet egy viszonylag kiterjedt, sokrétű, de kapacitáshiánnyal küszködő és gyenge együttműködési mintákat követő intézményrendszer költséghatékony módon sikeressé tenni.

A 2. fejezetben a leszakadó térségek helyzetét és a szakpolitikai válaszok dinamikáját mutatjuk be részletesebben. A 3. fejezetben dióhéjban ismertetjük az Ügynökség a Társadalmi Befogadásért céljait és szervezeti felépítését. A 4. fejezetben részletesen tárgyaljuk az SA eszközeit a leszakadó térségek felzárkóztatásában, a központi szervekhez való kapcsolódását, szakmai háttérét és finanszírozását. Az utolsó, 5. fejezetben összefoglaljuk az SA eddigi működésének tanulságait, szem előtt tartva azt is, mi lehet érdekes és hasznosítható a magyar olvasó számára.

A leszakadó közösségek helyzete és a szociálpolitikai válaszok fejlődése

A csehországi leszakadó térségek lakosságát túlnyomórészt romák alkotják. A teljes roma lakosság az egyik legfrissebb becslés szerint 200 ezer főre tehető, azaz a teljes népesség két százalékát teszi ki (Gabal–Víšek 2010). Ebből a 300–400 szegregált közösségben élők (60–80 ezer ember) helyzete gyakorlatilag kilátástalan: az itt élők 90 százaléka él a szegénységi küszöb alatt, és 80–90 százalékuk inaktív vagy munkanélküli (Agency for Fundamental Rights 2012). A munkaképes korú romák 80 százaléka legfeljebb általános iskolai végzettségű, és ebből 15

¹ Angol nyelven: Agency for Social Inclusion.

ben élő romák helyzetét. A kutatás eredményeit összegző jelentés felhívta a figyelmet arra, hogy a munkaügyi kirendeltségek és egyéb, a szegregált közösségekkel foglalkozó állami szervezetek eszköztára nem elég korszerű ahhoz, hogy a tartós munkanélkülieket hatékonyan segítse vissza a munka világába, valamint hogy az intézményi együttműködés gyakorlata mind az állami szférán belül, mind az állami és civil szervezetek között meglehetősen hiányos (Világbank 2008).

Az adatok és az ezekre épülő kutatások megjelenése feltételezésünk szerint fontos szerepet játszott abban, hogy végül a cseh szociálpolitika kézzelfogható lépéseket tett annak érdekében, hogy a szegregáció jelenségével érintett intézményrendszer eredményesebben tudjon fellépni az inklúziós folyamatok beindításáért.

Az Ügynökség a Társadalmi Befogadásért (SA) – dióhéjban

Az SA létrejötte

A társadalmi inklúziót, mint az ország egyik kiemelt stratégiai célját, a 2000-es években számos koncepció, stratégiai dokumentum, uniós intézmények által jóváhagyott cselekvési terv tartalmazta.⁶ A formális elköteleződések mellett apróbb, helyi szintű kezdeményezések is megelőzték az SA létrehozását.⁷ A tettekben mérhető előrehaladást egyrészt elősegítették a nemzetközi és uniós intézmények egyre erősödő elvárásai, másrészt viszont nehezítette az utóbbi évek kiszámíthatatlan belpolitikai helyzete.

Az Ügynökséget 2008 tavaszán – a 2007-ben elindult pilot projekt után – a Cseh Kormányhivatal Roma Inklúzióért Felelős Osztálya (mai nevén Társadalmi Inklúzióért Felelős Osztály) hozta létre. Mirek Topolánek (DPP) azzal az ígérettel indította útjára a szervezetet, hogy az pár éven belül a Kormányhivataltól független intézményként fog működni. Petr Necas (DPP), a 2010-ben megválasztott miniszterelnök azonban az Ügynökséget végül mégis a Kormányhivatal Inklúzióért Felelős Osztályába olvasztotta be. Alena Zieglerová, az SA koordinációért felelős vezetője interjúnk során elmondta: az a tény, hogy az SA alapítása óta Csehország már sorban az ötödik kormányát iktatja be, nem könnyíti meg az Ügynökség működését, de látván eredményességüket és eltökéltségüket, egyik kormány sem nyúlt alapjaiban az Ügynökség feladatköréhez (Zieglerová 2014).

⁶ Lásd például: Koncepció a Roma Közösség Integrálására (2000); 2025-ig a tartós roma integráció elveinek kitézése (2005); Roma Integráció Évtizede 2005–2015; Roma Integrációs Cselekvési Terv 2006–2009; Nemzeti Stratégia az Inkluzív oktatásért (NAPIE – 2010), Társadalmi Kirekesztés Elleni Stratégia (2011–2015).

⁷ Ün. roma asszisztens tanári pozíció létrehozása; roma terepmunkások alkalmazása a legproblémásabb roma településeken; külön támogatás azoknak az NGO-knak, akik a kirekesztett települések fejlesztéséért dolgoznak; helyi színezetű komplex programok állami támogatással: például 'Cohabitation in Ostrava' vagy a 'Community Living Project in Brno' projektek; bűnmegelezési programok.

Az SA céljai

A szervezet missziója, hogy a kirekesztődött vagy kirekesztődéssel fenyegetett térségek önkormányzatait támogassa abban, hogy azok a lehető legeredményesebb módon segítsék a hátrányos helyzetű lakosság integrációját. Tevékenysége során biztosítja, hogy a helyi szintű projektek összhangban legyenek a központi integrációs stratégia irányelveivel. Az Ügynökség közvetett módon segíti a közösségeket az önkormányzatok és egyéb helyi állami és civil szervek támogatásával, valamint a szükséges partnerségen alapuló intézményi környezetet és szakértői jelenlétet megteremtésével. Iskolák, munkaügyi kirendeltségek, családsegítők, vállalatok, rendvédelmi szervek, a lakosok, illetve civil szervezetek számára nyújt szakmai tanácsot, valamint elősegíti e szereplők szoros együttműködését. A célok megvalósulásáért segít feltérképezni azokat az uniós és állami pénzügyi forrásokat, melyek támogathatják az egyes kezdeményezések létrejöttét.

Szakmai koncepciója szerint az SA sikerességének záloga a problémák komplex, egyénre szabott és hosszú távú szemléletű megközelítése. Az intézmény fő célja, hogy a támogatás végeztével az önkormányzatok önállóan is képesek legyenek kézben tartani a projekt során elindított társadalmi inklúziós folyamatokat.

Az SA szervezete

Az SA működését, az érintett minisztériumok és érdekképviseltek megbízottjaiból álló Monitoring Bizottság felügyeli. Az Ügynökség csapatát jelenleg húsz teljes munkaidőben és harminc részmunkaidőben foglalkoztatott alkalmazott alkotja (Zieglerová 2014). A csapat szakértelme oktatásügyi, munkaügyi, szociálisügyi, regionális fejlesztési ügyek területeire terjed ki. Ezen felül projekt- és kommunikációs tanácsadók erősítik a szervezetet. A munkatársak részben az SA prágai központjában dolgoznak, részben a kiválasztott településeken támogatják az Ügynökség munkáját. A foglalkoztatási feltételeket tudatosan úgy alakították ki, hogy mind akadémiai, mind kormányzati, mind civil szervezetekben nagy tapasztalattal bíró szakértőket be tudjanak vonni a munkába (uo.).

Az Ügynökség vezetője 2009 óta Martin Šimáček, aki kinevezését megelőzően kutatóként és terepmunkásként a kormányzati és a civil szektorban is éveken át foglalkozott kisebbségvédelmi ügyekkel. Az Ügynökség jelenleg 26 településsel működik együtt.

Az SA működése

Az önkormányzatok kiválasztási mechanizmusa

Az Ügynökség kapacitáspolitikai limitáltak, ezért fontos, hogy a programot a pilot időszak alatt lépcsőzetesen terjesztették ki, és a települések rotációs rendszerben vesznek részt a programban. Egyidejűleg maximum 26 településsel működnek együtt.⁸ Az Ügynökség minden évben meghirdeti a településeknek a program lehetőségét. Az Ügynökség alapvetően nagyobb, legalább 3000-es lélekszámú településekkel dolgozik együtt, de a kisebb települések összefogva, mikrorégióként szintén bekerülhetnek (SA 2014b). A 3000-es küszöböt azért húzták meg, mert a komplex integrációs projektek végrehajtása feltételez bizonyos önkormányzati kapacitásokat és egyéb érintett intézmények jelenlétét, amelyek kisebb településeken sokszor nem érhetőek el.

2014-től szigorúbb, háromfázisú felvételi eljárást vezettek be, azonban a legfontosabb felvételi kritérium továbbra is az együttműködési hajlandóság és az társadalmi inklúzió iránti elhivatottság. Az elmúlt években volt példa arra, hogy az együttműködés az SA és az önkormányzat között megtorpant, mert az utóbbi nem tartotta be az együttműködés szabályait, vagy nem tett eleget az integráció melletti elköteleződésének. Így a kiválasztás során rövid helyi felmérések készülnek annak érdekében, hogy az Ügynökség ellenőrizze a pályázatban leírtak hiteltelenségét. A kiválasztásról szóló végső döntést a Monitoring Bizottság ajánlása alapján hozzák meg (SA 2014a). Amennyiben a kiválasztott településen csökken az együttműködési hajlandóság, és nem tartják be a település és az Ügynökség között megkötött együttműködési szerződésben foglaltakat, az Ügynökség fenntartja a jogát, hogy felfüggeszse tevékenységét a településen. Ez eddig egy esetben (Duchcov) következett be.⁹

Az Ügynökség munkatársának elmondása szerint az évente meghirdetett nyolc-kilenc helyre, 15–20 jelentkezés érkezik. Általában az Ügynökség előnyben részesíti a korábbi években már pályázott, de elutasított településeket (Zieglerová 2014).

⁸ 2015-től a korábbi szakaszokban részt vevő településeknek is felkínálják az együttműködés folytatásának lehetőségét. A cikk írásáig 10 település jelezte igényét erre a lehetőségre.

⁹ Duchcovban már korábban is voltak nézeteltérések az önkormányzat eljárásával kapcsolatban, azonban az együttműködés végét az jelentette, mikor az Ügynökség és a helyi szereplők által kidolgozott beavatkozások egyikét sem fogadta el a városvezetés. További információk találhatóak a duchovi támogatás megtorpanásáról a *romea.cz* 2014. 10. 1-jei alábbi cikkében: <http://www.romea.cz/en/news/czech/czech-agency-for-social-inclusion-director-responds-to-deputy-ombud-s-critique> (utolsó letöltés: 2015. 04. 25.)

Az SA tevékenysége a hároméves ciklus során

Az SA közvetlenül három éven át segíti a programba bekerülő településeket.

Az első évben az Ügynökség partneri kapcsolatot épít ki a helyi szereplőkkel, nagy hangsúlyt helyezve a bizalom elmélyülésére. Ez idő alatt feltérképezik az inklúziót leginkább gátló tényezőket, és közösen elkészítenek egy három évre szóló stratégiát. A helyi SA-szakértő feladata biztosítani, hogy a stratégia a helyi adottságoknak és viszonyoknak megfelelően minden részterületet lefedő beavatkozásokat nevezzen meg, részletes cselekvési tervvel együtt.

A második év során az SA támogatása főként a különböző pénzügyi források megszerzéséhez, pályázatok elkészítéséhez nyújtott tanácsadói tevékenységekből áll. A helyi szereplők a helyi SA-szakértő közvetítésével szakmai kérdésekben az Ügynökség Prágában működő szakértőihöz, projektvezetési kérdésekkel pedig a projekttanácsadóhoz tudnak fordulni. A már elinduló projektek végrehajtását a helyi szakértő figyelemmel és gyakorlati segítségnyújtással kíséri végig.

A harmadik év során az SA továbbra is állandó tanácsadást biztosít a helyi szervek számára, illetve – amennyiben szükséges – az addigi tapasztalatok fényében módosítják az első évben kidolgozott stratégiát. Az elindult projektek köztes vagy végső eredményeit értékelik, és felkészítik az önkormányzatot arra az időszakra, amikor már önállóan kell vezetniük az integrációs projekteket.

A helyi konfliktusok kezelésében nagy segítséget nyújt az SA szakképzett mediátora. Az ügynökség központi részlegének szakértői felelnek a beavatkozások minőségbiztosításáért és a helyi szintű adatgyűjtésért is (SA 2014b).

Az Ügynökség négy fő szakterület mentén közelíti meg az integrációs célokat: ezek: *i)* az oktatás, *ii)* a foglalkoztatáspolitikai, *iii)* az egészségügy és *iv)* a szociálpolitika. Fontos kiemelni, hogy a különböző szakpolitikai eszközöket nem egy-egy problémát kiragadva, hanem egymást kiegészítve alkalmazzák. Az alábbiakban a négy szegmenst sorra véve illusztráljuk az SA eszköztárának legfontosabb elemeit (SA 2007).

1. szövegdoz: Az SA fő szakterületei, illetve eszközei

i) Oktatás

- Az óvodai nevelés kiszélesítése, fejlesztése annak érdekében, hogy az iskolát megkezdő gyerekek hátrányai a lehető legnagyobb mértékben csökkenjenek
- Iskolába történő utaztatás megkönnyítése (pl. ingyenes iskolabuszok biztosítása)
- Iskolai lemorzsolódás megakadályozása (pl. különórák, korrepetálás, tananyagra történő előzetes felkészítés, mentorálás)
- Iskolák és pedagógusok felkészítése az inkluzív nevelési módszerekre
- Az iskolák és a szülők közötti együttműködés támogatása, kiépítése, közösségépítő tevékenységek

ii) Foglalkoztatás

- Szoros együttműködés a munkaügyi kirendeltségek és a szociális munkások között
- A munkaügyi kirendeltségeken ún. profiling rendszer kialakítása, az ügyfelek munkaerőpiactól való távolságának felmérése és így a számukra leghasznosabb támogatási csomag kialakítása
- A halmozottan hátrányos helyzetű munkanélküliek számára hatékony aktív munkapiaci eszközök kialakítása (egyénre szabott tanácsadás, képzés, munkáltatók által igénybe vehető bértámogatás)
- Fokozatos integráció elve: társadalmilag hasznos közmunkaprogramok, melyek
 - csak limitált ideig foglalkoztatják a munkanélkülieket;
 - biztosítják a fokozatosság elvét: négy fokozaton megy át a munkanélküli, és a folyamat vége felé haladva, egyre inkább előtérbe kerül a piaci alapú foglalkoztatás; a munkaadók bevonása fontos elem: például a közbeszerzési eljárások nyertes pályázói számára kötelezővé teszik, hogy az álláshelyek bizonyos hányadára hátrányos helyzetű, tartós munkanélkülit vegyenek fel.

iii) Lakhatás

- Fokozatos rendszerben működő szociális lakhatási támogatás

iv) Szociális szolgáltatások

- Közösségi házak funkcióinak kiterjesztése és megerősítése (felvilágosítás, mentorálás, korrepetálás, jogi tanácsadás, karrier-tanácsadás, pszichológiai tanácsadás)
- Adósságkezelés
- Drogprevenció és drog problémák kezelése

Az SA helye az állami intézményrendszerben

Az SA tevékenységének egyik fontos közvetett eredménye, hogy a helyi szinten összegyűlt tapasztalatokat becsatornázza az állami integrációs stratégiákba, a megfelelő szakpolitikai eszközök tervezésébe és a kapcsolódó jogalkotói folyamatokba.

Az SA több csatornán keresztül biztosítja a helyi szinten gyűjtött adatok és tapasztalatok visszacsatolását a kormányzati szervek felé. A szakértők aktívan részt vesznek a minisztériumokkal folytatott egyeztetéseken, országos programokban, a támogatás szakmai tervezésében és véleményezésében, illetve ajánlásokkal segítik a törvénytervezetek készítését és implementálását. Az elmúlt időszakban meghatározó szerepet játszottak a következő finanszírozási időszakban elérhető források célzásában, a programok és pályázati kiírások szakmai és operatív tervezésében és véleményezésében. Ezen felül a Monitoring Bizottság, a tagjain keresztül, közvetlenül is összekapcsolja az SA-t a különböző érintett minisztériumokkal.

Munkájuk eredményeképp az ügynökség számos módszertani kézikönyvet és útmutatót adott ki a helyi és központi szereplők számára annak érdekében, hogy terjessze az eredményesen alkalmazott módszereket és jó gyakorlatokat.¹⁰

Minőségbiztosítás

A minőségbiztosítás, illetve a szervezet tevékenységeinek hatásértékelése ma már elengedhetetlen része egy hasonló szociálpolitikai ügyekért felelős végrehajtó szervezet működésének. Optimális esetben ezek az elemzések statisztikai-ökonometriai módszerekre épülnek, mely módszerek alkalmazása azonban ilyen komplex jellegű beavatkozásoknál viszonylag komplikált és nagyon alapos előzetes előkészítést igényel. Az ilyen hatáselemzések még ennél egyszerűbb beavatkozások esetén is ritkán valósulnak meg a régiós országokban. Ezzel együtt az SA-ról éves szinten készülnek részletes, belső és külső független értékelői jelentések. Továbbá az eredményesség gyakorlatilag az egyetlen garancia az egy-két évente cserélődő kormányzatok túléléséhez. Ahogy Alena Zieglerová (2014) elmondta, annak ellenére, hogy több kormánynak is szándéka volt az Ügynökség feloszlátása, az eredmények láttán senki nem vállalta fel ezt az ellentmondásos lépést. Az alábbiakban az SA jelenlegi minőségbiztosítási gyakorlatait tekintjük át.

A belső minőségbiztosítás eszközei

- Rendszeres jelentés, nyomon követés

A helyi szakértők rendszeres beszámolóik nyomán a központi iroda figyelemmel kíséri a helyi tevékenységeket és fejleményeket. Az együttműködés kezdetekor meghatározóak a helyzetelemzés eredményei, mivel nemcsak a helyi igények átfogó elemzését szolgálja, hanem az Ügynökség munkájának hatásának és eredményességének későbbi mérését is.

- Helyi szakértők munkájának minőségbiztosítása

A helyi SA-szakértők szakmai munkáját nagyban segítik a rendszeres találkozók, workshopok, melyek során tapasztalatcserére, jó gyakorlatok megosztására kerül sor a különböző településeken működő szakértők között. A 2008–2010-as értékelés kiemelte, hogy bár minden módszertani segítséget szükséges megadni a helyi szakértőknek, sok esetben csak a helyi szakértő tudja kipróbálni és a településre szabni, mikor milyen módszerrel érdemes az adott problémát, helyzetet kezelni (SA 2011). Ezen felül fontos megjegyezni, hogy a helyi szakértők személyre szabott szupervízióban is részesülnek.

Belső értékelések

Az Ügynökség vezetője minden évben egy részletes jelentés formájában összegzi az Ügynökség évi tevékenységét, gazdálkodását és eredményességét a kormány-

¹⁰ Több cseh és egy angol nyelvű módszertani kézikönyv érhető el az SA honlapján: http://www.euromanet.eu/upload/00/59/ASZ_Handbook_for_municipality.pdf (utolsó letöltés: 2015. 04. 25.)

hivatal felé (Zieglerová 2014). Ezen felül az Ügynökség tevékenységét és eredményességét folyamatosan nyomon követi a Monitoring Bizottság, mely egyben az Ügynökség tanácsadói szerve is.

Külső értékelések

Az egyes településeken elért eredményekről és hatásokról rendszeresen készülnek külső értékelések. Az Ügynökség dinamikus fejlődésében jelentős szerepe van az értékeléseknek, illetve a vezetőség és a szakértők nyitottságának az ezekben megfogalmazott tanácsok és javaslatok megfogadására.

Hatások

A legtöbb esetben a helyi szakértők és az Ügynökség folyamatos jelenléte, közbenjárása vagy éppen nyomásgyakorlása a helyi viszonyok rendeződését, koordinált, hosszabb távra szóló stratégiai tervezését eredményezte a részt vevő településeken (SA 2014a: 2013. évi jelentés, Zieglerová 2014). Számos településen sikerült konkrét lépéseket tenni a kirekesztés enyhítésére. A 2008–2010-es pilot időszak stakeholder elemzése kimutatta, hogy a legjelentősebb hatást a szociális szolgáltatások terén érte el az Ügynökség. Ezt követi az oktatásügy, a lakhatás és a foglalkoztatás (SocioFactor 2010). Azokban a városokban, melyekkel a 2011–2014 közötti időszakban működtek együtt, látható előrelépések történtek az adósságkezelés, a foglalkoztatás és a lakhatás területén. Az inkluzív oktatás területén fontos megemlíteni a tanárok felkészítését a hátrányos helyzetű osztályok esetében alkalmazható pedagógiai módszerek elsajátítására (SA 2014b).

Pályázatok és projektek implementációja terén 2013-ban 20 pályázat előkészítését támogatta az ügynökség, illetve 98 projekt megvalósításában segédkezett (SA 2014a). Ezáltal a részt vevő települések összesen több mint 662 millió CZK (7,5 Mrd HUF) értékű támogatásban részesültek. A projektek több mint 12 ezer ember életkörülményeire voltak kihatással (uo.).¹¹

2. szövegdoboz: A fokozatos foglalkoztatás jó gyakorlata Kadan városában

A tartós munkanélküliek fokozatos integrációja többlépcsős, különböző külső szolgáltatásokkal támogatott folyamatban valósul meg, melynek során az álláskereső eljut a közmunkából a szabad munkaerőpiacig. A program két-három évig tart (Melková 2014b). A fokozatos foglalkoztatás előnyei a munkaadó számára, hogy már felkészült, képzett munkavállalóval áll szemben, aki a korábbi szakaszokban bizonyította rátermettségét és képességeit, így kisebb kockázatot jelent a felvétele. Továbbá, a munkavállaló nyílt piaci foglalkoztatása alatt is fordulhat kérdésekkel vagy felmerülő problémákkal a munkaügyi kirendeltségekhez és a fokozatos foglalkoztatás gyakorlatában részt vevő civil szervezetekhez (uo.).

¹¹ A cikk írásakor a 2014-re szóló adatok még nem álltak rendelkezésünkre. Az előző évi jelentések júniusban kerülnek benyújtásra.

A fokozatos foglalkoztatás első és második szakaszát a közmunkaprogram, gyakorlati programok, illetve az ún. társadalmilag hasznos önkéntes munka keretein belül a kadani városi hivatal már az ügynökséggel való együttműködés előtt is használta. Ezek a korai programok viszont csak ideiglenesen nyújtottak munkalehetőséget, és teljesen hiányzott a harmadik és az utolsó lépcsőfok, ami a szabad munkaerőpiacra való visszatérést szorgalmazta volna (Demografické informační centrum 2012). Így a fokozatos foglalkoztatás célja és cselekvési terve bekerült a város SA támogatásával kidolgozott stratégiájába.

A stratégiában foglaltaknak megfelelően Kadan városában kialakítottak egy támogató keretet, mely mind a személyre szabott tanácsadás, a folyamatos nyomon követés formájában, mind átképzésekkel kívánta erősíteni a programban résztvevők motivációját, illetve enyhíteni a foglalkoztatást akadályozó egyéb tényezők hatását, például a pénzügyi tudatosság, adósságkezelés, családi konfliktusok kezelése révén (Melková 2014a). A városban összesen négy projektet indítottak el, illetve szociális vállalat megalapítására is pályázott a város (uo.). A projektek keretén belül megerősítették az első és második lépcsőfok közötti átjárhatóságot, és folyamatos támogatást nyújtottak a programban résztvevőknek. A harmadik szakaszban a támogatott foglalkoztatási programokkal, illetve a szociális vállalkozás létrehozásával szélesítették ki a továbblépési lehetőséget. 2011 és 2014 között Kadanban összesen 187 munkanélkülit foglalkoztattak ebben a programban (SA 2014c).

Bár az ügynökséggel folytatott együttműködés során a város még nem érte el a negyedik szintet, a munkaügyi hivatal 2014 kezdete óta negyedévenként egyeztet a helyi vállalkozókkal és munkaadókkal a helyi foglalkoztatás alakulásáról, a rendelkezésre álló támogatási forrásokról és a programban felkészített álláskereső foglalkoztatásáról. Az egyeztetések célja egy helyi szintű munkaadói hálózat létrehozása, mely biztosítani tudná a munkanélküliek nyílt piaci foglalkoztatását (Melková 2014b).

Az SA hatásai központi szinten

Az ügynökség érdekérvényesítő munkája során számos törvénytervezet esetében képviselte a kirekesztett közösségek problémáit. 2013-ban többek között az oktatásügyi törvény módosítását, a szociális munkáról szóló törvényt, illetve a minimum jövedelemről szóló törvényt véleményezték (SA 2014a: 2013. évi jelentés). 2014-ben a szociális gazdálkodásról szóló törvény előkészítésében nyújtottak szakmai támogatást.¹² Az ügynökség szakértői komoly szerepet töltek be a 2020-ig tartó szociális lakhatási stratégia, illetve a szintén 2020-ig tartó időszakot felölelő társadalmi inklúzió stratégia megalkotásában (SA 2014a).

Az EU-s források felhasználása során felhalmozott tapasztalatokat a következő finanszírozási időszak tervezésében is kamatoztatták. A társadalmi befogadást érintő három operatív program – foglalkoztatás; kutatás-fejlesztés és oktatás; valamint régiófejlesztés – tervezéséhez módszertani útmutatókkal járultak hozzá.

¹² SA Hírlevél, 2014. október–november. <http://www.socialni-zaclenovani.cz/mailling/aktuality-z-agentury-zari-rijen-2014.html> (utolsó letöltés: 2015. 04. 25.)

Az integrált programok módszertani támogatása az ügynökség felügyelete alatt valósul meg a 2014–2020-as támogatási időszakban (SA 2014a).

Az SA a cseh médiában

Az SA nagy hangsúlyt fektet a médiajelenlétre: az SA vezetője, Martin Šimáček blogbejegyzéseken keresztül tudósít az érdekesebb eseményekről, illetve az SA-t ért kritikákra is sokszor reagál ezen a fórumon.¹³ Az Ügynökség a különböző közösségi médiafelületeken is aktív. Az intenzív médiajelenlét, illetve a célzott, tudatosság-növelő kampányok a szélsőséges és erőszakos hangok enyhítése érdekében, nem titkolt célja, hogy az inklúzió a többségi társadalom által is elfogadott és fontosnak tartott értékévé váljon.

Költségek

Az SA kiadásait három fő forrásból támogatják: állami támogatások, uniós és norvég alapos források. 2013-ban az Ügynökség fenntartása 17,2 millió cseh koronába (körülbelül 197 millió forintba) került. Fontos szem előtt tartani, hogy ezek a számok kizárólag az SA működési költségeit tükrözik, a településeken létrejövő fejlesztések költségeit természetesen nem tartalmazzák. Az 1. táblázat az SA 2013-as költségvetés fő tételeit mutatja be.

1. táblázat: Az SA 2013-as kiadásai

Kiadások	HUF (ezer)*	CZK (ezer)	EU-támogatás (%)
Bér jellegű kiadások	132 558	11 567	100
Telekommunikációs költségek	1 169	102	100
Bérleti díjak	1 753	153	85
Jogi és konzultációs díjak	29 349	2 561	90
Egyéb szolgáltatások díjai	26 553	2 317	80
Utazási költségek	4 126	360	100
Utazások ellátási költségei	860	75	5
Konferencia költségek	23	2	0
Egyéb költségek	928	81	100
Összes EU-s támogatás	175 635	15 326	
Összes állami támogatás	21 671	1 891	
Kiadások összesen	197 306	17 218	

* Az adatok forrása az SA 2013. évi jelentése (SA 2014a). A CZK/HUF árfolyamot a 2013. évi átlagos középfolyamok alapján számoltuk (forrás: mnb.hu).

¹³ A honlap elérhető itt: <http://blog.aktualne.cz/blogy/martin-simacek.php> (utolsó letöltés: 2015. 04. 25.).

Tanulságok

A cseh Ügynökség a Társadalmi Befogadásért lassan közel egy évtizedes tapasztalatának egyik legfontosabb üzenete az, hogy az eredményes szociális szolgáltatások létrehozásához nincs feltétlenül szükség jelentős pénzügyi forrásokra. Az SA az állami, helyi és civil szereplők együttműködésére építve tudta elérni, hogy a már meglévő intézményrendszer eredményesebben járuljon hozzá egy befogadóbb társadalom létrejöttéhez. Az alábbiakban összegyűjtöttük az SA sikerének legfontosabb garanciáit:

- a problémák komplex, egyénre szabott megközelítése;
- hosszú távú szemlélet: a helyi kapacitások fejlesztése három évig tart, ami elég időt biztosít a befogadó szemlélet megerősödéséhez;
- olyan településekre fókuszál, akik a támogatástól függetlenül is tevékenyek voltak az intézményi együttműködés kialakításában és a különböző integrációs projekteknél, a sikereket azonban széles körben közzéteszi, ami motiválja a kimaradókat;
- a *pilot* fontossága: az SA tapasztalata bizonyítja, hogy alapos előzetes tervezéssel együtt is évekbe telik, mire egy ilyen kezdeményezés működése és koordinálása igazán hatékonyá válik;
- különböző háttérű szakértők, kutatók és terepmunkások bevonása a munkába (ennek egy eszköze lehet például a rugalmas, illetve részmunkaidős állások kialakítása);
- az állami intézményrendszerbe való beágyazódás, sűrű kapcsolódási pontok és akadálymentes információáramlás elengedhetetlen ahhoz, hogy egy ilyen kezdeményezés a többségi társadalomban is változásokat indítson el.

A cseh Ügynökség a Társadalmi Befogadásért létrejött fontos előrelépés a halmozottan hátrányos helyzetű csoportok integrációjában. Az integráció részben méltányossági kérdés, részben pedig pénzügyi: egy szélsőséges egyenlőtlenségekkel küszködő társadalom fenntartása hosszú távon rendkívül költséges. A kirekesztettség közvetett költségei számos területen megjelennek (egészségügy, közbiztonság stb.) A Világbank (2010) kutatása szerint a cseh költségvetés évente 600 millió euró (közel 186 milliárd Ft) többletet realizálhatna, ha felszámolná a romák kirekesztettségét.

A helyi szolgáltatási kapacitások Magyarországon semmivel sem gyengébbek a csehországinál, sőt számos tekintetben (így a védőnők, a falugondnokok vagy a normatív finanszírozású családsegítő és gyermekvédelmi szolgálatok) kiterjedtebbek és erősebbek. A helyi szereplők közötti együttműködés terén viszont kevés előrelépés történt, annak ellenére, hogy ezt hosszú évek óta szorgalmazza számos hazai szakértő (Pataki–Somorjai 2007, Budai 2009, Ferge–Darvas 2014). Az SA példája így a hazai gyakorlat számára is hasznos tanulságokkal szolgálhat.

Irodalom¹⁴

- Agency for Fundamental Rights (2012): *The Situation of Roma in 11 EU Member States*. Survey Results at a Glance. Luxembourg: Publications Office of the European Union. http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/2099-FRA-2012-Roma-at-a-glance_EN.pdf
- Balabánová, Helena (1999): *Romské Děti v Systému Českého Základního Školství a Jejich Následná Profesionální Příprava a Uplatnění* [Roma gyerekek a cseh általános iskolákban – Szakmai felkészítésük és érvényesülésük]. In *Romové v České Republice (1945–1998)*. Prague: Socioklub, 333–351.
- Budai István (2009): Az interprofesszionális együttműködés és a szociális munka. *Esély*, (20), 5, 83–114. http://www.esely.org/kiadvanyok/2009_5/05budai.pdf
- Demografické informační centrum (2012): *Evaluační Zpráva Lokality Kadaň* [Kadan Település Értékelési Jelentése]. Praha. <http://www.socialni-zaclenovani.cz/dokumenty/dokumenty-pro-lokalitu-kadan/evaluacni-zprava-lokality-kadan-dic-2012/download>
- Ferge Zsuzsa – Darvas Ágnes (2014): *Civil jelentés a gyerekesélyekről, 2012–2013*. Budapest: Gyerekesély Közhasznú Egyesület. http://www.gyere.net/downloads/Civil_jelentes_2012-2013.pdf
- Gabal, Ivan – Víšek, Petr (2010): *Východiska pro formulaci a implementaci politiky začleňování obyvatel vyloučených lokalit do české společnosti a její sociální a ekonomické struktury* [Társadalmi kirekesztés elleni küzdelem – háttérstratégia]. Praha: Květen. http://www.gac.cz/userfiles/File/nase_prace_vystupy/GAC_Strategie_soc_vyloucení.pdf
- Melková, Gabriela (2014a): *Manuál Dobrých Praxí – Prostupné Zaměstnávání* [Jó gyakorlatok kézikönyve – fokozatos foglalkoztatás]. Agentura pro sociální začleňování. <http://www.socialni-zaclenovani.cz/dokumenty/metodiky-a-manualy-dobrych-praxi-asz-2014/prostupne-zamestnavani-manual-dobrych-praxi-melkova-g-asz-2014/download>
- Melková, Gabriela (2014b): *Metodika – Prostupné Zaměstnávání* [Fokozatos foglalkoztatás – módszertani segédlet]. Agentura pro sociální začleňování. <http://www.socialni-zaclenovani.cz/dokumenty/metodiky-a-manualy-dobrych-praxi-asz-2014/prostupne-zamestnavani-metodika-melkova-g-asz-2014/download>
- Pataki Éva – Somorjai Ildikó (2007): *Szolgáltatásokkal a gyermekszegénység ellen. Szolgáltatásfejlesztési koncepció a gyermekszegénység elleni nemzeti programhoz*. Budapest: MTA GYEP. http://www.gyerekesely.hu/index.php?option=com_p_hocadownload&view=category&download=53:1-fzet&id=19:gyerekesely-fuzetek&Itemid=73
- SA – Agentura pro Sociální Začleňování (2007): *Agency for Social Inclusion in Socially Excluded Roma Localities*. <http://www.vlada.cz/assets/ppov/zmocnenec->

¹⁴ Az interneten elérhető hivatkozások utolsó letöltésének dátuma a kézirat lezárásának időpontja: 2015. 04. 25.

- [vlady-pro-lidska-prava/AGENCY_FOR_SOCIAL_INCLUSION_IN_SOCIALY_EXCLUDED_ROMA_LOCALITIES.pdf](#)
- SA – Agentura pro Sociální Začleňování (2011): *Výroční zpráva o činnosti Agentury pro sociální začleňování v roce 2008–2010* [Éves jelentés 2008–2010]. Praha. <http://www.socialni-zaclenovani.cz/dokumenty/o-agenture/agentura-pro-socialni-zaclenovani-v-romskych-lokalitach-zprava-o-cinnosti-v-roce-2011/download>
- SA – Agentura pro Sociální Začleňování (2014a): *Výroční zpráva o činnosti Agentury pro sociální začleňování v roce 2013* [Éves jelentés 2013]. Praha. <http://www.socialni-zaclenovani.cz/dokumenty/o-agenture/vyrocnizprava-o-cinnosti-agentury-pro-socialni-zaclenovani-v-roce-2013/download>
- SA – Agentura pro Sociální Začleňování (2014b): *Informace O Procesu Výběru Nových Lokalit Agentury od r. 2014* [Információ Az új települések 2014-től érvényben lévő felvételi eljárásáról]. <http://www.socialni-zaclenovani.cz/dokumenty/vyber-novych-lokalit-2014/pravidla-vyberoveho-rizeni-novych-lokalit-asz-od-roku-2014/download>
- SA – Agentura pro Sociální Začleňování (2014c): *Výsledky Spolupráce – Města Podporovaná v Období Červen 2011 – Červen 2014* [Az együttműködés eredményei]. <http://www.socialni-zaclenovani.cz/dokumenty/o-agenture/agentura-pro-socialni-zaclenovani-vysledky-spoluprace-mesta-podporovana-cerven-2011-cerven-2014/download>
- Scharle, Ágota (2014): *True and false remedies for long-term unemployment in Visegrad countries*. Warsaw: CASE-Center for Social and Economic Research. <http://case-research.eu/en/node/58693>
- Sirovátka, Tomáš (2011): *Promoting Social Inclusion of Roma – A Study of National Policies*. European Commission DG Employment, Social Affairs and Inclusion. <http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=8963&langId=en>
- SocioFactor (2010): *Evaluace v lokálních Partnerstvích období 2008–2010* [A helyi együttműködés kiértékelése, 2008–2010]. Úřad vlády ČR, Agenturu pro sociální začleňování v romských lokalitách. <http://www.socialni-zaclenovani.cz/dokumenty/o-agenture/evaluace-v-lokalnich-partnerstvich-2008-2010-shrnuti-za-lokality-sociofactor-s-r-o-2011/download>
- Világbank – The World Bank (2008): *Czech Republic: Improving Employment Chances of the Roma*. Human Development Sector Unit Europe and Central Asia. http://www.romadecade.org/egy-cikk.php?hir_id=9681
- Világbank – The World Bank (2010): *Economic Costs of Roma Exclusion*. <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/COUNTRIES/ECAEXT/EXTROMA/0,,contentMDK:22526807~pagePK:64168445~piPK:64168309~theSitePK:615987,00.html>
- Zieglerová, Alena (2014): Interjú az „Agentura pro Sociální Začleňování” cseh „Ügyönkség a Társadalmi Befogadásért” létrejöttéről, céljairól és működéséről. Műhelyvita a közfoglalkoztatásról a visegrádi négyek tapasztalatainak tükrében.

MÓZER PÉTER – TAUSZ KATALIN – VARGA ATTILA

A SEGÉLYEZÉSI RENDSZER VÁLTOZÁSAI

A szociális törvény megszületése óta számos, az ellátórendszer átalakításáról szóló átfogó szakmai javaslat¹ látott napvilágot. Igaz, rendre az asztalfiókban maradtak.

Bár a munkaalapú társadalom eszményéből logikusan következett, mégis némiképpen váratlanul, 2014-ben a kormány átszabta a magyar segélyrendszert, és 2015. március 1-jétől egy jelentősen átalakult támogatási struktúra lépett életbe. Az új rendszer egyik legnagyobb léptékű változása a decentralizált igazgatási rendszer, a széles körű önkormányzati felelősségi viszonyok további gyengítése a támogatások egy részének központosításával és a finanszírozás ehhez igazodó átalakításával.

A tanulmány két oldalról értékeli az új helyzetet. Egyfelől arra keresi a választ, hogy a változások mennyire szolgálják a szegénység enyhítését, másfelől arra, hogy mennyire szüntették meg az eddigi diszfunkciókat.

Előzmények

A magyar segélyezési rendszer alapjait a szociális és a gyermekvédelmi törvény rakta le, ám azóta a szabályozást száznál is több alkalommal módosították. A 2010-es kormányváltás után is számos módosítás történt a szociális támogatások rendszerében. A legutóbbi jelentős változás 2015. március elsejétől lépett hatályba. Az átalakításokat heves vitákkal fogadta a szakmai közvélemény. Tanulmányunkban nem az átalakulás várható hatásainak felvázolására helyezzük elsősorban a hangsúlyt,² hanem a történések értelmezésére.

Mielőtt áttérnénk a változások ismertetésére, röviden szólnunk kell az „alpokról”, azaz arról, hogy a biztosítási jellegű munkanélküli-ellátásoknál milyen változások történtek. Az álláskeresési járadék ideje és mértéke csökkent. A korábbi járadék legfeljebb kilenc hónapig volt folyósítható, ami két szakaszra tagolódott: az első három hónapban a járulékalap 60 százaléka volt az ellátás mértéke (legalább a minimálbér 60%-a, de legfeljebb annak 120%-a lehetett), utána pedig egységesen a minimálbér 60 százalékát folyósították. 2011 szeptemberétől már csak három hónapig járhat az ellátás, aminek mértéke megegyezik a korábbi első

¹ Semjén 1996, Tóth 1998, SZMM 2014, Mózer 2007, Mózer–Tausz 2010, Czibere et al. 2011, Darvas et al. 2013.

² A gyermekes családokat érintő kormányzati intézkedésekről (is), köztük a segélyeket érintő változásokról, kiváló áttekintést tartalmaz a Gyerek Esély Közhasznú Egyesület „Civil jelentés a gyerekesélyekről, 2012–2013” című tanulmánykötete (Ferge–Darvas 2014).

szakasz szerinti szinttel, ám maximuma csak a minimálbér összege lehet. Korábban öt nap jogosultsági idő adott egy nap járadékfolyósítási időt, ma már tíz nap kell hozzá. Ráadásul már nem négy éven belül kell rendelkezni 365 nappal, hanem három éven belül kell 360 nap jogosultsági időt „összeszedni”.

A szociális törvényben ma is létező aktív korúak ellátásainak rendszere még 2009-ben, az „Út a munkához” program során alakult ki. Ekkor a tartósan munka nélküli szegények két ellátási formában részesülhettek: *rendszeres szociális segélyben és rendelkezésre állási támogatásban*. Fontos különbség, hogy az előbbire jogosultak mentesültek a közfoglalkoztatás kötelezettsége alól, az utóbbit viszont csak azok kaphatták, akik éppen nem vettek részt a közfoglalkoztatás rendszerében, ám munkára foghatóaknak minősültek. A két ellátás összegének meghatározása is eltérő volt. Az előbbi függött a család jövedelmi helyzetétől (a korábban létezett családi segély mintájára), az utóbbi viszont fix összegű volt. Egy családban már ekkor is csak akkor lehetett legfeljebb két segélyezett, ha az egyik rendszeres szociális segélyre volt jogosult, a másik pedig a közmunkára várók ellátását kapta.

A kormányváltás után, 2011-ben a rendelkezésre állási támogatást átkeresztelték bérpótló juttatásra, majd még ugyanebben az évben *foglalkoztatást helyettesítő támogatásra*. Mindehhez hozzá kell tenni, hogy 2011-ben létrehoztak egy önálló közfoglalkoztatásról szóló törvényt,³ aminek révén – többek között – elszakították a közfoglalkoztatásért kapható bért a minimálbértől, s így mértéke nagyjából 20 százalékkal csökkent. Sőt, az érintettek akár lakóhelyüktől távol is kénytelenek lettek munkát végezni. Sokatmondó változás, hogy a közfoglalkoztatás irányítása, felügyelete átkerült a Belügyminisztériumhoz.

2012-től az addig a nyugdíjminimum összegével megegyező foglalkoztatást helyettesítő támogatást is csökkentették 20 százalékkal. Fontos változás volt az is ekkortól, hogy csak az vált jogosulttá foglalkoztatást helyettesítő támogatásra, aki az előző évben 30 nap munkaviszonyt szerzett.⁴ A segélyre jogosultság munkavégzéshez kötése ezzel új fordulatot vett. Korábban is el kellett fogadni a felajánlott közfoglalkoztatást⁵, azonban nem volt ennyire közvetlen az összefüggés a segély és a közmunka között.

2012-től a rendszeres szociális segély összege már nem a minimálbér, hanem a nettó közfoglalkoztatási bér mindenkor kötelező legkisebb összegének 90 százaléka lehetett legfeljebb, azaz csökkent a maximálisan adható segély összege. Bevezettek egy másik, korábban nem létező plafont is: ha egy családban rendszeres szociális segélyre és foglalkoztatást helyettesítő támogatásra jogosult is van, a segély összege az előbb említett új plafon és a foglalkoztatást helyettesítő támogatás közötti összeg lehet.

³ 2011. évi CVI. törvény a közfoglalkoztatásról és a közfoglalkoztatáshoz kapcsolódó, valamint egyéb törvények módosításáról

⁴ Ezt már az előző évben bevezették, de 2012-től lett éles a rendszer.

⁵ A közfoglalkoztatás 2011-ben történt újraszabályozásával megszűnt a közcélú munka, a közhasznú munka és a közmunka megkülönböztetése; az átalakítás után már csak a közmunka kifejezés él tovább.

Mindezek révén megvalósult az a kormányzati elképzelés, hogy „kellő távolság legyen” a segély, a közmunkáért kapott és a munkával szerezhető jövedelem között. Így lett a régebben még „segély helyett munkát” jelszóval indított programból a „segélyért közmunkát” program.

A feltételhez kötött támogatás elvét erősítette az is, hogy 2011-től bevezették az akkor éppen bérpótló juttatásnak nevezett (ma foglalkoztatást helyettesítő támogatás) ellátás jogosultsági feltételeként a lakókörnyezet rendben tartását. A törvény szerint az önkormányzat rendeletben előírhatta, hogy a juttatásban részesülő a lakókörnyezetét miként tartsa rendben. Lényegében szinte személyre szabottan lehetett előírni, hogy melyik családnak miként kell élnie ahhoz, hogy „érdemes” legyen a támogatás megítélésére.⁶ Ezt később kiterjesztették a rendszeres szociális segélyre, majd a lakásfenntartási támogatásra is.

Apró, de nem jelentéktelen módosítás volt, hogy a rendszeres szociális segély esetében lehetővé tették, hogy az ellátás egy részét utalványban adják; a rendszeres gyermekvédelmi támogatásnál pedig kötelezővé tették az utalvány használatát. Az már korábban is szerepelt a szabályozásban, hogy amennyiben védelembe vett gyerek él a családban, akkor a rendszeres szociális segély és a foglalkoztatást helyettesítő támogatás természetben is nyújtható: védelembe vett gyermekeként az ellátás megállapított összegének 20 százaléka, de összesen legfeljebb 60 százaléka. Ezt a szabályt egészítették ki 2012 nyaratól azzal, hogy az önkormányzat előírhatja: a tízezer forintot elérő összegben folyósított rendszeres szociális segély összegéből ötezer forintot természetben, fogyasztásra kész étel vásárlására felhasználható Erzsébet-utalvány formájában kell adni.

Meglepő módosítás volt, hogy 2012-től hatályon kívül helyezték azt a 2009-ben bevezetett lehetőséget, miszerint előleget vehettek fel a segély terhére a jogosultak.

A jövedelempótló ellátások közül az *ápolási díj* is változott az elmúlt években. 2011-től ezer forinttal emelkedett az alapösszeg, valamint 2014-től jelentősen nőtt a fokozott ápolást igénylők után járó emelt összegű ellátás mértéke (az alapösszeg 150%-ára). Bevezették a kiemelt ápolási díjat is (az alapösszeg 180%-a), ami azoknak jár, akik jelentősen egészségkárosodott és önellátásra nem vagy csak segítséggel képes személy,⁷ vagy olyan személy gondozását, ápolását végzik, aki után súlyos betegsége vagy fogyatékosága miatt magasabb összegű családi pótlékot folyósítanak. Ennek mértéke a nyugdíjminimum 180 százaléka.

A kiadáskompenzáló ellátások közül, 2011 szeptemberétől, jelentősen bővült a *lakásfenntartási támogatásra* jogosultak köre azzal, hogy megemelték a jogosultsági küszöböt (a nyugdíjminimum 150%-áról annak 250%-ára). Igaz, az új rendszer áttért a fogyasztási egységekkel számolt jövedelemre, ami tompította az

⁶ Ennek egyik megvalósulása az ún. érpataki modell, lásd http://index.hu/belfold/2011/08/17/robbanashoz_vezethet_az_erpataki_modell/ (utolsó letöltés: 2015. 04. 24.)

⁷ Pontosabban a rehabilitációs hatóság komplex minősítése alapján a megváltozott munkaképességű személyek ellátásairól és egyes törvények módosításáról szóló 2011. évi CXCI. törvény 3. § (2) bekezdés b) pont bd) alpontja szerinti minősítési kategóriába sorolt személy.

előbbi változás hatását. Eltörölték azt a feltételt, hogy a lakásfenntartás elismert havi költsége a háztartás havi összjövedelmének 20 százalékát haladja meg, de bevezették a vagyonzvizsgálat lehetőségét. Minderre azzal összefüggésben került sor, hogy a gáz- és távhőtámogatás rendszere ebben az évben megszűnt.⁸ Az ellátás helyben adható típusát azonban 2012-től megszüntették, mondván, az érintettek nagy része be tud kerülni az egyébként jelentősen kibővült normatív ellátásba. Ez volt az első lépés a méltányossági ellátások szűkítése terén a vizsgált időszakban. Az ellátás összegének alapját adó egy négyzetméterre jutó elismert lakásköltség 2008 óta nem emelkedett.

2012-ben szigorították az *adósságcsökkentési támogatás* feltételeit is: az ellátás megszűnése utáni újbóli megállapításra 6 hónap helyett már csak 24 hónap eltelével volt lehetőség.⁹

A krízissegélyek (átmeneti segély, rendkívüli gyermekvédelmi támogatás) és a temetési segély összevonásából jött létre 2014-től az *önkormányzati segély*. Itt ugyan inkább egyszerűsítést valósítottak meg, de a feltételek némileg változtak. A jogosultsághoz előírható jövedelemhatárt a korábbiakhoz képest magasabban húzták meg a törvényben (az egy főre eső jövedelem nem lehet alacsonyabb a nyugdíjminimum 100%-a helyett annak 130%-ánál); ez az a küszöb, ami alá nem mehetett az önkormányzati szabályozás. Így akár bővíthetett is az ellátottak köre, amennyiben egy település a minimumfeltételek szerint szabályozta a régebbi ellátásokat. Igaz, az egyedül élőkre vonatkozóan ez csökkenést jelentett, mivel esetükben korábban a nyugdíjminimum 150 százaléka volt a jövedelemhatár.

A *rendszeres gyermekvédelmi kedvezményt* 2012-től már csak Erzsébet-utalványban kaphatják a jogosultak, és a 100 százalékos kedvezményben részesülő gyermekek körét kiterjesztették 2011-től a 8. osztályosokra is.

Az Alaptörvény 2012-es hatálybalépésével megteremtődött a szociális ellátások átalakításának az alkotmányos alapja, amennyiben a szociális jogok államcélként való meghatározása csökkentette azok számon kérhetőségét (Juhász 2015). A munkáért segély elvét erősítette az a rendelkezés, miszerint „Törvény a szociális intézkedések jellegét és mértékét a szociális intézkedést igénybe vevő személynek a közösség számára hasznos tevékenységéhez igazodóan is megállapíthatja.”¹⁰

⁸ A megszűnt energia-ártámogatás és a kiterjesztett segély, valamint az ezek után bevezetett „rezsicsökkentés” hatásai külön vizsgálatot érdemelnének.

⁹ Mindehhez a következő cinikus indoklás szerepel a javaslatban: „A jelenlegi szabályozás arra motiválja az egyéneket, hogy berendezkedjenek erre a támogatási formára, hiszen félévente módjában áll igénybe venni. A módosítással kellően preventívek lesznek a feltételek.” <http://www.parlament.hu/irom39/04656/04656.pdf> (utolsó letöltés: 2015. 04. 24.)

¹⁰ Alaptörvény XIX. cikk (3) bekezdés

Az átalakítás célja, iránya

A segélyezési rendszer átalakításának szükségességével már a Széll Kálmán Terv 2.0 is foglalkozott. Megfogalmazta: szükséges a méltányossági ellátások központi támogatásának megszüntetése.

„A hazai segélyezési rendszer egyik szemléletes jellegzetessége, hogy az ún. »normatív« (törvény alapján mindenkinek járó) segélyek mellett számos ún. »méltányossági« segély létezik. Ez a gyakorlatban azt eredményezte, hogy a tehetősebb önkormányzatok nagy százalékban nyújtanak ilyen ellátásokat, amire »szegényebbek« nem képesek. Ezen igazságtalan gyakorlat felszámolása érdekében már 2012-ben is megszűnt a méltányossági segélyek egy típusa, és az állam jelentősen (10 milliárd forinttal) csökkentette az ezekhez való hozzájárulást is. Tovább lépésként, 2013-tól – a kormányzati elképzelések szerint – mindössze egyetlen krízissegélyezés maradna az önkormányzatok saját hatáskörében.

A rászorulókat ellátásában jelentős az állami szerepvállalás. és háttérbe szorul a hozzátartozók felelőssége (azaz az állam ott is helyt áll, ahol egyébként ez például a rászoruló gyermekeiktől is elvárható lenne). Ennek megszüntetése, a hozzátartozói felelősség növelése a Kormány kifejezett célja.”¹¹

Miközben a megállapítás helytálló, a következtetések és a belőlük fakadó intézkedések már kevésbé.

A 2015. évi költségvetést megalapozó törvényjavaslat is szól a segélyezési rendszer átalakításának céljairól. Az előterjesztésben olvasható szöveges indoklás szerint a változásra azért van szükség, hogy az új támogatási rendszer igazságosabbá és átláthatóbbá váljon, valamint előzze meg a korábban gyakran tapasztalt, segélyekkel való visszaéléseket. „*Magyarország senkit sem hagy az út szélén – nyilvánította ki Varga Mihály nemzetgazdasági miniszter –, az állam a továbbiakban is támogatja azokat, akik nem képesek munkavégzésre, vagy nem kapnak munkát (még a közfoglalkoztatás keretében sem)*” (T/2141. sz. törvényjavaslat, 2014: 159)¹²

Ám az új segélyezési rendszer mélyén meghúzódhatnak más nem – vagy csak a politikai retorikában – megfogalmazott értékek, illetve a jó kormányzással kapcsolatban kialakult elképzelésekből következő jellemzők is. Csak négyet emelünk ki ezek közül.

1. A munkaalapú társadalom víziójából eredeztethető „*segély helyett munka*” pontosabban „*munkáért segély*” elv nem most fogalmazódott meg, gyökerei az „*Út a munkához*” programig nyúlnak vissza. Az elvnek a nemzetközi

¹¹ <http://2010-2014.kormany.hu/hu/nemzetgazdasagi-miniszterium/hirek/elkeszult-a-szell-kalman-terv-2-0> (utolsó letöltés: 2015. 04. 24.)

¹² <http://www.parlament.hu/irom40/02141/02141.pdf> (utolsó letöltés: 2015. 04. 24.)

- gyakorlattól elűtő és egyre erősödő megvalósulási formái téves premiszszán alapulnak: azt feltételezik, hogy a munka nélkül lévők esetében választási helyzet áll elő, vagy a segélyt, vagy a munkát választják. A munkagazdasági, szociológiai és szociálpolitikai kutatások, de a nemzetközi és hazai tapasztalatok sem támasztják alá ezt a feltételezést. (Atkinson 1999, Atkinson–Micklewright 1991, Barr 2012, Blundell 2000, Gallie 2002, Häusermann–Palier 2012, Simonyi 2012, Csoba 2010, Köllő 2009). A közgazdasági elméletek szerint is a munkavállalási hajlandóság olyan többletényezős folyamat, amelyben nemcsak az elérhető munka (már ha van) és ennek bére számít, hanem egy sor objektív (közlekedési lehetőségek, közszolgáltatások léte, minősége, munkába állás költsége stb.) és szubjektív (pl. egészségügyi állapot, családi körülmények) tényezők együtt járása is.
2. 2010 óta az addig erősen decentralizált közszolgáltatási rendszer *közpon-tositása* zajlik (oktatás, egészségügy, részben szociális közszolgáltatások). Ebbe a sorba illeszthető a segélyezés igazgatási keretének megváltoztatása, az állam dekoncentrált szerveiként működő járási hivatalok (melyek a megyei kormányhivatalok szervezeti egységei) új szerepe egyes segélyfajták működtetésében.
 3. Csökkent a pénzbeli ellátások természetbeni juttatásra váltásának az esélye azzal, hogy megszűnt az aktív korúak támogatása természetben való nyújtásának lehetősége.
 4. Az érdemesség vizsgálatát a környezettanulmány készítésének lehetősége már a szociális törvény megszületése óta lehetővé tette. Ám az *érdemesség feltételül szabása, a nyíltan vállalt magatartásteszt* új keletű „innovációnak” tekinthető. Bár a „tisza udvar, rendes ház” kritérium kikerült a járási szinten megítélt segélyek jogosultsági feltételei közül 2011. április elsejével, de a helyi segélyezésben megmaradhatott. A települési önkormányzatoknak a maguk segélyrendeleteit már februárban meg kellett alkotniuk.

Mielőtt rátérnénk a szabályok részletes ismertetésére és értékelésére, érdemes egy kis kitérőt tenni. 2011 tavaszán jelent meg nyilvánosan a Nemzeti Szociálpolitikai Koncepció (a továbbiakban NSZK) (Czibere et al. 2011). A koncepció a szociális és gyermekjóléti rendszerben megjelenő támogatások és szolgáltatások, valamint a hozzájuk kapcsolódó intézményrendszer átalakításáról szóló szakértői javaslat, ami tízéves időtávban vázolja fel egy új rendszer bevezetését.

Az NSZK a pénzbeli ellátások területén két fő irányt jelöl meg: a pénzbeli ellátások és a szolgáltatások nagyobb összhangjának a megteremtését és egy új logikára épülő segélyezési rendszer bevezetését, melynek alapja egyfajta szociális minimum. Az utóbbira kétféle elképzelés is született. Az egyik egyéni szinten javasolja a garantált minimumjövedelem bevezetését, ami együttműködési feltétel nélkül járna az egyénnek. Ezt egészítenék ki az élethelyzethez kapcsolódó támogatások, illetve a kiegészítő elemek. A másik javaslat a korábban létezett családi segélyhez hasonlóan családi szinten biztosítaná a garantált minimális jövedelmet.

Ez azonban, szemben az első csomaggal, együttműködési feltételt is elvár. Ehhez kiadáskompenzáló ellátások és krízissegélyek járnának (Varga 2012).

Minderre nem csupán azért térünk ki, mert a jelenlegi kormányznak ez az egyetlen, igaz, nem elfogadott, de koherens szakmai szociálpolitikai programja, hanem azért is, mert a jelenlegi változások egyes elemei felfedezhetők a koncepcióban. Az NSZK szerint a jövedelemkompenzáló, valamint az élethelyzethez kapcsolódó kiadáskompenzáló támogatások a központi kormányzat felelőssége (dekoncentrált igazgatási mód), és így ez inkább a normatív szabályozást jelent, míg a diszkrecionális jogkörök mentén kialakított támogatások a települési önkormányzatok illetékességében maradnak. Az elfogadott új rendszer ettől csak részben tér el.

Az egyik lényegi különbség, hogy az új segélyezési rendszer önmagában az alacsony jövedelmet vagy a jövedelemhiányt nem ismeri el a segélyre jogosultságot teremtő tényezőnek. (Ez lenne a minimumjövedelem intézménye).

További eltérés, hogy a normatív módon szabályozott ellátások köre szűkebb, mert a kiadáskompenzáló támogatások egy része települési szinten maradt, és a helyi szinten dől el, hogy ezek mennyire lesznek normatív vagy keretjelleggel, illetve egyéni szinten szabályozott diszkrecionális juttatások. Ennek egyik hosszú távú hatása az lehet, hogy a központi állami (járás) segélyezés és a helyi szintű (önkormányzati) támogatási rendszerek egymásra épülése – ahogy ezt az NSZK kívánatosnak tartotta volna – töredezett lesz, az eljárási szabályok érvényesítése, az információk közvetítése akadályokba ütközhet.

Az NSZK a szükségleteket tekintette a segélyre jogosultság kiindulópontjának. A megvalósult segélyezési rendszerben a forráshiányos településeken élők többsége alacsony jövedelmű, azaz a potenciális igényjogosultak relatív száma várhatólag nagy lesz. Így reális az esély arra, hogy a települések vezetői a források, nem pedig a szükségletek oldaláról közelítik majd meg a kérdést. Azaz – mivel a központi pályázati forrásokra vannak utalva – a kérelmezőket a központi szint felé (járás, munkaügy) „nyomják”, ezzel szűkítve a „saját” segélyezeti körüket. Például nincs akadálya annak, hogy a települési önkormányzat a méltányosságból kért ápolási díjat, a települési támogatás részeként, azzal a feltétellel ítéli meg: előbb a kérelmező igazolja, hogy nem jogosult a normatív és járási szinten megállapított ápolási díjra. Vagyis a települések abban lesznek érdekeltek, hogy először ne a települési támogatást vegyék igénybe az emberek, hanem a központi állami rendszer támogatásait. Ez nagy ellátási kockázat, mert az igénylés folyamata időben elnyúlhat, és ezen időszakban ellátás nélkül maradhat a kérelmező/jogosult.

Majd az eljárási rutinok kialakulása és a felgyülemelő tapasztalatok levonása után válik világossá, mik az új rendszer előnyei és hátrányai, de az már most látszik, hogy számos további szabályozási, hozzáférési bizonytalansággal kell számolni.

A 2015-ben érvénybe lépett változások

A mostani módosítások bizonyos értelemben az utóbbi években történt folyamatok betetőződését is jelentik: fordulponthoz érkezett a szociális segélyezés rendszere.

1. táblázat: Az új segélyezési rendszer alapsémája

A régi ellátás neve	Új ellátás	Megállapító hatóság
<i>Szociális rászorultságtól függő pénzbeli ellátások (segélyek)</i>		
Időskorúak járadéka		járás
Ápolási díj		
Foglalkoztatást helyettesítő támogatás		
Rendszeres szociális segély	Egészségkárosodási és gyermekfelügyeleti támogatás	települési önkormányzat
Lakásfenntartási támogatás	<i>helyett</i> Települési támogatás	
Adósságcsökkentési támogatás, adósságkezelési szolgáltatás		
Méltányossági közgyógyellátás		
Méltányossági ápolási díj		
Önkormányzati segély		
Óvodáztatási támogatás	–*	
<i>Természetben nyújtott szociális ellátások</i>		
Köztemetés		járás
Közgyógyellátás		
Egészségügyi szolgáltatásra való jogosultság		

* 2015. szeptember 1-jétől megszűnik.

Az egyes ellátásokról szólva az *időskorúak járadéka* nevű segély és a normatív *ápolási díj* jogosultsági kritériumaiban 2011. április elsejével nem történtek változások, csupán az igazgatási keretrendszerben.

Az aktívkorúak két támogatási formája közül a jelentősebb, a *foglalkoztatást helyettesítő támogatás* megőrizte fegyvelmező eszköz jellegét. A munkaképesnek ítélt embereket a segélyezés-közfoglalkoztatás-segélyezés körforgásba kényszeríti, ahol a régi érdemes (munkaképtelen) – érdemtelen (munkaképes) dilemma válik meghatározóvá, méghozzá úgy, hogy eközben a program által kínált megoldás-

módoknak a munkaerő-piaci reintegráció szempontjából vett hatásai csekélyek (Cseres-Gergely–Molnár 2014).

Megmaradt az előzetes együttműködési kötelezettség még azon csoportok esetében is, például gyesen, gyeten lévők, özvegyek, amelyek esetében ez meglehetősen életszerűtlen.

Továbbra is egy családban egyidejűleg csak egy személy jogosult foglalkoztatást helyettesítő támogatásra, míg a másik felnőtt legfeljebb egészségkárosodási és gyermekfelügyeleti támogatást kaphat. Előfordulhat, hogy két foglalkoztatást helyettesítő támogatást igénylő lenne egy családban. Ez azonban nem megengedett, tehát ellátás nélkül maradnak ezek az érintettek. Egy, az ebben a problémában érintettekkel kapcsolatos írásbeli képviselői kérdésre az EMMI államtitkára, Rétvári Bence így válaszolt:

„Tekintettel arra, hogy a Központi Statisztikai Hivatal adatai szerint 2013. december 31-én mindössze 2675 olyan család volt, ahol az egyik családtag foglalkoztatást helyettesítő támogatásra, míg a másik rendszeres szociális segélyre volt jogosult, az egy család–egy segély szabály az átalakítással érintett személyek töredékét érinthette. Ezekben a családokban is lehetőség van arra, hogy a foglalkoztatást helyettesítő támogatásban nem részesülő családtag is álláskeresőként regisztráljon, és ekként közfoglalkoztatásban vegyen részt, hiszen az álláskeresői vagy szociális ellátásban nem részesülő álláskereső a közfoglalkoztatás egyik célcsoportját jelentik.”¹³

Mindez azokat érinti hátrányosan, akik egyébként éppen azért voltak eddig felmentve a közmunka kényszere alól, mert nem számítottak „munkaképesnek”, így a munkaerőpiacra való visszatérésük sem volt elvárt – tegyük hozzá, elképzelhető se nagyon.

A korábbi rendszeres szociális segély új nevet kapott, *egészségkárosodási és gyermekfelügyeleti támogatás* lett belőle. Megjegyezzük, a segély kifejezést, megnevezést teljesen kiirtották a segélyezési rendszerből.

Még mindig a családi jövedelemhatár segítségével számolják ki a támogatás havi összegét, ami továbbra sem lehet magasabb, mint a nettó közfoglalkoztatási bér 90 százaléka. A családi jövedelemhatár azonban nem a fogyasztási egység és a nyugdíjminimum szorzatának 90 százaléka már, hanem 92 százaléka. Az előbb említett írásbeli válaszban a tárca azt válaszolta, hogy ez a két százalékpontos emelkedés „*a költségvetési lehetőségekre figyelemmel került meghatározásra, tekintetbe véve a nyugellátások 2015. január 1-jei emelésének mértékét is*”.

Változás még, hogy megszűnt a beilleszkedést segítő program is a rendszeres szociális segély alakváltozásával. Így a jövőben az érintetteknek már nem kell részt venniük többek között az egyéni képességeket fejlesztő vagy az életmódot formáló foglalkozáson, tanácsadáson, illetőleg a munkavégzésre történő felkészü-

¹³ <http://www.parlament.hu/irom40/04070/04070-0001.pdf> (utolsó letöltés: 2015. 04. 24.)

lést segítő programban. Ez azokat érintette korábban, akiket lényegében munkaképesnek nyilvánított az új rendszer, úgy tűnik – érthetetlen módon –, a jogalkotó szerint a munkaképeseknek nincs szükségük ilyen szolgáltatásokra.

Az új segélyfajta a korábbi négy jogosultsági típusból kettőre „ad megoldást”. A másik két kategória, a nyugdíj előtt állóknak (kb. 17 ezer ember), valamint a korábban a helyi rendelet alapján segélyezettetteknek (kb. 7 ezer ember) eddig azt mondták, hogyha vállalják az együttműködést, akkor jogosultak lehetnek foglalkoztatást helyettesítő támogatásra, és így közmunkára is. A változás következménye tehát az, hogy a közel 25 ezer érintett esetében a támogatás nem automatikus, viszont bekerülhetnek a közmunkára kényszerítettek táborába, de akár ellátás nélkül is maradhatnak.

Nehéz koherens logikát felfedezni a járási és a települési szintű feladatmegosztásban. A jövedelem pótló programok a méltányossági ápolási díj kivételével járási szintre kerültek, a kiadáskompenzáló segélyek többsége pedig az önkormányzatokhoz, két kivétellel. Ha a szükségletek logikáját követné a rendszer, akkor az amúgy a régi rendszerben normatív *lakásfenntartási támogatásnak* is a járási szinten volna a helye, hiszen a lakhatás biztonsága a jövedelemszerzéshez és az egészség megőrzéséhez kapcsolódó szükségletekhez hasonlóan alapvető szükséglet.

Csupán elvben a járási szinten megítélhető támogatások normatív jellegűek, míg a települési szinten diszkrecionálisak. Csupán elvben, írtuk, hiszen a környeztanulmány készítésének lehetőségét nem szüntette meg a törvény módosítása.

A kötelező segélyek körén kívül további ellátások nyújtásáról és a jogosultsági feltételekről az önkormányzatok szabadon dönthetnek. A módosítások révén létrehozták a megszűnő ellátások „pótlására” hivatott *települési támogatást*.

A települési támogatás a következő „élethelyzetekre” nyújthat segítséget:

- a lakhatáshoz kapcsolódó rendszeres kiadások viseléséhez,
- a 18. életévét betöltött tartósan beteg hozzátartozójának az ápolását, gondozását végző személy részére,
- a gyógyszerkiadások kompenzálására,
- a lakhatási kiadásokhoz kapcsolódó hátralékot felhalmozó személyek részére.

Emellett azt is meghatározza a szabályozás, hogy a település a létfenntartást veszélyeztető rendkívüli élethelyzetbe került, valamint az időszakosan vagy tartósan létfenntartási gonddal küzdő személyek részére *rendkívüli települési támogatást* köteles nyújtani. Elsősorban azok számára,

„...akik önmaguk, illetve családjuk létfenntartásáról más módon nem tudnak gondoskodni, vagy alkalmanként jelentkező többletkiadások – így különösen betegséghez, halálesethez, elemi kár elhárításához, a válsághelyzetben lévő várandós anya gyermekének megtartásához, iskoláztatáshoz, a gyermek fogadásának előkészítéséhez, a nevelésbe vett gyermek családjával való kapcsolattartásához, a gyermek családba való visszakerülésének

elősegítéséhez kapcsolódó kiadások – vagy a gyermek hátrányos helyzete miatt anyagi segítségre szorulnak.”¹⁴

Így a kiadáskompenzáló ellátásokat – leszámítva a közgyógyellátást és a köztemetést –, valamint a méltányosságból vagy krízisellátásként nyújtott segélyeket a helyi szinten megoldandó feladatok közé sorolják, még hozzá anélkül, hogy a törvény a továbbiakban meghatározná bármilyen alsó korlátot e helyben megállapítható ellátásokra vonatkozóan, ezzel bizonytalanná téve az ellátásokhoz való hozzáférést, azok színvonalát és gyakoriságát.

Ezzel az intézkedéssel – mivel nem tudjuk még a tényleges hatásokat számba venni – megint csak elvben mondhatjuk azt, hogy az alulról ennyire nyitott segélyezési rendszerben, mint lehetőség, egyszerre van benne a helyi igények minél szélesebb spektrumú kielégítése, illetve a nyomor fokozása. Ami biztos, hogy a segélyezettek kiszolgáltatottak a helyi politikának, valamint a társadalom jelenlegi állapota¹⁵ és a politikai légkör nagy eséllyel olyan kedvezőtlen szcenárió felé sodorja a rendszert – főként ott, ahol nagy számban élnek alacsony jövedelemből a családok, illetve a település szolgáltatáshiányos –, ami a társadalom további szétszakadását, a reménytelen helyzetben élők számának emelkedését vonja maga után.

Hangsúlyozzuk, hogy ez nem az átmenet törvényszerű nehézségeinek tulajdonítható, és csak részben írható az ellátási rendszer felépítésének számlájára. A rendszer felépítése ugyan követ valamiféle logikát, hiszen bizonyos kockázatok kezelése esetében az egyenlő hozzáférés elvét biztosítja (járási szintű ellátások köre), valamint elsősorban a speciális élethelyzetekre reagáló juttatások tekintetében helyi szintű kezelést irányoz elő. Ugyanakkor a helyi döntési jogkör számára beépített egyetlen küszöb (rendkívüli települési támogatás) olyan gyenge és megfoghatatlan, hogy semmiféle megélhetési garanciát nem szavatol.

Nem mondunk újat azzal, ha kijelentjük: az átmenet mindig nehézségekkel jár. Különösen így van, ha a jogosultság megállapításának jogköre átkerül egy másik szakigazgatási szervezethez, hiszen az addigi eljárásrendek, rutinok, tudások és tapasztalatok „elvesznek”. Igaz, a rossz beidegződések is. A kormány e kérdést úgy próbálta megoldani, hogy azokban az esetekben, ahol 2015 előtt már jogosulttá váltak az ellátásra, ott a juttatások kifutó ellátások, azaz a segélyek a jogosultság megkezdésétől számított egy évig – ha a segélyezett életkörülményei nem változnak pozitív értelemben – fennállnak. Ehhez az addigi forrásokat a központi költségvetés biztosítja. Az új feltételrendszer csak az új belépők számára kötelező, így biztosítja a fokozatos átmenetet.

Ehhez a rendszerhez olyan forrásallokációt társított a törvényalkotó, amely differenciált tehervállalást jelenít meg. Az egész országra kiterjedő egységes ellátási kört teljes egészében a központi költségvetés biztosítja, míg a települési önkor-

¹⁴ Sztv 45. § (4) bekezdés

¹⁵ Lásd pl.: <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/b338.pdf> (utolsó letöltés: 2015. 04. 24.)

mányzat döntési körében tartozó támogatások forrásait oly módon differenciálja, hogy a tehetősebb (nagyobb adóerő-képességű) önkormányzatoknak saját forrásból kell kigazdálkodniuk az ellátások fedezetét. A többi települési önkormányzat azonban számíthat egyéb központi forrásokra is. A finanszírozás részleteivel a következő fejezetben foglalkozunk.

Finanszírozási rendszer

Nincs könnyű helyzetben az, aki pontos képet szeretne kapni a segélyrendszer finanszírozási hátteréről. Már az is komoly kapacitásokat igénylő feladat, ha le akarjuk írni az új finanszírozási rendszer szerkezetét. A vonatkozó költségvetési törvény mögött meghúzódó számítások nyilvánosságának hiánya (pl. az adóerő-képesség) nehezíti az eligazodást abban, hogy mely önkormányzatokat, és így közvetve mely lehetséges igényjogosultakat hogyan érinti a finanszírozási rend változása.

A nehézségek sokasosnak, ha valamilyen évek közötti összehasonlítást szeretnénk készíteni. Pontos adatok híján inkább becsléseket tudunk adni arról, hogy az elmúlt időszakban miként alakult a segélyezésre szánt források mértéke. A rendelkezésre álló hozzáférések három módszertan (ESSPROS, államháztartás, KSH-adatgyűjtés) alapján is lehetővé teszik az adatok elemzését, de ez a „bőség” csak látszólagos, mert pontos és mélyre ható elemzést egyik módszertan sem tesz lehetővé.

Amikor pedig a segélyezetttek létszámának alakulását szeretnénk szemügyre venni, az eddigiekhez képest még nehezebbé válik az elemző munka, mivel csak a KSH OSAP rendszerén keresztül kapott, sok esetben csak segélyfajták szerinti esetszámot és nem jogosultakat tartalmazó adatgyűjtés áll a rendelkezésünkre, vagyis nem tudható, hogy összességében hány segélyezett van.

Ezen akadályok ellenére kísérletet tettünk a lehető legpontosabb elemzésre. Először röviden áttekintjük azt elmúlt néhány év finanszírozási változásait, majd az új rendszer forrásallokációs mechanizmusát írjuk le. Végül becslést adunk a források nagyságáról és a segélyezetttek létszámáról.

A finanszírozás változása (2010–2014)

Ebben az időszakban is a segélyekre fordított kiadások nagyobb részét a költségvetés finanszírozta, míg az önkormányzat (ún. „önrész” formájában) az egyre kisebb hányadát. Az önrészhez azonban szintén adott bizonyos nagyságú támogatást a költségvetés. Ez utóbbi a szabad felhasználású normatíva. Szakszerűbben ez a következőket jelenti: korábban a települési önkormányzati segélyezési feladatok ellátásához a költségvetés két „csatornán” keresztül biztosított támogatást: a jövedelempótló támogatások kötött felhasználású előirányzatával, valamint a pénzbeli szociális juttatásokhoz kapcsolódó szabad felhasználású normatív hoz-

zájáruással. A támogatást – igénylés alapján – előlegként megkapták az önkormányzatok a költségvetésből (Varga 2011).

A 2. táblázatban látható, hogy miként változott az elmúlt években a különböző segélyekhez adott összes költségvetési támogatás mértéke. Az értelmezését megnehezíti, hogy szinte minden évben más néven és helyenként más céllal szerepeltek ezek az előirányzatok (melyek kibontásától most eltekintünk). A táblázat adataiból jól látható, hogy hat év alatt 124 milliárd forinttal csökkent a segélyekre felhasználható források összege. (Igaz, ehhez hozzá kell tenni, hogy a 2014-re és 2015-re nem a tényleges adatok állnak rendelkezésre, hanem a törvényi előirányzatok, márpedig 2014-ben is voltak év közbeni módosítások.) Különösen a pénzbeli ellátások (ezen belül is az egyes jövedelempótló támogatások kiegészítései) ráfordításai mérséklődtek számottevő mértékben, míg a természetbeni juttatások központi forrásai alig változtak. Azt mindenképpen érdemes kiemelni, hogy e számszerű csökkenés mögött jelentős reálérték-vesztéség húzódik meg.

2. táblázat: A segélyekre fordított költségvetési kiadások alakulása (milliárd Ft)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Egyes jövedelempótló támogatások kiegészítés	172,4	108,9	99,2	81,0	93,2	25,9
Pénzbeli szociális juttatások	69,4	60,6	58,4	39,0	39,1	30,1
Járási szociális feladatok ellátása	–	–	–	19,6	22,4	61,9
<i>Pénzbeli segélyek összesen</i>	<i>241,8</i>	<i>169,5</i>	<i>157,6</i>	<i>139,6</i>	<i>154,7</i>	<i>117,9</i>
Közgyógyellátás	19,8	20,6	18,9	19,0	18,9	18,3
Pénzbeli és természetbeni gyermekvédelmi támogatások	7,1	7,0	6,7	6,5	6,3	6,1
<i>Pénzbeli és természetbeni támogatások összesen</i>	<i>268,7</i>	<i>88,2</i>	<i>183,2</i>	<i>165,1</i>	<i>140,8</i>	<i>142,3</i>
A jóléti ráfordítások* %-ában	3,2	2,2	2,1	1,8	1,9	1,5
A GDP %-ában	0,9	0,6	0,6	0,5	0,5	0,4

* Jóléti ráfordítások: az államháztartás konszolidált kiadási (pénzforgalmi szemléletben), ide nem sorolva: „Lakásügyek, települési és közösségi tevékenységek és szolgáltatások”, valamint „Szórakoztató, kulturális, és vallási tevékenységek és szolgáltatások” funkciókat.

Forrás: 2010–2013 zárszámadási törvények, 2014–2015 költségvetési törvények előirányzatai.

Ha az összes jóléti ráfordításhoz és a GDP-hez viszonyítjuk a változásokat, a trend egyértelmű: a segélyre szánt források e mutatók alapján is egyre apadnak; az összes jóléti kiadáson belül a segélyekre szánt források 2010 és 2015 között a felére csökkentek. Ugyanez mondható el a GDP-hez viszonyított arányukról is.

Látható, hogy amíg 2010-ben majdnem a GDP 1 százalékát tették ki a segélyek, addig ez az érték 2015-re 0,4 százalékra csökkent. A forráskivonás abban az időszakban következett be, amikor a szegények száma a rendszerváltás óta soha nem látott mértékben megnőtt, valamint a válság után a gazdaság – igaz ugyan, hogy nagyon lassan – bővülésnek indult. Azaz nem az államháztartás forráshiánya okozta a csökkenést, hanem a politikai szándék, a munkaalapú társadalom forintosítása, hiszen a segélyforrások zsugorodásával párhuzamosan a közmunkára szánt források¹⁶ jelentősen bővültek.

2012-ben a benyújtott költségvetési törvényjavaslatban¹⁷ egy új segélyezési koncepció körvonalai látszódtak, ám végül ebből semmi nem lett, mert a korai benyújtás (nyár eleje) után ősszel jelentős átalakításokon esett át az egész tervezet. Ennek ellenére érdemes megemlíteni, hogy akkor úgy tűnt, 2013-tól egyes segélyek kikerülnek a jegyző hatásköréből: a normatív ápolási díjról, az időskorúak járadékáról és az óvodáztatási támogatásról a járási kormányhivatalok döntöttek volna (az előbbi kettő, illetve a közgyógyellátás valóban át is került). A többi segély pedig „létalapként” egyesült volna. A járások azóta egyre több feladatot vettek át, de a „létalapból” semmi nem lett.

A 2012-es javaslat nem érintette a támogatások finanszírozását, hiszen az eredeti tervezet is kétszatornás forrásallokációt írt elő. Ebben az esetben is vissza kell utalnunk a Nemzeti Szociálpolitikai Koncepcióra, hiszen ezek az elemek a koncepcióban is fellelhetők voltak.

A finanszírozás változása 2015-től

A 2015. évi költségvetés szerint a segélyezési rendszer forrásallokációja három csatornán keresztül valósul meg. Ezt az allokációs rendszert a jobb érthetőség kedvéért – három kérdés mentén – táblázatba foglaljuk (*3. táblázat*).

A három nagy allokációs csatorna – elvben – három másik forrással is kiegészülhet. Az egyik lehetőség a települési önkormányzatok korábban segélyekre fordított saját forrásai, melyeket – ugyancsak elvben – idén is betervezhetnek a települési támogatás forrásaira. (Emlékeztetőül: 2014-ig a jövedelempótló segélyek és a lakásfenntartási támogatás 90%-át a központi állam, 10%-át a települési önkormányzat biztosította.) A másik: a költségvetés is lehetőséget teremt alternatív források bevonására.¹⁸ A harmadik – elméleti, de a legtöbb településen nem életszerű – lehetőség, hogy a helyi bevételeket helyi adók kivetésével növelik, és ebből fedezik a szociális kiadások egy részét. Az adótörvények módosításának következtében ugyanis a települési önkormányzatok adóztatási mozgástere jelen-

¹⁶ Közfoglalkoztatásra 2010-ben 101,1 milliárd Ft-ot fordítottak (Cseres-Gergely–Molnár 2014: 208), míg a 2015. évi költségvetés előirányzata már 270 milliárd Ft-tal számol.

¹⁷ http://www.parlament.hu/irom39/07655/adatok/2013_tvjav_0615.pdf (utolsó letöltés: 2015. 04. 24.)

¹⁸ A törvény 2. mellékletének I. fejezet 1. c) pontja („Egyéb önkormányzati feladatok támogatása”) az önkormányzati törvényre hivatkozva (Mötv 13. §) lehetőséget teremt – egyéb feladatellátás mellett – szociális ellátások támogatására (is).

tősen bővült; az önkormányzatok települési adót vezethetnek be bármely adótárgyra, ha az nem képezi törvényben szabályozott közteher tárgyát. Mindezek ellenére azért tekinthetjük ezt elméleti, nem használható finanszírozási elemnek, mert ahol sok a segélyezett, ott biztos, hogy egyfelől a népesség többsége alacsony jövedelmű családokból áll, akik nem igazán tudnak többletadóforrásokat biztosítani az önkormányzatoknak, másfelől a területen működő vállalkozásoknak (ha vannak) sem számottevő az adóerő-képessége.

3. táblázat: A segélyezési rendszer forrásallokációs sémája

Kié a feladat?	Mi a feladat?	Mennyi forrás áll rendelkezésre? (Mrd Ft)
I. Központi kormányzat	Járások szociális feladatai	61,9
	Közgyógyellátás	18,3
	Egészségügyi feladatok ellátásával kapcsolatos hozzájárulás	7,1
II. Települési önkormányzatok normatív támogatása	Pénzbeli szociális ellátások kiegészítés (átmeneti finanszírozása)	25,9
	Szociális feladatok egyéb támogatása	30,1
III. Települési önkormányzatok diszkrecionális támogatása (pályázat)	Fejezeti tartalék terhére	? *
<i>Összesen</i>		<i>143,3–148,3</i>

* Sajtóhírek szerint kimondottan erre a feladatra nagyságrendileg 5 milliárd Ft-ot terveztek be, de erről semmiféle hivatalos és nyilvános dokumentum nincs. (Egyébként e fejezeti tartalék előirányzata összesen 38,2 milliárd Ft.)¹⁹

Forrás: 2015. évi költségvetési törvény.

Mindehhez érdemes hozzáfűzni azt is, hogy az önkormányzatok működésének támogatása, a beszámítás és kiegészítés rendszere is változik; az önkormányzatokat megillető kiegészítő támogatások a korábbiaktól eltérő elosztás alapján jutnak majd el az egyes településekhez.

¹⁹ Ha feltételezzük, hogy a fejezeti tartalék mind segélyezésre megy majd, és mindent összeadunk, akkor nagyjából meglenne a tavalyi összes forrás. De ezt nem lehet feltételezni, hiszen az előirányzat számos kiadás fedezetéhez igényelhető. Nem tudni tehát, hogy mekkora része fogja a segélyezési rendszer kipótlását szolgálni. Ráadásul ez a pályázati úton adott lehetőség nem ugyanaz, mint ha törvényben biztosított módon kapnák meg a jogosultak az ellátást és utána a pénzt a települések. Továbbá ezt nem mindenki fogja igénybe venni, ahogyan más pályáztatás révén működő támogatásoknál sem jut el mindenki a segítség, ahova kellene, mivel nem minden település pályázik. („Jó” példa erre a nyári étkeztetés, amire szintén sok önkormányzat nem pályázott, nem szervezték meg akkor sem, ha kaptak volna pénzt.)

„A beszámítás mellett az alacsony gazdasági potenciállal rendelkező települések felzárkózása érdekében kiegészül a rendszer a pozitív »kiegyenlítés-sel«. Az alacsony helyi adóbevétellel rendelkező települések (8500 forint/fő alatt) a beszámításban érintett támogatások összegére vetített, meghatározott százalékos kiegészítő támogatásban részesülnek az alapfeladataik ellátása érdekében.”²⁰

Visszatérve a táblázathoz látható, hogy a források többsége, 59 százaléka a központi állam intézményrendszerén keresztül kerül felhasználásra; a források normatív alapon a járási szinten működő kormányhivatalok által segélyekre fordítódnak. A járásokhoz került ellátások „felül nyitott előirányzatok”, tehát azok törvény-módosítás nélkül túlléphetők. Az önkormányzatoknak nyújtott célzott kiegészítő támogatás azonban nem.

A települési önkormányzatok költségvetésen keresztüli finanszírozásának döntő része normatív szabályok szerint alakul. Ezen belül az egyik eleme – az ún. pénzbeli szociális ellátások kiegészítése²¹ – a 2014-ben megállapított és még nem lezárult támogatások továbbfinanszírozást szolgálja, azaz e keret (25,9 milliárd Ft) gyakorlatilag a kifutó jelleggel megszüntetett korábbi ellátások fedezetéül szolgál. A másik elem – települési önkormányzatok szociális feladatainak egyéb támogatása²² – azon települési önkormányzatok pénzügyi támogatását jelenti, ahol az önkormányzatok nem képesek saját forrásból finanszírozni az ellátásokat. Ez az allokációs rendszer viszonylag bonyolultan számolja ki, hogy melyik önkormányzat mennyi forráshoz juthat a központi büdzből. Az elosztás kulcsa egyfelől a támogatás mértékének meghatározása, másfelől a település adóerő-képessége. Előbbi azt jelenti, hogy a támogatás két részből tevődik össze: *a*) a korábbi ellátások (rendszeres szociális segély és foglalkoztatást helyettesítő támogatás) „önrésze” (ami a teljes támogatás 60%-a); *b*) a település lakosság száma alapján (ami teljes támogatás 40%-a).

²⁰ <http://www.parlament.hu/irom40/01794/01794.pdf> (utolsó letöltés: 2015. 04. 24.)

²¹ Lásd 2. melléklet a 2014. évi C. törvényhez, III. fejezet a települési önkormányzatok szociális, gyermekjóléti és gyermekéktetési feladatainak támogatásáról, 1. alcíme a pénzbeli szociális ellátások kiegészítéséről

²² Uo., 2. alcíme a települési önkormányzatok szociális feladatainak egyéb támogatásáról

Az így kiszámolt támogatás azon településeket illeti meg, ahol „egy lakosra jutó adóerő-képesség”²³ 18 ezer Ft/fő alatti. A további kategóriák: ha az adóerő-képesség 18–24 ezer Ft közé esik, akkor a támogatás mértéke 50 százalék; 24–32 ezer Ft között 25 százalék. Ha az egy lakosra jutó adóerő-képesség 32 ezer Ft feletti, akkor nem jár központi támogatás a települési önkormányzatnak. Az előzetes kalkuláció szerint ilyen „gazdag” 261 település lesz²⁴ (ezek városok, illetve budapesti kerületek), azaz az összes települési önkormányzat 8 százaléka, függetlenül attól, hogy a szóban forgó település szociális helyzete milyen (gondoljunk csak a VIII. vagy a IX. kerület szociális problémáira).

Az is kérdés, hogy mi történik akkor, ha év közben csökken az adó nagysága, mivel az addig iparüzési adót fizető vállalat jövedelmezősége – gazdasági nehézségek miatt – csökken. A jelenlegi szabályok nem teszik lehetővé, hogy a rendszerbe ilyen fokú korrekcióra való képesség (rugalmasság) épüljön be. Ami rendelkezésre áll – feltéve, ha egész évben lehet pályázni – a táblázatban jelölt III. forrásallokációs csatorna. De ez csak feltételezés, mivel e konstrukció – egyelőre! – csak papíron létezik. 2015 áprilisában csak annyit lehet tudni róla, hogy rendelkezésre áll az a 38,1 milliárdos önkormányzati fejezeti tartalék, ami egy országgyűlési képviselői írásbeli kérdésre adott válasz szerint többletet ad „*azoknak az önkormányzatoknak, amelyek a rászorulókat ellátását nem tudják megfelelően biztosítani*”. Ám azt is írták, hogy mindez még várat magára:

„A támogatások odaítéléséről a nemzetgazdasági miniszter és a belügyminiszter közösen dönt. Az igényléshez szükséges pályázat kiírása jelenleg előkészítés alatt áll, a támogatási pályázat részletes szabályai, eljárásrendje a kiírásból lesz megismerhető a közeljövőben.”²⁵

Ezzel tehát nem tudtak tervezni a települések, amikor el kellett fogadniuk a szociális ellátásokról szóló rendeletüket 2015. február 28-ig, illetve azt sem lehet tudni, hogy a már említett év közbeni adóerő-képesség mérsékléséből fakadó esetleges hiányokat, alultervezéseket a települési önkormányzatok milyen forrásból fogják fedezni. Kérdés az is, hogy a kialakított szabályozás miként tudja majd

²³ Az adóerő-képesség meghatározást a 2. melléklet kiegészítő szabályok 1.c) alpontja a következőképpen írja le. „A 2013. július 1-jén hatályos iparüzési adórendelettel rendelkező települési önkormányzat a 2014. II. negyedéves költségvetési jelentés keretében szolgáltatott adatot a 2013. évi iparüzési adóalap összegéről. A 2014. II. negyedéves költségvetési jelentés keretében adatot nem szolgáltató községi, nagyközségi önkormányzat esetében az egy lakosra jutó elvárt iparüzési adó megegyezik az adatot szolgáltatató községi, nagyközségi önkormányzatok egy lakosra jutó iparüzési adóalapja – a legalacsonyabb és legmagasabb egy lakosra jutó iparüzési adóalapú községi, nagyközségi önkormányzatok egy-egy tizede figyelmen kívül hagyásával – számított átlagával.

2014. évben, a Mőtv. 98. §-a szerint, megalakult önálló község önkormányzatának (...) egy lakosra jutó iparüzési adóerő-képessége megegyezik azon települési önkormányzat egy lakosra jutó iparüzési adóerő-képességével, amelyből megalakult (...). A kiválással érintett önkormányzat iparüzési adóalapját az érintett önkormányzatok között lakosság szám szerint kell megosztani.”

²⁴ http://www.hetek.hu/belfold/201502/megszunt_a_segely (utolsó letöltés: 2015. 04. 24.)

²⁵ <http://www.parlament.hu/irom40/02946/02946-0001.pdf> (utolsó letöltés: 2015. 04. 24.)

kezelni a kifutó ellátások utáni ellátási igényeket, és ez milyen mértékben borítja fel a helyi büdzsétet.

Segélyezési adatok

Mint már írtuk, a segélyezés költségeire többféle módszertan alapján is becsléseket lehet tenni. Az Európai Unió által használt módszertan (ESSPROS) szerint a jövedelmi/vagyoni helyzethez kötött juttatások 2012-ben összesen az összes társadalmi juttatások 4,2 százalékát tették ki Magyarországon (KSH 2014c). Összehasonlításképpen ugyanezen érték 2000-ben majdnem 7, 2010-ben 5 százalék körül alakult, azaz ebben a metszetben is csökkenő trend figyelhető meg. Olyannyira, hogy e juttatásokra fordított kiadások 2012-ben 2000-hez képest (2 év alatt!) 18 százalékkal csökkentek. Az ESSPROS-módszertan szerint e kategória a pénzbeli támogatásokat, valamint a természetbeni juttatásokat is tartalmazza. Ha csak a „means test” alapján folyósított pénzbeli ellátásokat nézzük, ennek értéke 115,3 milliárd Ft, az összes társadalmi juttatás nem egészen 2, az összes pénzbeli ellátás nem egészen 3 százaléka. Az előző – csökkenő – tendencia látható akkor is, ha a segélyekre szánt források nagyságát az összes pénzbeli ellátáshoz viszonyítjuk (a bázisévek itt is 2000, ill. 2010).

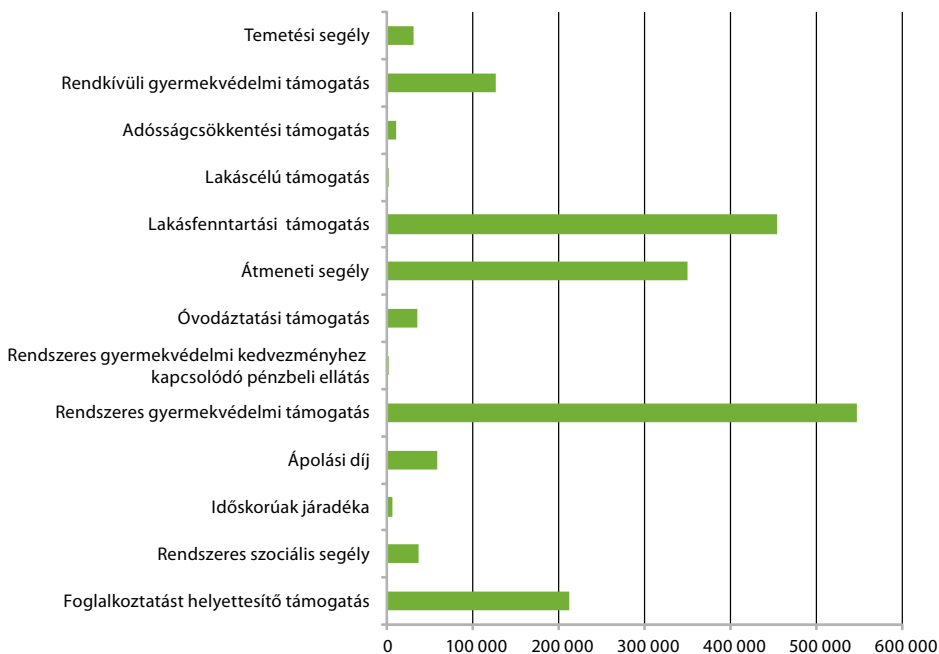
A KSH (2014) kiadványa szerint 2013-ban összesen 126,4 milliárd forintot költött a magyar állam pénzbeli segélyekre. Ennek az összegnek majdnem 73 százaléka a járáshoz kerülő négy jövedelempótló ellátás – foglalkoztatást helyettesítő támogatás (45%), ápolási díj (17%), rendszeres szociális segély (9%), időskorúak járadéka (2%) – fedezete. Emellett a lakásfenntartási támogatás részesedése volt jelentős (17%). A többi, itt nem említett ellátás részesedése nem éri el az 5 százalékot. A szükségletek kielégítése szempontjából azt mondhatjuk, hogy a segélyrendszer a lakásfenntartás kompenzálása mellett a munka nélkül lévő aktívok ellátását, valamint a családtag ápolását (ami egyszerre jelentheti a munkanélküliség kezelését, a szolgáltatáshiány pótlását, valamint ápolás-gondoskodáshoz való hozzájárulást) segíti. A támogatás összege – mint ahogy már írtuk – igen szerény, a legtöbbet (átlagban 30 787 Ft/hó) az ápolási díjban részesülők kapják.

A KSH szerint tehát a segélyek összes ráfordítása 126,4 milliárd Ft, a költségvetési adatsorokból számolt kiadás 139,6 milliárd Ft volt (a 2. táblázat adataiból számolva), míg az ESSPROS-módszertan alapján számolt összeg 115,3 milliárd Ft (igaz, ez 2012-es adat). Három módszertan, három különböző szám, ami nem meglepő, de az adatok közötti eltérés – ha nem is lényegtelen, de – elhanyagolható nagyságrendű. Kijelenthető, hogy az adatok megbízhatóak, így az ebből levont következtetések statisztikai értelemben relevánsak. A legfontosabb következtetést pedig egy mondatban össze lehet foglalni: bármely módszertan szerinti értéket nézünk is, szembevetendő, hogy *a segélyezésre fordított források alacsonyak, és erről az alacsony színtről – főként 2010 után – tovább mérséklődött a segélyre szánt források nagysága.*

A segélyre fordítandó források számbevétele során azt találtuk, hogy az adatok megbízhatóak. A létszám adatok esetében ez nem mondható el, módszertani értelemben sokkal bizonytalanabbak, mint a pénzbeli ellátások forrásaira vonatkozó adatok. Ennek oka, hogy ezek a számok csak azt mutatják meg, hogy mennyien részesültek a statisztikailag hozzáférhető egyes pénzbeli szociális támogatásokból. Ám az nem deríthető ki, hány fő kapott *összesen* támogatást, mivel egy személy egyszerre több helyről is kaphat ellátást. A bizonytalanságot tovább növeli, hogy az ellátások időhossza is különböző. Van olyan ellátás, ami eseti (pl. átmeneti segély), van, amelyik időszakos (pl. rendszeres gyermekvédelmi kedvezmény pénzbeli támogatása), de a többségük egyéves időszakra (pl. foglalkoztatást helyettesítő támogatás) vehető igénybe. Ráadásul néha az elemszám nem személy, hanem esetszám (pl. temetési segély). A segélyek igénybevétele tehát nem egyenlő a jogosultak létszámával, mivel az igénybevétel csak azt mutatja, hogy egy adott ellátásban hányan részesültek, és mivel egy személy egyszerre több támogatást is kaphat, így ez a mutató nem tudja kiszűrni a halmozódásokat.

E felvezetés után a következőben azt nézzük meg, hogy hányan veszik igénybe a pénzbeli ellátásokat. Ha gyors mérleget készítünk, azt mondhatjuk, hogy 2013-ban összesen mintegy 1,8 millió igénybevétel történt.

1. ábra: Az önkormányzati pénzbeli segélyre igényjogosultak száma, 2013

Forrás: KSH (2014).

Legtöbben jövedelemkiegészítő ellátásban, ezen belül is rendszeres és rendkívüli gyermekvédelmi támogatásban, lakásfenntartási támogatásban, átmeneti segélyben részesültek. Az egy támogatottra jutó összeg átlagosan 4–10 ezer Ft közé esik. A halmozódásokat azonban nem tudjuk kiszűrni, azt nem tudjuk pontosan megmondani, hogy ma Magyarországon mennyi ember részesül segélyben, és annak milyen a halmozódása. Amit tudunk, hogy vannak olyan jövedelempótló ellátások, amelyek együtt járását a jogszabályok kizárják. Ezek létszámadatai 2013-ban a következőképpen alakultak (zárójelben, hogy kik a megállapítók):

- foglalkoztatást helyettesítő támogatás – 210 ezer ellátott (járáshoz került);
- rendszeres szociális segély – 37 ezer ellátott (más néven a járáshoz került);
- időskorúak járadéka – 6 ezer ellátott (járáshoz került);
- ápolási díj – 58 ezer ellátott (járáshoz került).

Az összes támogatott nagyjából 310 ezer fő. Amit még tudunk, hogy azoknak a segélyeknek az átlagos egy főre jutó havi összege, amelyekről van statisztikai adat – és nem jövedelempótló pénzbeli juttatások –, durván megbecsülve 10–15 ezer Ft körül alakult 2013-ban. Ezt azért fontos megemlíteni, mert ezen ellátások az új rendszerben települési támogatássá váltak, melynek felső értéke a mindenkori öregségi nyugdíjminimumnál nem lehet nagyobb, azaz a 2013-as érték közel duplája. Ebből a szempontból nem tekinthetjük alacsonynak, de egyrészt ezek az átlagok az önkormányzati segélyek csak egy (igaz, nagyobb) részét tartalmazzák, másrészt e források a megélhetés biztosításához egyre kevésbé járulnak hozzá.

Ezekből az adatokból arra lehet kikövetkeztetni, hogy várhatóan a járási hivataloknak az elkövetkező hónapokban 300–320 ezer pénzbeli ellátásra való igényvel kell számolniuk (ehhez adódik a természetbeni juttatások igénylése is (közgyógyellátás – 280–290 ezer fő, valamint egészségügyi szolgáltatásra való jogosultság). Ráadásul az igénylések sem időben, sem földrajzi értelemben nem egyenletesen terülnek szét, pedig az adott időszakokban számítani lehet – főként a szeptember és január közötti hónapokban – „boomokra”, területi értelemben pedig az északi megyékben, valamint a délnyugati országrészekben.

A települési önkormányzatok várhatóan eltérő segélyezési rezsimejében, még ha a törvényi keretek maximumát kihasználják is, tovább fog gyengülni a segélyezett megélhetési biztonsága és az ellátások kiszámíthatósága.

Összegzés

A kötelezően létrehozott új helyi szabályozások áttekintésére itt nincs módunk. A tárca területért felelős államtitkára, Czibere Károly 2015. március 25-én, a parlament Népjelölti Bizottságának ülésén azt mondta, hogy „bekérte az összes rendeletet”,²⁶ amelyeket végignéznek, a tapasztalatokat végigelemezzik, és „ha szükség van rá”, összességében korrigálnak.

Néhány „hibát” már a jogalkotó is észrevett. A módosítások hatálybalépése idején nyújtotta be a kormány azt a törvényjavaslatot²⁷ a parlamentnek, amelyik tartalmazza a rendelkezést, hogy megszűnjön az aktívkorúak ellátásában a lakó-környezet rendezettségére vonatkozó szabályozás. Ez logikusan következik abból, hogy ezen ellátásokat a jövőben a járási hivatal fogja megállapítani.

Egy másik korrekció, szintén az előbbi törvény által, a méltányossági ápolási díjjal kapcsolatban hozott módosítás. Ez az ellátás 2015. márciustól megszűnt, de a települési támogatás megállapítható ugyanezen célból, így pótolhatja a korábbi ellátást is (igaz, a jogosultságra vonatkozó minimális feltételek (pl. az összegére vonatkozóan) már nincsenek előírva). A probléma abból adódott, hogy aki ilyen „ápolási díjban” (települési támogatásban) részesül, az nem jogosult azokra a kapcsolódó jogosultságokra, mint a „rendes” ápolási díjban részesülők. A módosítás szerint a települési támogatás keretében ellátottak is jogosultak lesznek például egészségügyi szolgáltatásra. De a törvényjavaslat csak azoknak adja meg ezt a korábban is létező jogosultságot, akik legalább a korábbi minimumösszegben kapják az új ellátást. Ez azt jelenti, hogy – mivel már nincs megszabva, hogy méltányosságból legalább mekkora összegű ellátást állapítson meg az önkormányzat – aki ennél kisebb összegű támogatást kap, az nem lesz jogosult például szolgálati időt szerezni.

Úgy véljük, az új segélyrendszer nem lesz képes a szegénység enyhítésére és a szegénységben élők további lecsúszásának megakadályozására. A jóléti források alultervezettek, hiányoznak a közpolitikai prioritások, nem működnek megfelelően a mobilitást biztosító intézmények (oktatás, egészségügy, munkaerő-piaci ellátórendszer). A szegénységet, ha egyáltalán a kormányzat szándékában áll, a jelenlegi feltételrendszerben működő társadalompolitikai intézményrendszer képtelen kezelni. Mint bemutattuk, nem az államháztartás forráshiánya okozza szociális támogatásokra szánt kiadások csökkenését.

Az új segélyrendszer strukturális problémái közül a túlzott diszkrecionalitás veszélyeit emeljük ki elsősorban. Az alapvető szükségletek közé tartozó lakhatást támogató eszközszerkezet hiányzik a normatív és biztonságosan finanszírozott támogatások közül. Rendkívül alacsonyok a segélyezési összegek, és a segély mértékének alapjául szolgáló segélyezési küszöbérték (öregségi nyugdíjmini-

²⁶ http://www.parlament.hu/web/nepjelolti-bizottsag/a-bizottsag-ulesei#biz_ules (utolsó letöltés: 2015. 04. 24.)

²⁷ Lásd a területi államigazgatási szervezetrendszer átalakításával összefüggő egyes törvények módosításáról szóló 2015. évi VIII. törvényt.

mum) 2008 óta változatlan. Sem az újonnan létrehozott települési támogatás maximális összege (havi 28 500 Ft), sem az aktív korúak fő ellátásának (foglalkoztatást helyettesítő támogatás) havi átlagos összege (22 800 Ft/hó) semmiféle biztonságot nem szavatol. Ennek alátámasztására két adat: az előző két ellátás a 2013-as nettó átlagkereset felének²⁸ 38, illetve 30 százaléka, míg a 2013. évi létminimumnak²⁹ 36, illetve 45 százaléka. Könnyű belátni, hogy ezek a szociális támogatások az elemi szintű megélhetést még elvileg sem tudják biztosítani. A bonyolult és az önkormányzati szinten bizonytalanná vált finanszírozási rendszer is súlyos akadályozó tényező.

A legfrissebb felmérések szerint a szegénységgel és kirekesztettséggel kapcsolatos egyes mutatók ugyan javulást mutatnak (KSH 2014a, Szivós–Tóth 2015), de ez inkább egyéb intézkedések hatásának köszönhető (rezsicsökkentés, családi kedvezmény kiterjesztése, közmunkaprogramok, üdülés támogatása utalvánnyal), mintsem a szociális támogatások színvonalának. Hozzá kell tenni, hogy a jövedelmi szegénység nem csökkent. A súlyos anyagi nélkülözés és a munkaintenzitást mérő mutatók kedvező változása mögötti intézkedések a legszegényebeket csak részben vagy csak egyes elemeikben érik el. Érdemes ehhez a Tárki kutatásának egy megállapítását is hozzátenni: „amennyiben egy munkanélküli háztartásban valaki közmunkás lesz, javulás történik a munkaintenzitásban, ám a pótlólagos jövedelem nem elegendő arra, hogy a háztartás kikerüljön a szegénységből” (Szivós–Tóth 2015: 8). Ezért is lehet azt mondani, hogy a segélyezés átalakítása a legszegényebek számára lesz a leginkább „húsbavágó”.

Irodalom

- Atkinson, A. B. (1999): Munkaösztönzők. In Csaba Iván – Tóth István György (szerk.): *A jóléti állam politikai gazdaságtana* Budapest: Osiris – Láthatatlan Kollégium, 165–194.
- Atkinson, A. B. – Micklewright, J. (1991): Unemployment Compensation and Labour Market Transitions. A critical review. *Journal of Economic Literature*, (29), 4, 1679–1727. <http://info.worldbank.org/etools/docs/library/230305/Vodopivec2.pdf> (utolsó letöltés: 2015. 04. 24.)
- Barr, Nicholas (2012): *Economics of the Welfare State*. 5th ed. Oxford – New York: Oxford University Press.
- Blundell, Richard (2000): Work incentives an 'in-work' benefit reform: a review *Oxford Review of Economic*, (16), 1, 27–44.

²⁸ Ez a mérték az egyik gyakran használt szegénységi küszöbérték (KSH, http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qli050a.html), utolsó letöltés: 2015. 04. 24.).

²⁹ Ez esetben a 2 felnőtt + 2 gyerek háztartástípus egy főre jutó létminimumértékét vettük alapul (KSH 2014b).

- Czibere Károly – Sziklai István – Mester Dániel – Vörös Gyula – Sidlovics Ferenc – Skultéti József – Beszterczey András (2011): *Nemzeti Szociálpolitikai Konceptió 2011–2020*. http://szozsak.hu/adat/dokumentumtar/hu32_NSZK_2011_10.pdf (utolsó letöltés: 2015. 04. 24.)
- Csoba Judit (2010): *A tisztas munka*. Budapest: L'Harmattan.
- Cseres-Gergely Zsombor – Molnár György (2014): *Közmunka, segélyezés, elsődleges és másodlagos munkaerőpiac*. In Kolosi Tamás – Tóth István György (szerk.): *Társadalmi riport 2014*. Budapest: TÁRKI, 204–225. <http://www.tarki.hu/adat-bank-h/kutjel/pdf/b331.pdf> (utolsó letöltés: 2015. 04. 24.)
- Darvas Ágnes – Farkas Zsombor – Győri Péter – Kósa Eszter – Mózer Péter – Zolnay János (2013): A szociálpolitika egyes területeire vonatkozó szakpolitikai javaslatok. *Esély*, (24), 6, 3–19. http://www.esely.org/kiadvanyok/2013_6/esely201306.pdf (utolsó letöltés: 2015. 04. 24.)
- Ferge Zsuzsa és Darvas Ágnes (vál., szerk.) (2014): *Civil jelentés a gyerekesélyekről, 2012–2013*. Budapest: Gyerekesély Közhasznú Egyesület. http://www.gyere.net/downloads/Civil_jelentes_2012-2013.pdf (utolsó letöltés: 2015. 04. 24.)
- Gallie, Duncan (2002): The Quality of Working Life in Welfare Strategy. In Esping Andersen – D. Gallie – A. Hemerijck – J. Myles (eds.): *Why we need a New Welfare State*. Oxford: Oxford University Press.
- Häusermann, Silja – Palier, Bruno (2012): Foglalkoztatás-barát jóléti reformpolitikák a posztindusztriális gazdaságokban. In Nyilas Mihály (vál. és szerk.): *Nemzetközi kitekintés a foglalkoztatási- és jóléti politikák alakulásáról*. Budapest: ELTE TáTK, 62–85. http://tat.elte.hu/file/NEMZETKOZI_KITEKINTES_A_FOGLALK.pdf (utolsó letöltés: 2015. 04. 24.)
- Juhász Gábor (2015): Államcélok, paradigmaváltás és aktuálpolitikai alkotmányozás. A szociális jogok védelme az Alaptörvényben. *Esély*, (26), 1, 3–31.
- Köllő János (2009): *A pálya szélén*. Budapest: Osiris Kiadó.
- KSH (2014a): *A háztartások életszínvonala*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/hazteletszinv/hazteletszinv.pdf> (utolsó letöltés: 2015. 04. 24.)
- KSH (2014b): Létminimum, 2013. *Statisztikai Tükör*, 2014/53. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/letmin/letmin13.pdf> (utolsó letöltés: 2015. 04. 24.)
- KSH (2014c): *Szociális Statisztikai Évkönyv 2013*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- Mózer Péter (2007): „Jót s jól! Ebből áll a nagy titok...” A jövedelem- és vagyontesztelésen alapuló pénzügyi támogatások bemutatása, valamint alternatívák megfogalmazása. Budapest: MEH ÁRB. <http://www.slideserve.com/shaun/j-t-s-j-l-ebben-ll-a-nagy-titok> (utolsó letöltés: 2015. 04. 24.)
- Mózer Péter – Tausz Katalin (2010): Javaslatok a segélyezési rendszer korszerűsítésére In Mózer Péter – Tausz Katalin (szerk.): *A szociális segélyezés szerepe a segélyezett életminőségének alakulásában*. Budapest: Foglalkoztatási és Szociális Hivatal, 183–203. www.employmentpolicy.hu/resource.aspx?resourceID=252_szoocialis (utolsó letöltés: 2015. 04. 24.)

- Semjén András (1996): *A szociális ellátórendszer átalakítása* (alternatív munkaanyag). Budapest: Népjóléti Minisztérium.
- Simonyi Ágnes (2012): Aktiválás – foglalkoztatás – és szociálpolitikák eszközeinek és intézményeinek összehangolása a fejlett országokban. *Esély*, (24), 2, 66–99. http://www.esely.org/kiadvanyok/2012_2/simonyi.pdf (utolsó letöltés: 2015. 04. 24.)
- Szívós Péter – Tóth István György (szerk.) (2015): Jól nézünk ki (...?!). Háztartások helyzete a válság után 2014. *TÁRKI Monitor Jelentések 2014*. Budapest: TÁRKI, http://www.tarki.hu/hu/research/hm/monitor2014_teljes.pdf (utolsó letöltés: 2015. 04. 24.)
- SZMM (2014): *Szolid program 2002–2003*. SZOLID tanulmányok, dokumentumok. Budapest: Szociális és Munkaügyi Minisztérium. <http://szmm.gov.hu/main.php?folderID=872&articleID=6206&ctag=articlelist&iid=1> (utolsó letöltés: 2015. 04. 24.)
- Tóth István György (1998): *Háttér tanulmányok a középtávú szociálpolitikai koncepcióhoz*. Zárótanulmány. I. köt.: Gazdasági aktivitás vagy szociális támogatások? A jóléti újraelosztás megváltozott keretfeltételei. Budapest: TÁRKI. <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a237.pdf> (utolsó letöltés: 2015. 04. 24.)
- Varga Attila (2011): A szociális támogatások finanszírozása. In Mester Dániel (szerk.): *Támogatások és ellátások változása 2001–2008 között*. Budapest: NCSSZI. http://ncsszi.hu/download.php?file_id=736 (utolsó letöltés: 2015. 04. 24.)
- Varga Attila (2012): Új receptek – régi hozzávalókkal. A Nemzeti Szociálpolitikai Koncepció segélyezési rendszerei. *Esély*, (24), 1, 50–76. http://www.esely.org/kiadvanyok/2012_1/varga.pdf (utolsó letöltés: 2015. 04. 24.)

Kérjük kedves Olvasóinkat, hogy adjuk 1%-ával támogassák az Esély társadalom- és szociálpolitikai folyóirat kiadását!

Hilscher Rezső Alapítvány
Adószámunk: 19650988-2-43

Köszönjük!

PHILIP R. J. HARINGTON – LIZ BEDDOE

CIVIL GYAKORLAT: A SZOCIÁLIS MUNKA ÚJ SZAKMAI PARADIGMÁJA*

Összefoglaló: A gazdasági racionalizálás több szakma helyzetét is befolyásolta a nyugati társadalmakban. Írásunk új-zélandi példák bemutatásával rávilágít arra, hogy a különböző szolgáltatások kapacitásának és finanszírozásának neoliborális átalakítása egyfelől deprofesszionalizációhoz vezetett, ugyanakkor lehetővé tette alternatív gyakorlatok kialakulását. Utóbbi, vagyis a szociális munka gyakorlatának civil modellje üdvözlendő.

Eredmények: A kortárs szakirodalomban számtalan vita olvasható a szakmák természetéről. A szociális munka, mint szakma, jellegzetességeinek vizsgálata három típust tár elénk: a hősies, az altruista és a civil gyakorlatot. A szociális munkában kialakulóban van a civil gyakorlat, melynek előfeltétele, hogy a szakma szerepfelfogásában és tevékenységében fokozatosan előtérbe kerüljön az elsősorban a lakosság jogainak és szükségleteinek szem előtt tartásával végzett társadalmi vizsgálódás.

Alkalmazás: E cikk célja, hogy előrelendítse a deprofesszionalizálódással kapcsolatos vitákat, s egy olyan civil szociális munkára tegyen javaslatot, amely képviselőre és kritikai társadalmi vizsgálódásra épül.

Bevezetés

Az egyes szakmák eltérő utat jártak be az elmúlt három évtized során, mialatt a nyugati világ gazdasági racionalizálást követő politikai változásai alapjaikban változtatták meg a hatalom, a politikai bizalom és a közösségi intézményekbe vetett hit korábban tartósan fennálló pozícióit. Bár a szakmaiság meghatározására tett erőfeszítések továbbra sem jutottak nyugvópontra (Evetts 2011, Sciulli 2005), a szociális szakmák elemzése során háromfajta professzionális paradigmára bukkanunk: a hősies, az altruista és a civil paradigmákra. Ezeket három alapvető jellegzetesség, a típus, a kontrol és a fókusz alapján állítottuk fel. A fentieket új-zélandi szociális munkából vett példákkal szemléltetjük, ahol sok más országhoz hasonlóan a szociális munka sajátos kihívásokkal nézett szembe a professzionalizációs folyamat során (Baines 2006, O'Brien 2005, Pease 2002, Staniforth–Fouché–O'Brien 2011).

A szociális munka más segítő szakmákkal, például az ápolókéval vagy a tanárokéval ellentétben a polgárok mindennapi élete és a nagy szociális intézmények

* Philip R. J. Harington and Liz Beddoe: Civic practice: A new professional paradigm for social work. *Journal of Social Work*, 2014, Vol. 14, (2), 147–164.

közötti határvidéken egyensúlyozik. A szociális munka a modern jóléti állammal együtt erősödött; a szakma szabályozását pedig felgyorsította a szociálpolitika hangsúlyának eltolódása a fejlesztés és társadalmi szükséglet felől a kockázatok kezelésének jelenbeli elsősége irányába (Webb 2006). E változás eredményeképp a szociális munka a legtöbb országban még jobban beleágyazódott az állami apparátusba, míg máshol inkább a gazdasági és magánszektorban indult fejlődésnek. Bár ennek a folyamatnak vannak előnyei is, egyre jobban elbizonytalanít a szociális munka alapvető céljainak tekintetében. A szociális munka IFSW¹ által használt nemzetközi definíciója szerint a szakma „előmozdítja a társadalmi változást, a problémák megoldását az emberi kapcsolatokban, valamint az emberek hatalommal való felruházását és felszabadítását a jóllétük növelése érdekében” (ISFW 2000). E szerint a szociális munka elkötelezett a társadalmi igazságosság mellett. Az elmúlt évtizedekben a belső szakmai viták más országokhoz hasonlóan Új-Zélandon is elnyomták a szociális munka hangját, s helyette a regisztrációs és professzionális státusz körül forogtak (O’Brien 2005). A szociális munkát a szolgáltatások állandó átalakítása határozta meg, amelynek hatására „megszakadtak vagy meglazultak a társadalmi mozgalmakkal, szakszervezetekkel és aktivista közösségekkel való kapcsolatai” (Baines 2010: 930). Ez a befelé fordulás abban is tetten érhető, hogy a jóléti államot érő támadások közepette talán elvárható lett volna valamiféle aktív szerepvállalás, hiszen a szakma hivatalosan elkötelezett az igazságosság érdekében megvalósuló szociál(is)politika és gyakorlat mellett. Sokan úgy érzik, hogy nem sikerült e célok mellett kiállni, s így részt venni a szociálpolitika alakításában (Ferguson 2008, Gillingham 2007, Ife 1997, Mendes 1998).

Sokan emelték fel a hangjukat annak érdekében, hogy újraélesszék a szociális munka elköteleződését a társadalmi igazságosság mellett (Allen–Briskman–Pease 2009, Ferguson–Woodward 2009, O’Brien 2009). O’Brien (2005) úgy véli, hogy a szakma sürgető teendői „a szociális munka margójára számúzték a társadalmi igazságosság kérdését” (uo.: 13). Evvel nem állítja a szerző, hogy a szociális munka aktivista irányzata elhalt volna, hiszen az érdekképviselet számos sikeres példájával találkozunk (Ausztráliában a mentálhigiénés szolgáltatások, Új-Zélandon pedig a szexuális erőszak túlélőinek nyújtott tanácsadás forrásainak csökkentése terén), hanem azt hangsúlyozza, hogy a gazdasági racionalizálással kapcsolatos döntések a nyugati világban minden szakmát érintettek. A modernizációs törekvések (pl. „harmadik utas” politikák) eredményeképp „az önkormányzati hivatalokkal és szakemberekkel kapcsolatos hagyományos bizalmi viszony megkérdőjeleződött” (Gleeson–Knight 2006: 279). E változások során a szociális munka kiemelten sérülékenynek bizonyult, hiszen erkölcsi világképe gyakran teljes ellentétben áll a nyugati kormányok szociálpolitikai megközelítéseivel (McDonald 2006). A szociális munkások hivatalos szervezeteit a neoliborális szerkezeti átalakítás

¹ Az IFSW (International Federation of Social Workers) a Szociális Munkások Nemzetközi Szövetsége. (a ford.)

fő időszaka alatt gyakran kihagyták a szakpolitikai fejlesztésekből, s ez hozzájárult ahhoz a vélekedéshez, hogy „a menedzsment átalakítása a munkatársakkal „megtörténik”, s nem velük közösen zajlik” (Kirkpatrick–Ackroyd 2003: 525). A szociális munkásokra úgy tekintenek, mint „jövőökre (...) nem pedig speciális készségekkel és tudással felvértezett szakemberekre” (Sirotkina–van Ewijk 2010: 88).

E cikkünkben azt kutatjuk, hogy van-e lehetőség a szociális munka újraélesztésére egy új koncepció, a civil gyakorlat (*civic practice*) mentén. Egy ilyen megközelítés segítheti, hogy a szociális munkások ismét magabiztosan álljanak ki a társadalmi igazságosság mellett, egyben kihasználva a 21. századi szociálpolitika által hangsúlyozott „mi az, ami bizonyíthatóan bevált” retorika néhány hasznos aspektusát (Walters et al. 2004). E témák vizsgálatának első lépéseként a modern szakmák természetével kapcsolatos vitát járjuk körbe. Másodjára felderítjük, hogy a szociális szakmák mennyire képesek arra, hogy kitartsanak e társadalmi változások során, és megvitátjuk, hogy vajon támaszkodhatunk-e rájuk az érdekképviselet forrásaiként. A szakmák által bejárt útról általánosságban beszélünk, új-zélandi szociális munkából kölcsönzött példákkal támasztva azokat alá. A szociális munka ilyen értelmezésű tárgyalása nem jelenti azt, hogy tagadni vagy kisebbiteni akarnánk azon szociális munkások százainak erőfeszítéseit, akik hivatalos tevékenységeik vagy a civil társadalom részeként végzett munkájuk során személyesen harcolnak a társadalmi igazságosságért. Szociális munkások oktatóiként szociológiai nézőpontból vizsgáljuk annak lehetőségét, hogy a szociális szakmák jelentőségteljes, ám egyben pragmatikus módon álljanak helyt egy magabiztos és jól értesült civil társadalom részeseként.

Az új-zélandi tapasztalat

Új-Zélandon sokféle területen alkalmaznak szociális munkásokat. Ugyanannyi szociális munkás dolgozik a törvény által szabályozott gyermekvédelmi szektorban és az ettől külön irányított regionális egészségügyi intézményekben. Az új-zélandi szociális munka egyik sajátossága, hogy a „hivatásos” szociális munka megvetette lábát a civil szektorban is, elsősorban az alább bemutatásra kerülő „partnerségeken” és kiszereződött ellátásokon keresztül. Az új-zélandi szociális munka professzionális szabályozásának fejlődése állami kezdeményezésre történt, a nagy állami gyermekvédelmi rendszer szolgáltatási kudarcaira való reakcióként (Beddoe 2007, Beddoe–Duke 2009). A szociális munka szabályozása egybeesett az új-zélandi állami szolgáltatások nagymértékű átalakításával és kihívásaival. Új-Zélandon a gazdasági racionalizmust a konzervatívok feletti baloldali választási győzelem eredményeképp vezették be; azonban egy ezt követő valutaválság hatására a kormány megszorító intézkedései huzamosabb ideig napirenden maradtak. A megszorítások ellenzői lassan találtak magukra (Jesson 1987, Kelsey 1993, O’Brien–Wilkes 1993), de idővel egyértelműen elkülönültek a piac hívei és azok, akik egy tágan

értelmezett társadalmi szerződést védelmeztek. A szakpolitikák az intézményrendszer átalakítását tűzték ki célul, az új közigazgatási megközelítés pedig a „szervezeti hatékonyság és eredményesség” növelését célozta (Boston et al. 1991: ix), nagyobb szerepet szánva az állam által biztosított szociális juttatások szétosztóinak. A piacbarát nézőpont az állami szolgáltatások csökkentését célozta, és növelni kívánta a piacok szabadságát a munkabérek megállapításában. E reformok következményeképp az állami szolgáltatásokban a szakmai munkaköröket elnyomták, és olcsóbb „deprofesszionizált modelleket” kerestek – ahogy arról ausztrál szakirodalmak beszámolnak (Healy–Meagher 2004, McDonald 2006).

Az új-zélandi szociálpolitikában bekövetkezett nagy változások ellenére a neoliberalis kísérletezéssel való küzdelem során a közösségi erőfeszítések szélesebb körűvé váltak (James 1992). Paradox módon a '90-es években a jóléti megszorításokkal egy időben Új-Zélandon nőtt az innováció, a szociális szolgáltatásokon belül pedig fejlődés valósult meg, melyet részben a decentralizáció és a szolgáltatások kiszélesítése tett lehetővé (Nowland-Foreman 1997). A legsajátosabb megközelítések a maori népcsoport autonómiájának újjászületéséből eredtek, melyet a Legfelsőbb Bíróság 1987-es döntése alapozott meg, egyértelművé téve az állam Waitangi Egyezményből eredő kötelezettségeit (Barawanath 2007). A döntés megakasztotta a neoliberalizmus térhódítását, ugyanis előírta az állam számára a maori őslakosság jogainak védelméről szóló 1840-es kötelezettségvállalásának betartását, továbbá a szociális szolgáltatási szektoron belül számos maori kezdeményezés hathatós támogatását eredményezte. A századfordulóra egy felpuhított „társadalmi fejlődési irányvonal” (Ministry of Social Development² 2001) eredményeképp szolgáltatásokat biztosítottak a maori törzsi testületeknek és más helyi közösségeknek. Bár e politikai álláspontot kapacitásbővítésként magyarázták, valódi célja a kormányzat és a közösségek közötti partneri kapcsolatok megerősítése volt.

A társadalmi fejlődés irányvonala (Butler 2003, Duncan 2004, Eichbaum 1999, Harrysson–O'Brien 2007, Larner–Butler 2003, Lunt–O'Brien–Stephens 2008; Ministry of Social Policy 2001) politikai alapon közelített a társadalmi egyenlőtlenségek felé. Nem közvetlenül a hátrányok lényegi részét célozták meg, hanem az állam és közösségek közötti partneri kapcsolatokat tűzték zászlajukra, valamekkora autonómiát és a források elosztásába való korlátozott beleszólási jogot ígérve. Ily módon a partnerség (Curtis 2003, Larner–Butler 2003) hangolja össze az állami szerepvállalást a veszélyeztetett, kiilleszkedett helyi közösségek jóllétének anyagi támogatásával. A közösség fontossá vált: azon programok, melyek túl elméletiek, általánosak vagy pontatlanok voltak, nem lettek volna képesek a célok és az elérésükhöz szükséges stratégiák összehangolására.

A kortárs szociális szolgáltatásnyújtás és szociális gyakorlat nagyon gyorsan kihasználta a lehetőséget és a helyi szükségleteket állította középpontba. Civil szervezetek és helyi közösségek kezdeményezései érzékenyebben úgy alakították

² Társadalmi Fejlődésért Felelős Minisztérium (*a ford.*)

szolgáltatásaikat, hogy azok megfelelő választ kínáljanak a mélyszegénységgel, erőszakkal, kiilleszkedéssel, kulturális széteséssel és egészségügyi egyenlőtlenségekkel küzdő területek lakosainak. A központi kormányzat számára a szolgáltatások ily sokszínű kavalkádja nagy politikai és gazdasági kockázatot jelentett, s így Új-Zélandon, ahogyan máshol is, maga után vonta a szakmai szolgáltatások teljesítményének és hatékonyságának újfajta ellenőrzését (Ranson 2003). A hatékonyság mérésére szolgáló eredményességi technológiák saját „iparágga” nőttek ki magukat (Hood–Mears–Winch 1997).

E megközelítés egyik eredménye a civil szektor megerősödése volt, mely egyre több helyi közösségi szolgáltatást vett át (Baines 2010). A szerződéses kultúra részeként a biztonságra törekedve a különböző kormányok az államon kívüli szektort is szakmai munkára ösztönözték. Amikor az új-zélandi szociális munka szabályozásának részeként a szociális munkások regisztrációját szakirányú végzettséghez kötötték, az állam támogatta a nem állami szervezetek munkatársainak szakirányú továbbképzését. Így végül a szakmai színvonal javítását célzó program túlmutatott az állami szektoron, s ezáltal a szakmaiságot is ortodoxabb forma felé terelte. Ez alátámasztja Gilbert és Powell (2010) érvelését, mely szerint a szakmák természete nem állandó, és „a szakmák mindig is készek voltak alkalmazkodni a változás erőinek hatására” (uo.: 9). Ugyan a szociális menedzseri irányzat csökkentette a szakmai döntések mozgásterét, a szociális munka mégis fennmaradt, bár a szakmai integritás fenntartása a stratégiai területeken belül továbbra is folyamatos kihívást jelent. A kockázatkerülő állam támogatásával a szociális munka kiharcolt magának egyfajta uralkodó helyet a különböző szakmák között (McLaughlin 2007), ugyanakkor még mindig a szakma jó hírvének megtartásáért küzd (Beddoe–Duke 2009). Az ellátókkal való kapcsolattartás eredményeképp az állam és a munkáltatók kevésbé sértik a szociális munka érdekeit.

Jelenleg az új-zélandi szociális munka a fenti elemzésben bemutatott környezeti átalakuláshoz próbál igazodni. A széles körű támogatás hatására valószínűleg ki fogják terjeszteni a törvényileg egyelőre szűk körtől elvárt regisztrációs kötelezettséget, ami egyben védelmet is jelent. Egy tervezet (Social Workers Registration Board 2011) mutatja be a teljes körű regisztráció megvalósításához szükséges lépéseket. Ehhez nagyfokú figyelmet kell fordítani a szerepek, területek és a szociális munka határainak megfogalmazására. Staniforth, Fouche és O’Brien (2011) bemutatnak egy tanulmányt, mely az új-zélandi szociális munkások által használt szociális munka fogalmakat elemzi. Eredményeik szerint bár találtak a társadalmi változásra utaló elemeket is, a szociális munkások elsősorban mégis inkább a családokkal és egyénnel végzett munkájukra összpontosítottak. Staniforth és szerzőtársai megállapítják, hogy „a szociális munkások valószínűbben határozzák meg a szociális munkát mindennapi gyakorlatuk, mint elméleti konstrukciók alapján” (uo.: 203). O’Brien (2011) úgy találta, hogy az új-zélandi szociális munkások zömének a társadalmi igazságosság gyakorlata elsősorban „mikroszintű” tevékenységet jelentett, s kevésbé céloztak meg tágabb társadalmi változásokat (uo.: 156). O’Brien úgy véli, hogy a társadalmi kirekesztés és igazságtalanság

átfogóbb és rendszerszerűbb megközelítésére lenne szükség. Tanulmánya ugyanakkor rámutat arra, hogy a terepen dolgozó szakemberek nagyon is képesek felismerni a társadalmi kirekesztést és igazságtalanságot, és helyi szinten gyakran fel is lépnek ellene. E cikkek szerzői szerint a civil szociális munka irányzat követői számára a következő lépés evvel kapcsolatos adatok gyűjtése a mindennapi gyakorlat során, amit majd a tágabb társadalmi változás elérése érdekében megfelelő formában kell tálalni. A szakmai modellek vizsgálata segíthet ezen az úton.

Szakmai modellek gazdasági megszorítások idején

A 20. század folyamán növekvő számú egészségügyi és jóléti szakmát vontak be a népesség jóllétének nagymértékű javítási folyamatába (Parsons 1951: 426–447). A mélyszegénység azonban továbbra is létező jelenség, ami alapjaiban kérdőjelezi meg azt, hogy a megfelelő és igazságos jóllétet ténylegesen sikerült volna megvalósítani. Ebben a kontextusban vitathatók a professzionalizálódás előnyei: egyfelől a különböző szakmák innovációt és pontosságot hoznak a szolgáltatásokba, melyek hatnak a jólétre is; másfelől lehetővé teszik fontos pozíciók felhasználását egyéni haszonszerzés céljából. Amikor Wilensky (1964) közzétette a „Mindenki professzionalizálódik”³ című alapvető fontosságú cikkét, hangsúlyozta, hogy az eltérő szakmák saját hagyományuk és szolgáltatási motivációik becsatornázásával mind hozzájárultak ahhoz, hogy egyre inkább a tényleges emberi szükségletekre szülessenek válaszok. Sajat írására hivatkozva emlékeztetett Mills (1953) és más szerzők gondolataira, akik szerinte helytelenül azt állították, hogy „a bevett szakmák (...) nem vehetők komolyabban a simlis és számító használtautó-kereskedőknél (...) a szakmai tudást gyakran kiváltságos helyzetük megőrzése céljából misztifikálják” (Wilensky 1980: 298).

A különböző szakmák tanulmányozása több évtizedet ölel fel, jól mutatva a szociológia érdeklődési területét bizonyos évtizedekben. A szakmák bezárkózási folyamatainak bemutatása (Chua–Clegg 1990, Witz 1992) egybeesett a nők által dominált foglalkozások szakmai státuszért folytatott harcával (Cavanaugh 2003, Witz 1992) és a szakmai dolgozók kiváltságos helyzetének kritikai elemzésével (Johnson 1972). Witz (1992) emlékeztet, hogy a „professzionalizálódás nem csupán egy szakma határainak lezárási folyamata, hanem tágabb strukturális és történeti rendszerek része” (uo.: 56).

A szakmák korai leírói a weberi ideáltípus módszerét véve elemzésük alapjául sajátos kiindulási pontot választottak: hogyan váltak bizonyos szakmák oly befolyásossá? Macdonald (1985) szerint Weber (1968) bezárkózás fogalma katalizálta a definíciós törekvéseket. Az orvostan és a jog váltak paradigmaalkotókká. Az e példákön alapuló korai általánosítások adottak tekintették a szakmaiság hősies modelljét. A szakmaiság hősies eleme abból a képességből ered, hogy mihelyt

³ The professionalization of everyone

valaki kézhez veszi a praktizáláshoz szükséges engedélyt, hathatós módon tud mások segítségére lenni sikeres végkimenetek elérése érdekében.

A professziók korai modellje hangsúlyozta az etikai kódex és a „céh” felé való elszámoltathatóság fontosságát, s ezáltal eltávolodott a szolgáltatások felhasználóitól, mely miatt később kritika is érte. Egy professzió felépítése és fennmaradása érdekében hinni kell abban, hogy bármely más alternatíva kevésbé szilárd és megbízható, s a szakma mítoszát saját szakszókinccs használata is támogatja (Millerson 1964). A klinikák és üléstermek elhelyezkedése, az „időpontos” rendszer, a várótermek, az ügyfélakták és egyéb technológiák mind egy magabiztos szakma képét támogatják. Freidson (2001) Foucault diszciplínafogalmának felhasználásával azt állítja, hogy a szakmák „a mindennapi élettől elkülönülő intézményekké váltak. Olyan intellektuális dolgozók speciális csoportjaivá (...) [melyek] ezen szaktudások hatalmát testesítik meg” (uo.: 29).

Az 1990-es évekre az egyes szakmákba vetett hit és bizalom a közösségi szolgáltatások szakmai ellenőrzéséről folytatott vita részesévé vált. Foucault (1991) kettős értelemben használt diszciplína kifejezésének – bizonyos tudások összessége és hatalmi stratégia a társadalmi intézmények működtetése céljából – elemzése egybeesett a neoliberaisoknak a szakmák túlereje elleni támadásával, illetve a mindig követelőző felhasználók felé nyújtott szolgáltatások racionalizálási mechanizmusainak beindításával. Ezen kihívások s a gazdasági racionalizmus születésének árnyékában a törvényileg szabályozott, illetve közfinanszírozott szakmai tevékenységekbe vetett bizalom megingott. Bryson (1992) megállapítja, hogy a 20. század utolsó évtizedeiben már nem „lehet hinni a racionális lábakon álló központi szociálpolitikában, melyet a gazdasági racionalisták álláspontja szerint amúgy sem engedhet meg a társadalom magának” (uo.: 178). E változást megelőzően Bryson szerint az a vélekedés uralkodott, hogy „a társadalmi problémák olyan adminisztratív eszközök segítségével oldhatóak meg, melyet hivatásos bürokraták és szakemberek dolgoztak ki és alkalmaznak” (uo.: 178). Bryson emlékeztet, hogy előbb a szakpolitikákat, majd magát a gyakorlati munkát is megkérdőjelezték. A szakpolitikát egyszerűen lehetett támadni: a jóléti állam olyan szakpolitikai gépezet, mely széles körű alapszolgáltatásokat próbált nyújtani egy egyre sokszínűbb népesség számára. Míg az állam korábban vonakodott megkérdőjelezni a szakemberek szaktudásán alapuló szolgáltatási rendszerét, a közszolgáltatások új modellje az Új Jobboldal reformereire támaszkodott, akik szerint a piac jobban képes hatékony válaszokat találni a különböző szükségletekre (uo.).

Az új közszolgáltatási menedzsment beáramlása az állami szektorba elindította a hagyományos szakmai modellek megkérdőjelezését (Duncan 1995). Gleeson és Knights (2006) megjegyzik, hogy míg a szociálpolitikai megközelítések célja a hatékonyság növelése és a közszolgáltatások szintjének javítása, az egymást követő reformok „a központi és a helyi irányítás közötti egyensúly megváltoztatását, továbbá a szakmai és vezetéssel kapcsolatos elvárások átszabását célozták meg a közösségi helyett a magán szolgáltatásokat téve hangsúlyossá” (uo.: 281).

E reformok megkísérelték e szakmai kultúrákat vezetői ellenőrzés alá vonni, és olyan új fogalmak kerültek be a szakemberek szókincsébe, mint a szolgáltatások átvétele, kiszerezés vagy az ellenőrzés (Ranson 2003: 465). A változással szembeni ellenállás letörése érdekében a „vizsgálatok korában” oly diskurzusokat vetettek be, mint például az elégtelen szolgáltatás (Stanley–Manthorpe 2004). A szakmák tanulmányozásakor korunkban, amikor a média által megfogalmazott és politikai kihívások egymást erősítik, a szakember tudásmunkássá alakul át, aki egy team tagjaként „hatékony társadalmi és szervezeti kapcsolatokat” hoz létre, ezáltal eltávolodva a „közösségi értékek védelmezőjének” hősies modelljétől (Gleeson–Knights 2006: 279). Az 1. táblázat a szakmák központi jellemzőit, hatalmát, irányítását, hangsúlyát mutatja be az e cikkben azonosított három típus – a hősies, az altruista és a civil modell – szerint. A szociális munka civil modelljét alább alaposabban is körbejárjuk.

1. táblázat: A szakmaiság modelljeinek főbb jellemzői

	Hősies	Altruista	Civil
Típus	Bevett szakmák	Közszolgáltatások szakmái	Új professzionális értékek különböző foglalkozásokon belül. Nő a civil szektoron belüli foglalkoztatás
Hatalom	Egy olyan elit kezében van, amelynek hatalma, jövedelme és a kulcsfontosságú intézmények fölötti kontrollja hagyományosan biztosította pozíciójuk és kiváltságaik elfogadottságát	Középosztálybeli foglalkoztatási szektor, amely képes befolyásolni és mások megbecsülését kivívni Általában nagyméretű, általános intézményekben dolgoznak	A státuszuk abból ered, hogy szakmai munkájuk/gyakorlatuk hitelesen kapcsolódik a helyi közösségekhez és szükségletekhez/ problémákhoz, és helyi irányítás alatt akarnak munkálkodni
Irányítás	Magas fokú kontroll és autonómia	Megosztott kontroll, vitatott autonómia	A különböző szereplőkkel közös irányítás
Hangsúly	Gyógyítás	Gondoskodás	Civil revitalizáció

A professzionalizmus túl hősiesen értelmezett modellje, melyben a szakemberek egymástól túlzottan elkülönülve végzik munkájukat, nem szolgálja a szociális szakmák egyik központi célkitűzését, a sérülékeny és kirekesztett csoportok hatalommal való felruházását. A szociális szakmák olyan embereknek nyújtanak segítséget, akik tanulni szeretnének, valamilyen traumás élményt, kiilleszkedettséget, szegénységet vagy elnyomást dolgoznak fel és küzdenek le. Az iskolák, klinikák és szociális szolgáltatások által képviselt modernista iskola olyan ápolók, tanárok és szociális munkások munkáján alapul, akik hajlandóak voltak fix bére-

zés mellett munkát vállalni, s ily módon eltávolodtak attól, hogy a szolgáltatásaikat igénybe vevőktől kényszerüljenek díjazást kérni. Ezek a szakmák elutasítják, hogy teljes mértékben a hősiesség lenne a motiváló erő, ehelyett a szolgáltatások felhasználóival együtt a képzett altruizmus álláspontját képviselik.

A szociális munka büszke arra, hogy képes az emberek életében tapasztalt szükségletekből és kockázatokból tanulni, s így innovatív, valós válaszokat kínáló megoldásokat tud kidolgozni, melyeket át tud adni olyan intézményeknek, amelyeknek hatalmában áll azokat felhasználni (Ferguson–Woodward 2009, O'Brien 2009). A szociális munkások töreksznek arra, hogy közel maradjanak azokhoz, akikkel együtt dolgoznak – nem egy problémára és annak megoldására koncentrálnak: elsődleges céljuk az odafigyelés, a szükségletekre való válaszadás és a támogatás. Elsősorban tehát a kapcsolatok állnak a középpontban, ugyanakkor egy másik eredmény az is, hogy a szakma vonakodik egyértelmű határokat kijelölni. A szakterület egyértelmű meghatározásával kapcsolatos vonakodás „megerősíti azt a tágabb körben tapasztalható társadalmi bizonytalanságot, mellyel a gondoskodó hivatásokat mint szakmákat szemlélik” (Healy 2009: 406). A szakma egyszerre próbálta meg magát altruistaként pozicionálni, s ugyanakkor jó fizetéseket és munkakörülményeket is kiharcolni magának.

Az altruista motivációk sem tudták elejét venni a szociális szakmák alapos vizsgálatának (Donzelot 1980, Foucault 1979, Illich et al. 1977). A szakemberek dominanciájának radikális kritikája mind gyakoribbá vált „a szakértelemmel szembeni kulturális gyanakvás fokozatos növekedésével” (Furedi 2006: 15). A szakmák korlátlan hatalmával szembeni ideológiai kétkedés bizalmi válságot jelez (O'Neill 2002). Annak érdekében, hogy a szakmai modellbe vetett bizalom helyreálljon, a kormányok olyan szociális szolgáltatókkal próbáltak együttműködni, melyeknek megbízható a tudása és van etikai kódexük. Úgy is mondhatnánk, hogy a szakmaiság többé már nem pusztán iskolai végzettség folyamánya, hanem olyan valami, amit megfelelően irányított munkavállalók arra felhatalmazott, bürokratikus szervek kontrollja alatt képviselnek. Duyvendak, Knijn és Kremer (2006) ugyanakkor úgy vélik, hogy korai még a szakmaiságot temetni. Az általuk szerkesztett, a jóléti szakmák innovációjával és útkeresésével kapcsolatos kötetben arra keresik a választ: vajon a jóléti gyakorlat sokféle területén van-e elég bizonyíték arra, hogy a szakmaiság mindenhol hanyatlik, s amennyiben igen, megfordítható-e ez a folyamat? Van-e példa arra, hogy a szakmaiság átalakul és újjászületik, esetleg újfajta diskurzus bukkan fel? Lehetséges, hogy a hanyatlásba vetett hit és az afeletti szorongás megakadályoz minket abban, hogy észrevegyük az „új” lehetőségeket, ideértve a hősiesség modell alternatív megközelítéseit.

Van-e lehetőség arra, hogy a szakmai gyakorlat civil kezdeményezésként jelenjen meg? Képes-e a civil gyakorlat olyan tereket létrehozni, ahol a szociális munkások magabiztossá válhatnak, s stratégiai módon használják fel a tapasztalaton alapuló jó gyakorlatok retorikáját, különösen a kutatási eredményeken alapuló érdeképviseletet (Beddoe–Harington 2012, McCrae et al. 2005)? Félő, hogy változás nélkül a szociális munka értékei elsorvadnak: „megszakadnak

a kapcsolatok a társadalmi mozgalmakkal, megszűnnek a lehetőségek a társadalmi igazságosság készségeinek új generációk felé történő továbbadására, a társadalmi igazságosság készségei pedig fokozatosan eltűnnek mind a tudatból, mind a gyakorlatból” (Baines 2010: 941). Egy újfajta gondolkodás talán el tudja kerülni azt a kettősséget, hogy a szakembereket egyszerűen „szakmaiatlanított áldozatoknak vagy stratégiai működtetőnek lássa, akik a piaci és ellenőrzés alapú kultúrák ellentmondásaira és hiányosságaira hívják fel a figyelmet” (Gleeson–Knights 2006: 279). Bár a jelenlegi feltételek valamelyest aláásták a társadalmi igazságosság célkitűzését, a szociális munkásoknak továbbra is együtt kell dolgozniuk érdek-képviselői csoportokkal a magasabb szintű társadalmi befogadás érdekében (O’Brien 2005: 22–23).

A 2. táblázat e szakmai tevékenységek különböző formáit foglalja össze, melyek azoktól a csoportoktól erednek, akik egyszerre törekszenek szakmaiságra és az altruista keret megtartására, s egyúttal felvázolja a civil szakmaiság jellegzetességeit.

2. táblázat: A szakmai tevékenységek típusai

	Hősies	Altruista	Civil
Eredet	Alapító szakmák, fő képviselői az orvosok és jogászok	Tanítás, ápolás, szociális munka – eredetileg nem tekintették valódi hivatásnak, mivel nem tudnak ugyanakkora hatást kifejteni az államra és felhasználóikra	Közösségi szakemberek, akik a közösség jólétét tartják szem előtt. A támogatott szociális ellátások szélesebb körűvé válásának eredménye
Hírnév	Különleges kapcsolatot ápol az állammal, melynek köszönhetően evvel kötik össze a meghatározó szakmai paradigmát	Kevésbé jellemzi az elitizmus, szolgáltatásaiért nem jár külön díjazás, általában fizetésért dolgoznak, elsősorban a közszférában	Az a szakmai cél vezérli, hogy előmozdítsa a civil társadalom elfogadottságát és sokszínűségét
Terület	A gyakorlati terület fokozatosan eltolódik a magáncégektől a nagy intézmények felé	A szakmai munka területét elsősorban a nagy intézmények jelentik	A civil szakember a közösség szükségleteinek és törekvéseinek helyszínén található. A gyakorlat területe a közösség

folytatódik

	Hősies	Altruista	Civil
Jellemzők	A hagyományos jellemzők szerint a szakmai hozzáértés a kamarai tagság függvénye, melyet iskolai végzettség alapján lehet kérvényezni	Erősen elnőiesedett foglalkozás, a szolgáltatások felhasználóival együttműködésre törekednek	A kapacitásépítés, az akadályok lebontása és az identitás megerősítése közös szakmai/politikai cél
Piaci helyzet	Uralja a piacot, Etikai/ Munkavégzési Kódex, döntési jog a tagság felett	Szakszervezeti tevékenység a munkafeltételek védelme érdekében	Szakszervezeti tevékenység a munkafeltételek védelme érdekében, szakmai tevékenységek a gyakorlat területének és hatáskörének meghatározására

Civil gyakorlat – Merre tart a szociális munka?

A neoliberalizmus, a szakértelem posztmodern kritikája, a jogok és állampolgáriság iránti követelések, valamint a hivatásos identitások megerősödése alapvető változást hozott a szociális munkában. Bár mi új-zélandi tapasztalatokról számoltunk be, a szociális munkások világszerte hasonló kihívásokkal és nehézségekkel szembesülnek. Baines (2010) úgy véli, hogy a nem állami szektorokban ez „neoliberális közeledést jelent régiók, szektorok és erkölcsi kultúrák között, amely során a civil szervezetek egyre jobban hasonlítanak a piaci vállalkozásokhoz” (uo.: 941). A szociális munkások mindennapi munkájuk során csak annyiban valósíthatják meg a társadalmi aktivizmust és társadalmi részvételt, amennyiben az „a szervezet céljait segíti elő” (uo.: 941). McDonald (2006) szerint „a professzionális álláspont egyre kevésbé lesz fontos szervező tényező vagy a gyakorlat alapja”, hiszen a szociális munka értékei nem illeszkednek a neoliberális államhoz (uo.: 209). Az a folyamat, ahogy Új-Zélandon a szociális munka kinőtt az állami szférából, azt mutatja, hogy paradox módon a neoliberális tanok (versenyképesség és kiszereződés) új és sokszínű piacot teremtettek a szociális munkások készségei számára. Vannak-e tehát lehetőségek az állam és szakmák közötti újfajta együttműködések terén – esély egy olyan szakmai modellre, melyet civil gyakorlatnak neveztünk? A 3. táblázat bemutatja korunk elvárásait a szociális szolgáltatások felé a szociális szakmák ethosza, státusza és irányítása szempontjain keresztül.

3. táblázat: A szociális szakmák szolgáltatási elvárásai, etosza, státusza és irányítása

	Hősiés	Altruista	Civil
Igény a szolgáltatásra vagy szakértelme	Időszakos, az adott pillanatban nagyon fontos – rövid beavatkozás, pozitív eredmény.	A szolgáltatások azon tartós szükségletén alapul, hogy az egyének életében fejlődést vagy átmenetet segítsen elő, s javítsa az önmegvalósítási esélyeiket.	Hatékony és megfelelő válaszokat kínálni olyan helyzetekben, ahol hiányos, elégtelen vagy elutasított a hiteles szociális szerepvállalás tehetetlenség, átszervezés vagy egyenlőtlenség miatt. Egyre többen dolgoznak olyan új szolgáltatásokban, melyek a kormány és a civil társadalom közötti partneri kapcsolatokat támogató szakpolitikai döntéseknek köszönhetőek.
Státusz	Elit státusz. Magas jövedelmek, magas szintű intézményi kontroll. Sok erőforrás felett rendelkeznek, mivel feltételezik, hogy etikus módon, önös érdekektől mentesen cselekszenek. A szolgáltatások átvétele, valamint a hatalommal szembeni kihívások csökkentették az autonómiát.	Középosztálybeli szakmai státusz jelentős gazdasági előnyökkel. Hajlamos a meglévő társadalmi hierarchiák újjíatermelésére, bár a fontosabb szociális szolgáltatások hatósugarát és befolyását szeretné javítani. A bürokráciákon belül korlátozott autonómia.	A státusz egy szakmai vagy identitás alapú közösség tiszteletéből ered. Értékként jelenik meg a résztvevők egysége egy közös cél érdekében, a közösségi elszámoltathatóság eszméje és a közösségi részvétel a társadalmi körülmények megváltoztatása érdekében.

folytatódik

	Hőstes	Altruista	Civil
Szolgáltatási ethosz	<p>Elsősorban az ügyfél felé tartozik felelősséggel.</p> <p>Specializált hozzáférés különböző hálózatokhoz és beutalókhoz.</p> <p>Nem célja a sokszínű társadalom tagjai felé egyenlő módon nyújtani szolgáltatásokat.</p>	<p>Mélyen elkötelezett a közösségi szolgáltatások, valamint a tágabb értelemben vett általános szükségletek kielégítése iránt.</p> <p>A fennálló szociálpolitikai és gazdasági közeg alapjaiban határozza meg működését.</p> <p>A gyakorlat inézményi foglalkoztatás keretei közé szorul.</p> <p>A szervezeti közeg gyakran kerüli a kockázatot, s a szolgáltatások és szakemberek a deprofesszionizálódás kritikájával szembeestülnek.</p>	<p>A gyakorlat az egyértelműen felvállalt értékek, valamint a társadalmi változás és igazság melletti személyes elköteleződés köré szerveződik.</p> <p>Stratégiai módon támaszkodik a társadalmi mintázatokról és mögöttes okozatokról, azok összetett hátteréről szóló adatokra.</p> <p>Fontos az értékelés a hatékonyság, pontosság és stratégiák megfeleltetése céljából.</p> <p>A források felhasználása szoros ellenőrzési mechanizmusok alatt áll.</p>
Irányítás	<p>A szakemberek testülete szabályozza saját magát. Ez a fajta ellenőrzés biztosítja és fenntartja a piaci részesedést, foglalkozási autonómiát és hírnevet.</p> <p>A panaszokat belső vizsgálat dolgozza fel, bár bírói ellenőrzés is kiterjed rájuk.</p> <p>Ezen hatalmi jellemzőket megkérdőjelezi a „deprofesszionizálódás kritikája”.</p>	<p>Erős szakmai profil és érdekképviselet, mely kormányzati szabályozással és a köz figyelmével párosul.</p> <p>A foglalkozások általában értékelik a szakmai tagságot és érdekképviselet, továbbá a munka körülmények javítását és védelmét ellátó szakszervezeti szerepvállalást.</p> <p>Kormányzati kezdeményezéssel szabályozási környezet.</p> <p>A munkavállalók kötelező jellemzőit általában nem a szakma véleménye, hanem a kormányzati szociál- és gazdaságpolitika szabja meg.</p>	<p>Külső szabályozás korlátozhatja a gyakorlati terpen foglalkoztatottak tagságot, munkakörét.</p> <p>A hatalmon levő kormányzat szabja meg a foglalkoztatás területét.</p> <p>Hasonlóan gondolkodó gyakorlati szakemberek növekvő számú országos és helyi szintű informális kezdeményezési (pl. ifjúsági munka, közösségi munka, érdekképviselet), egyelőre korai stádiumban, komoly befolyás nélkül.</p>

folymatódik

	Hősies	Altruista	Civil
Jövedelem	A szolgáltatás megrendelője által fizetett díjazás vagy illetmény.	Fizetés	Jellemzően rövid távú munkaszerződéseken alapuló fizetés.
Szakmai előmenetel	A szakmai előmenetel egyéni felelősség, a szakmai fejlődés az egyén céljainak megfelelően strukturált.	A szakmai előmenetelt humán erőforrás-menedzsment tervezi meg. A szakmai fejlődést a szervezet céljai és célkitűzései határozzák meg.	A szakmai előmenetel egyéni felelősség, a szakmai fejlődés az egyén céljainak megfelelően strukturált, mely ugyanakkor együtt járhat a szervezet törekvéseivel.
Tagság	Zárt, végzettséghez és alkalmassághoz kötött a bejutás, melynek fenntartása foglalkozási státusz függvénye. Önálló működés, melyet a szolgáltatásokért cserébe a kormányzat és a piac ruház fel hatalommal.	Zárt, végzettséghez és alkalmassághoz kötött a bejutás, melynek fenntartása egy szakmai testülethez való tartozás függvénye. Jogszabályok által meghatározott önálló működés, a munkáltató szabja meg a munkakörü leírást. A tagságot általában a kormányzati (szociál)politika, szabályozás és gazdasági menedzsment alakítja.	Szinte teljességgel az álláshirdetéssel és kiválasztással kapcsolatos helyi kapacitásokra támaszkodik. Határozott idejű szociális projekteken belül rövid távú munkaszerződések. Korlátozott autonómia A tagságot a szociálpolitikai programok és a politikai felhatalmazás alakítja.

Gyakorlati kihívások

A feladatok kiszérsődése garantálja, hogy a gyakorlat természete folyamatosan változik. A 3. táblázat bemutatott egy, a foglalkoztatás jellegéből adódó kockázatot, mivel a rövid, határozott idejű munkaszerződések miatt az életpálya fejlődésén belül az egyéni vágyak kerülnek előtérbe. A közszféra szervezetenleg meghatározott előmeneteli rendszere helyett a szakemberek válnak saját szakmai fejlődésük felelősévé. Új-Zélandon még nem végeztek kutatásokat arról, hogy e változó környezet hogyan hat a szociális munkások foglalkoztatási mintázatára és tapasztalataira. Megfigyeléseink szerint a rövid távú szerződések hatására nagyobb a foglalkoztatási mobilitás a különböző szektorok között, ahogy újonnan finanszírozott programok felé vándorolnak. Ez a szakemberek számára aggasztó lehet. A pénzügyi megszorító intézkedések aszimmetrikus mintát követnek, s a rossz szakpolitikai döntéseknek is a szociális munkások isszák meg a levét, különösen azokban a helyzetekben, ahol szerepük nem teljesen tisztázott (Allen-Kelly 2010: 247–248). Elengedhetetlen, hogy tisztában legyünk a mentálhigiénés szolgáltatások igénybevevőinek véleményével, valamint széles körű ismereteink legyenek a minket körülvevő kultúráról, ahogy azt nemrégiben Ausztráliában a *Könnyebb hozzáférést a mentálhigiénés szolgáltatásokhoz* program is mutatta (uo.). A partnerségen alapuló megközelítések szakmaközi együttműködést igényelnek, amely kevésbé merev a terület és a hierarchia kérdéseiben, teammunkán alapul, és közösen elkötelezett az egységes szolgáltatás biztosítása mellett (Hall 2005). A változás állandó és töretlen. Ebben a környezetben a szociális munkának hangsúlyozottan törekedni kell a hatékonyságra. Kiemelkedően fontosá válik a gyakorlat hogyanja, a segítő személye, értékei, valamint a munkavégzés hitelessége. A szociális munka innovációja érdekében odafigyelő tudományos látásmód válik szükségessé. A szakembereknek több nyelvet kell ismerniük: fontos, hogy ki tudják magukat a mindennapi, leíró és tudományos nyelvezen is fejezni. E nyelvezetek egymással egyre inkább átmenetet képeznek, ahogy a szakemberek elkezdik átvenni azokat a hálózatokat, ahol a hatalommal való párbeszéd szorosán összefügg a teljesítménnyel.

Azon helyzetekben, ahol a gyakorlatot nagymértékben a szolgáltatás határozza meg, a hatékony munka érdekében elengedhetetlen az értékelés. Garrett (2009) megállapítja, hogy a neoliberális értelmezés szerint a szociális munka gyakorlati feladatokra fókuszál, s ugyan a kor retorikája szerint nem kötődik semmilyen ideológiához, „valójában mélyen ideológiai alapokon nyugszik – e szerint a nézet szerint a szociális munka eszköztárát olyan beavatkozások kell, hogy alkossák, melyek minden esetben „működnek» és egyértelműen »eredményeken« alapulnak” (uo.: 203). Annak meghatározását, hogy mi működik, nem lehet a hatékonyság menedzseri vagy statisztikai megközelítésére bízni. Hibás paradigmát használnánk, ha a kutatási eredményeken alapuló gyakorlatot egyszerűen aszerint ítélnénk meg, hogy véletlenszerű kontrollvizsgálattal igazolható-e – helyette a kritikai gondolkodás készségeivel kell hozzá közelíteni (Pease 2007).

Egy civil szakember egyfelől motivált abban, hogy ideális esetfelelős legyen, akár egyénekkal, családokkal vagy közösségekkel dolgozik azért, hogy erősségeiket kiaknázva reményt és lehetőséget nyújtson számukra; másfelől érdekérvényesítési és megfigyelési készségeiket kiaknázva a szaktudását építi. A civil szociális munkások észreveszik a mintázatokat; ismerik az „esetek” mögött meghúzódó történeteket (Beddoe–Harrington 2012), és bevonják a szolgáltatások felhasználóit és a közösségeket annak meghatározásába, hogy *mi nem működik*. Ebben az újfajta gyakorlatban a tudás a közösséggel, egyénekkal, családokkal és munkatársakkal partneri közösségben épül. Az ügyfelekkel végzett munka során szerzett tudás értéke abban rejlik, hogy azt meg kell osztani másokkal.

A tudás létrehozása és megosztása kulcsfontosságú a szakma elismertsége szempontjából, hiszen ugyanazon a területen sok szereplő küzd (Beddoe 2011). Számos szakirodalomban arról számolnak be, hogy a szociális munka döntéshozatala során előforduló kutatás és innováció jellemzően szervezetek elvárása, nem pedig a gyakorlati szakemberek kezdeményezésére történt (Wade–Neuman 2007). Mivel a gyakorlati szakemberek nem sok kutatási eredményt tudnak felmutatni, a számháborút elsősorban pénzügyi tanácsadók vívják, míg az értékelést az éves beszámolók feldolgozói végzik. A szolgáltatások felhasználóitól begyűjtendő tapasztalat ily módon elvész, az ún. független kutatások pedig, melyeket a kormányzatok előszeretettel használnak, teljes mértékben figyelmen kívül hagyják mind a szolgáltatások felhasználóinak, mind a gyakorlati szakembereknek a tapasztalatait (Scheyett 2006). A civil gyakorlat fontosnak tartja a gyakorlati szakemberek vezetésével végzett kutatást, amely az ügyfelekkel közös munkából meríti kérdéseit, s mely tudományos módon táralja az eredményeken alapuló tudást. Nem olyan tudományra gondolunk, mely a hősies modell szerint megváltoztatná a gyakorlati munka alapjait, hanem apró eredményekre, melyek hozzájárulhatnak a szolgáltatások javításához és az érdekérvényesítőhöz, mint azt az új-zélandi gyakorlati szakemberek kutatása is mutatta (Beddoe–Harrington, 2012). Szeretnénk, ha az ilyen értelemben vett civil szakma megerősödne Új-Zélandon és a világ más tájain. Egy jól értesült és magát kifejezni képes szakma képes érveket találni hibás szakpolitikai döntések ellen, a gyakorlati munkán alapuló kutatás eredményei hatékonyan tudják megkérdőjelezni a rendszer hibáit. Az ily módon szerzett megbízható eredmények okos táralása leleplezi a jóléti megszorítások hatásait. A civil gyakorlat során a gyakorlati szakember szerepe az, hogy a munkahelye és állampolgársága jogán létező tereken belül kritikai módon szemlélődjön.

A hatalom birtokosainak védekezése eltérítheti a vitát, ugyanakkor a szociális munka elengedhetetlen része, hogy eredményeken alapuló tudásunkat megosszuk a szakpolitikai döntéshozatal során. A kényelmetlen vagy érzékeny információ felhasználása és birtoklása szempontjából lehetséges, hogy a gyakorlati szakember a civil társadalomban fellelhető egyéb identitásokat (jogász, olvasó, szavazó, blogíró, szakszervezeti képviselő, közösségi szószóló és szakmai vezető) válasszon szócsövétül.

Összegzés

Cikkünk szerint a szakmaiság új paradigmája gyakorlatközpontú, mivel fontos a közösség számára. E gyakorlat egyre sokszínűbb és ellentmondásosabb közegben helyezkedik el, s célja a szükségét szenvedő közösségek támogatása. Ez az érvelés a szakmaiság régóta uralkodó, elszigetelt, névleges és hangzatos hősi paradigmájának kritikájából ered.

Ugyanakkor kulcsfontosságú kérdések maradtak a következők: a továbbiakban hogyan befolyásolják a szakmai hagyományt a demográfiai kérdések, a nemi és etnikai hovatartozás, a kor és a földrajzi elhelyezkedés? Elképzelhető-e, hogy a társadalmi igazságosság értékét, mely a szakma alapja, aláássa a munkavégzéshez szükséges kamarai tagság által nyújtott megelégedettség? Lehet, hogy itt az idő, hogy a szociális munkában ismét a gyakorlat kerüljön középpontba. Nem a szakpolitika, de nem is a politika, hanem a jól felépített, rátermett, szilárd alapokon nyugvó, kreatív és nagyvonalú szakmai gyakorlat. A szociális munkásoknak szükségük van a szakmaiságra ahhoz, hogy munkájuk megbízható és komolyan vehető legyen, s a közösség javát szolgálja. Ebben a tekintetben a szociális munka szakmává válása eddig független utat járt be – érdemes lesz a fejlődésére a jövőben is odafigyelni.

Fordította: Fehér Boróka

Irodalom

- Allen, J. – Briskman, L. – Pease, B. (2009): *Critical Social Work*. NSW Australia: Allen & Unwin.
- Allen-Kelly, K. (2010): Out of the wilderness – Australian social workers embrace their campaigning roots. *Australian Social Work*, (63), 3, 245–249.
- Baines, D. (2006): ‘If you could change one thing’: Social service workers and restructuring. *Australian Social Work*, (59), 1, 20–34.
- Baines, D. (2010): ‘If we don’t get back to where we were before’: Working in the restructured non-profit social services. *British Journal of Social Work*, (40), 3, 928–945.
- Baragwanath, D. (2007): New Zealand Maori Council v Attorney-General [1987] 1 NZLR 687: A perspective of counsel. ‘In good Faith’ Symposium, University of Otago, June.
- Beddoe, L. (2007): Change, complexity and challenge in social work education in Aotearoa New Zealand. *Australian Social Work*, (60), 1, 46–55.
- Beddoe, L. (2011): Investing in the future: Social workers talk about research. *British Journal of Social Work*, (41), 3, 557–575.
- Beddoe, L. – Duke, J. (2009): Registration in New Zealand social work: The challenge of change. *International Social Work*, (52), 6, 785–797.

- Beddoe, L. – Harington, P. (2012): One step in a thousand-mile journey: Can civic practice be nurtured in practitioner research? Reporting on an innovative project. *British Journal of Social Work*, (42), 1, 74–93.
- Boston, J. – Martin, J. – Pallott, J. – Walsh, P. (1991): Reshaping the state: New Zealand's bureaucratic revolution. Auckland, New Zealand: Oxford University Press.
- Bryson, L. (1992): *Welfare and state: who benefits?* Houndsmills, UK: Macmillan.
- Cavanaugh, S. L. (2003): The gender of professionalism and occupational closure: The management of tenure-related disputes by the Federation of Women Teachers' Associations of Ontario 1918–1949. *Gender and Education*, (15), 1, 39–57.
- Chua, W. – Clegg, S. (1990): Professional closure: The case of British nursing. *Theory and Society*, (19), 2, 135–172.
- Curtis, B. (2003): *Third way partnerships, neo-liberalism and social capital in New Zealand*. Local Partnerships and Governance Research Group, Research Report No. 4. Auckland, New Zealand: University of Auckland.
- Donzelot, J. (1980): *The policing of families*. London, England: Hutchinson.
- Duncan, G. (1995): New Mandarins New Zealand style. In S. Rees – G. Rodley (eds.): *The human costs of managerialism*. Sydney, Australia: Pluto Press, 159–168.
- Duncan, G. (2004): *Society and politics: New Zealand social policy*. Auckland, New Zealand: Pearson.
- Duyvendak, J. W. – Knijn, T. – Kremer, M. (2006): Policy, people and the new professional: Professionalisation and re-professionalisation in care and welfare. Amsterdam, the Netherlands: Amsterdam University Press.
- Eichbaum, C. (1999): The politics and economics of the Third Way. In C. Eichbaum – P. Harris – P. Dalziel – B. Philpott – S. Chatterjee – P. Conway – R. Shaw (eds.): *The new politics: A third way for New Zealand*. Palmerston North, New Zealand: Dunmore Press, 33–62.
- Evetts, J. (2011): Sociological analysis of professionalism: Past, present and future. *Comparative Sociology*, 10, 1–37.
- Ferguson, H. (2008): Reclaiming social work: Challenging neo-liberalism and promoting social justice. London, England: Sage.
- Ferguson, I. – Woodward, R. (2009): *Radical social work in practice: Making a difference*. Bristol, UK: The Policy Press.
- Freidson, E. (2001): *Professionalism: The third logic*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Foucault, M. (1979): *Discipline and punishment*. Harmondsworth, UK: Penguin.
- Foucault, M. (1991): 'Governmentality'. In G. Burchell – C. Gordon – P. Miller (eds.): *The Foucault effect: Studies in governmentality*. Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf, 87–104

- Furedi, F. (2006): The end of professional dominance. *Society*, (43), 6, 14–18.
- Garrett, P. M. (2009): Marx and ‘modernization’: Reading capital as social critique and inspiration for social work resistance to neoliberalization. *Journal of Social Work*, (9), 2, 199–221.
- Gilbert, T. – Powell, J. L. (2010): Power and social work in the United Kingdom: A Foucauldian excursion. *Journal of Social Work*, (10), 3, 3–22.
- Gillingham, P. (2007): The Australian Association of Social Workers and the social policy debates: A strategy for the future? *Australian Social Work*, (60), 2, 166–180.
- Gleeson, D. – Knights, D. (2006): Challenging dualism: Public professionalism in ‘troubled’ times. *Sociology*, (40), 2, 277–295.
- Hall, P. (2005): Interprofessional teamwork: Professional cultures as barriers. *Journal of Interprofessional Care*, (19), 1, 188–196.
- Harrysson, L. – O’Brien, M. (2007): *Social welfare, social exclusion: A life course frame*. Lund, Sweden: Varpinge Ord – Text.
- Healy, K. (2009): A case of mistaken identity: The social welfare professions and New Public Management. *Journal of Sociology*, (45), 4, 401–418.
- Healy, K. – Meagher, G. (2004): The reprofessionalization of social work: Collaborative approaches for achieving professional recognition. *British Journal of Social Work*, (34), 2, 243–260.
- Hood, C. – Mears, R. – Winch, C. (1997): An inspector calls: Regulation inside Government. *Policy and Politics*, (25), 3, 229–313.
- Ife, J. (1997): *Rethinking social work*. Sydney, Australia: Longman.
- ISFW – International Federation of Social Workers (2000): *International definition of social work*. <http://www.ifsw.org/p38000208.html> (utolsó letöltés: 2015. 04. 18.)
- Illich, I. – Zola, I. K. – McKnight, J. – Caplan, M. – Shaiken, H. (1977): *Disabling professions: Ideas in progress*. London, England: Marion Boyars.
- James, C. (1992): *New territory: The transformation of New Zealand 1984–92*. Wellington, New Zealand: Bridget Williams Books.
- Jesson, B. (1987): *Behind mirror glass: the growth of wealth and power in New Zealand in the eighties*. Auckland, New Zealand: Penguin.
- Johnson, T. J. (1972): *Professions and power*. London, England: Macmillan.
- Kelsey, J. (1993): *Rolling back the state: Privatisation of power in Aotearoa/New Zealand*. Wellington, New Zealand: Bridget Williams Books.
- Kirkpatrick, I. – Ackroyd, S. (2003): Transforming the professional archetype? The new managerialism in UK social services. *Public Management Review*, (5), 4, 511–531.
- Kremer, M. – Tonkens, E. (2006): Authority, trust, knowledge and the public good in disarray. In J. W. Duyvendak – T. Knijn – M. Kremer (eds.): *Policy, people, and the new professional: De-professionalisation and re-professionalisation in care and welfare*. Amsterdam, the Netherlands: Amsterdam University Press, 122–134.

- Larner, W. – Butler, M. (2003): *Headline local partnerships in Aotearoa New Zealand*. Local Partnerships and Governance Research Group, Research Report No. 7. Auckland, New Zealand: University of Auckland.
- Lunt, N. – O'Brien, M. – Stephens, R. (2008): *New Zealand, new welfare*. Melbourne, Australia: Cengage.
- Macdonald, K. (1985): Social closure and occupational registration. *Sociology*, (19), 4, 541–556.
- McCrae, N. – Murray, J. – Huxley, P. – Evans, S. (2005): The research potential of mentalhealth social workers: A qualitative study of the views of senior mentalhealth service managers. *British Journal of Social Work*, (35), 1, 55–71.
- McDonald, C. (2006): *Challenging social work: The context of practice*. Basingstoke, UK: Palgrave Macmillan.
- McLaughlin, K. (2007): Regulation and risk in social work: The General Social Care Council and the Social Care Register in context. *British Journal of Social Work*, (37), 7, 1263–1277.
- Mendes, P. (1998): Social workers, professional associations and social justice. *Northern Radius*, 2, 11–14.
- Millerson, G. (1964): *The qualifying associations: A study in professionalisation*. London, England: Routledge – Kegan Paul.
- Mills, C. W. (1953): *White collar*. New York, NY: Oxford University Press.
- Ministry of Social Development (2001): *The social development approach*. Wellington, New Zealand: Author.
- Nowland-Foreman, G. (1997): Can voluntary organisations survive the bear hug of government funding under a contracting regime? A view from Aotearoa/ New Zealand. *Third Sector Review*, (3), 1, 5–39.
- O'Brien, M. (2005): A just profession or just a profession. *Social Work Review*, (17), 1, 13–22.
- O'Brien, M. (2009): Social work and the practice of social justice: An initial overview. *Aotearoa New Zealand Social Work*, (21), 1–2, 3–10.
- O'Brien, M. (2011): Equality and fairness: Linking social justice and social work practice. *Journal of Social Work*, 11(2), 143–158.
- O'Brien, M. – Wilkes, C. (1993): *The tragedy of the market*. Palmerston North, New Zealand: Dunmore Press.
- O'Neill, O. (2002): *A question of trust*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Parsons, T. (1951): *The social system*. New York, NY: The Free Press.
- Pease, B. (2002): Rethinking empowerment: A postmodern reappraisal for emancipatory practice. *British Journal of Social Work*, 32, 135–147.
- Pease, B. (2007): Critical social work theory meets evidence-based practice in Australia: Towards critical knowledge-informed practice in social work. In K. Yokota (ed.): *Empowering people through emancipatory social work*. Kyoto, Japan: Sekai Shisou Sha, 103–138.

- Ranson, S. (2003): Public accountability in the age of neo-liberal governance. *Journal of Education Policy*, (18), 5, 459–480.
- Scheyett, A. (2006): Silence and surveillance: Mental illness, evidence-based practice, and a Foucaultian lens. *Journal of Progressive Human Sciences*, (17), 10, 71–92.
- Sciulli, D. (2005): Continental sociology of professions today: Conceptual contributions. *Current Sociology*, (53), 6, 915–942.
- Sirotkina, R. – van Ewijk, H. (2010): Social professionals' perceptions of activating citizenship. *European Journal of Social Work*, (13), 3, 73–90.
- Social Workers Registration Board (2011): *Mandatory social worker registration: A discussion paper*. Wellington, New Zealand: Author.
- Staniforth, B. – Fouche, C. – O'Brien, M. (2011): Still doing what we do: Defining social work in the 21st century. *Journal of Social Work*, (11), 2, 191–208.
- Stanley, N. – Manthorpe, J. (2004): *The age of the inquiry: Learning and blaming in health and social care*. London, England: Routledge.
- Wade, K. – Neuman, K. (2007): Practice-based research: Changing the professional culture and language of social work. *Social Work in Health Care*, (44), 4, 49–62.
- Walters, I. – Nutley, S. – Percy-Smith, J. – McNeish, D. – Frost, S. (2004): *Improving the use of research in social care practice*. London, England: Social Care Institute for Excellence.
- Weber, M. (1968): *Economy and society*. New York, NY: Bedminster Press.
- Webb, S. A. (2006): *Social work in a risk society: Social and political perspectives*. New York, NY: Palgrave Macmillan.
- Wilensky, H. L. (1964): The professionalisation of everyone? *The American Journal of Sociology*, (70), 2, 137–158.
- Wilensky, H. L. (1980): *This week's citation classic*. Citation Index CC (51). <http://www.garfield.library.upenn.edu/classics1980/A1980KU16200001.pdf> (utolsó letöltés: 2015. 04. 18.)
- Witz, A. (1992): *Professions and patriarchy*. London, England; New York, NY: Routledge.

LÉGMÁN ANNA

„NEM ENGEDTEK DOLGOZNI”*

Egy skizofrének diagnosztizált ember élettörténetéről

A pszichiátriai ellátórendszer a külvilág számára szinte láthatatlan módon működik, s jellemzően csak szakemberek szemszögéből alkothatunk egyfajta képet erről a zárt világról. A cikk egy skizofrének diagnosztizált magyar férfival készült narratív életútinterjú elemzése. Az esettanulmány egy nagyobb kutatás keretei között jött létre, ahol az egyén és a pszichiátriai ellátórendszer viszonyát vizsgáltuk. A szöveg révén bepillantást nyerhetünk abba, hogy milyen intézményes életlehetőségei vannak ma Magyarországon egy pszichiátriai betegnek diagnosztizálnak, hogyan képes elmesélni az élettörténetét, hogyan jelenik meg az elbeszélő narratívájában a pszichiátriai ellátórendszer és a skizofrénia diagnózis. Az élettörténet narratív interjú technikával készült, és diktafonra rögzítettem.

A módszerről

A narratív interjú módszer lehetővé teszi, hogy ne előre meghatározott jellemzők mentén vizsgáljam az örület fogalmát. Az individuum felől közelítő biográfiai módszerrel a társadalmi jelenségek keletkezésének és működésének folyamatai is elemezhetővé válnak, mivel nem a már meglévő normákat, szabályokat alkalmazza a kutatás folyamán, hanem éppen azokat vizsgálja. A biográfiai módszer előfeltevése, hogy az individuumok is hatással vannak a társadalomra, az egyén és a társadalom kölcsönhatása folyamatos. A társadalomtudományok képviselői két alapvető problémát hangoztatnak a módszer kapcsán: az egyik a történeteknek az élet valóságához való viszonya, a másik az általánosíthatóság kérdése.

Az élettörténetektől nem várhatjuk el azt, hogy a szövegen kívüli valóságról adjanak információkat. A társadalmi valóság reprezentálásának problematikája úgy oldható fel, ha az „objektív társadalmi realitás” és a „szubjektív történetek” szembenállását meghaladjuk. Mivel nem a már megtörtént eseményt, a múlt valóságát akarjuk rekonstruálni, elérni, hanem a társadalom működésmódját próbáljuk megérteni, a történetekre egyfajta beszámolókként tekintünk, amik a társadalmat, annak működésmódját beszélnek el, ábrázolják egy meghatározott

* Közleményem az OTKA PD 112079 számú kutatás támogatásával jött létre. A cím idézet az interjúból. Köszönet Bányai Borbálának a kutatásban nyújtott segítségért.

nézőpontból. „Saját történetünkre való emlékezésünkben, élettörténetünk elbeszélésében együtt van jelen egyediségünk a maga megismételhetetlenségében, s a ránk hatást gyakorló szűkebb s tágabb környezetünk” (Vajda 2003: 9). Az élettörténetek elbeszélése révén egyfelől az egyén életének olyan latens aspektusai is feltárulhatnak (a társadalmi valóságról alkotott szubjektív képzetek, a cselekvést motiváló gondolati, érzelmi világ), amelyek egyébként rejtve maradnának (Pászka 2007). Másfelől a társadalmi konstrukciókként születő élettörténetekből megpróbálhatjuk értelmezni, hogyan, miért éppen az adott módon alakul, épül fel társadalmunkban egy élettörténet az individuuum emlékeiből. Az élettörténetekben a társadalom által közvetített formák és az élettapasztalatok kölcsönhatásában alakuló szövegek jönnek létre, amelyeken keresztül rekonstruálhatjuk a szövegeket meghatározó társadalmi és kulturális kontextust. A „normális élettörténet” sablonjai, a megfelelő, összefüggő, koherens történet és az „általános ívű” életút definíciója, a történetmesélés szabályai mind-mind társadalmi produktumok, melyek befolyásolják azt, ahogy életünket látjuk, értelmezzük és elbeszéljük.

A másik probléma az általánosíthatóság kérdése. Egy élettörténet elemzésének lényege nem egy individuális életút rekonstruálása, hanem a társadalmi makrostruktúrákba való beágyazottság feltárása. Egy részletes és mélyreható elemzés képes kimutatni a társadalmi makrostruktúrák hatását az egyedi esetekre, és az egyedi esetek a társadalom működésének finomabb mechanizmusait mutathatják meg. Az élettörténet Rosenthal (1995) szerint társadalmi tény, melynek kutatása magában foglalja egyrészt a társadalmi funkciójának, másrészt az elbeszélés mögött meghúzódó társadalmi folyamatoknak a vizsgálatát.

A módszer nem alkalmas múltbeli élettörténeti helyzetek rekonstruálására, a valóság feltárására, célja az elbeszélőnek a mában elmondott történetének, „narratív identitásának” megragadása a szövegben, a társadalmi hatások, befolyások tettenérése. A szöveg az elbeszélő és a hallgató „közös terméke”. Az elbeszélő értelmezi a helyzetet, amelyben éppen mesél, és ennek megfelelően beszél el történetét. Ennek a hatásnak tudatában kell lenni az elemzés során, ezáltal közelíthetünk a szöveghez, érthetjük meg azt. Az interjú helyzetben született szöveg a mesélés lezárásának pillanatától többé már nem része az elbeszélőnek, elszakad tőle, és önálló életre kel. A szöveg ugyanakkor magában hordozza alkotóját, aki a megértés, megismerés folyamán az értelmezést végző önmagunk által jelenik meg. Az önmagunkon keresztül bemutatott elbeszélő egy új történet létrehozását feltételezi. Az elemzések az interjúalanyok által rendelkezésünkre bocsátott narratívák alapján megalkotott „önálló elbeszélések”.

Kovács Éva és Vajda Júlia (2002) zsidó identitás kutatásukban a narratív életútinterjúk elemzésekor a rosenthali módszert Ricoeur filozófiájára, identitáselméletére, a pszichoanalízisre és Tengelyi írásaira támaszkodva gondolták tovább. Az általuk kialakított utat követtem a pszichiátriai betegeknek diagnosztizáltakkal készített narratív interjúk elemzése során.

Az interjúalanyok elmondásából megismert biográfiai adatokból (pl. születés, iskolák stb.) – amiket az elemzés elején, lineáris idősíkot követve foglunk

össze – sokféle „hiteles” élettörténet fogalmazható meg. Az életútinterjúból ki-
gyűjtött biográfiai adatokból kiindulva próbáljuk meg „elképzelné”, hogy mi-
lyen ember lehet a mesélő, hipotéziseket alkotunk az egyén életére vonatkozóan.
A már megalkotott hipotézisek újabb és újabb hipotézisekhez vezethetnek. A kü-
lönöző hipotézisek segítségével elképzeljük az elbeszélő lehetséges életútjait. Az
életút újabb és újabb eseményei tudatos vagy tudattalan választás eredményeinek
tekinthetők, s ezáltal értelmezhetők a mindenkori választott és elutasított élet
közötti eltérések. A megélt élettörténet elemzését követően az elbeszélést szek-
venciákra bontva megpróbáljuk kibontani a „beszélő” által használt elbeszélé-
si módok egymásutániségének, egymásra épülésének logikáját, értelmét. Arra
a kérdésre keressük a választ, hogy az elbeszélőt milyen szelekciós és szerkesztési
elvek vezérelték történetének előadásakor. Az elbeszélők nagyrészt társadalmilag
meghatározott életpálya-szekvenciák mentén mesélik el életeseményeiket, élmé-
nyeiket. Ilyenek például a gyermekkor, iskola, munkahely, család stb. Vajon ezek
a szekvenciák megtalálhatóak-e a pszichiátriai betegek diagnosztizáltak elbe-
széléseiben, és van-e rájuk jellemző szekvencia (pl. kórház, kezelések)? Másképp
szerkesztik-e a történeteiket, mint az ún. egészségesek?

Majd a megélt (a biográfiai adatokból megalkotott) és az elbeszélte élettörténet
összevetése következik, ami közelebb vihet az elbeszélő megértéséhez, feltárhatja
az adott egyén választásának okait, cselekvésének motivációit, az esetleges kény-
szerhelyzeteket vagy egyfajta cselekvési szabadságot, a racionális és irracionális
magyarázatokat és a cselekedetek, élettörténetek társadalmi meghatározottságát,
az énkép alakításának folyamatait. Végül a történetből (számunkra) kiemelkedő
elbeszélési egységekben felhasznált szavakat, kifejezéseket, nyelvtani szerkezete-
ket, elbeszélési csonkulásokat, „hibákat” kíséreljük meg értelmezni, egy-egy szö-
vegrészlet finomelemzésével.

Jelen kutatásban a narratív életútinterjúkból elsősorban a skizofréniára, il-
letve a pszichiátriai ellátórendszerre vonatkozó részeket és az egyént körülvevő
környezetről szóló leírásokat elemzem részletesen. A finomelemzésekből kimutat-
hatóvá válik, hogy milyen hatással lehet az egyén élettörténetére, énképére az őt
körülvevő környezet (pszichiátriai osztály, pszichiátriai betegek szociális otthona
stb.), illetve hogy a betegségről alkotott domináns diskurzusok hogyan jelennek
meg elbeszélésében. Az elmebetegnek nyilvánított mesélők átveszik-e az orvosi,
tudományos narratívákat, vagy inkább más, például vallási kerettörténetekben
mutatják be önmagukat?

A kutatásról

Interjúalanyaimnak elmondtam, hogy egy kutatás keretében pszichiátriai betegek diagnosztizált emberekkel készítek interjúkat, és szeretném, ha ők is elmesélnék élettörténetüket. Ez nem egy „hagyományos értelemben vett interjú”, ők (az elbeszélők) azok, akik irányítják, meghatározzák az interjú menetét, én (a kérdező) a „viselkedésemmel” (szemkontaktus, arcjáték stb.) és kérdéseimmel (ami az általuk elmondottakra való visszakérdezés) a történetük elmondását segítem elő. Mindezek után a diktafon forogni kezdett, az elbeszélések megszülettek.

Az így létrejött elbeszélések elemzésében azt próbálom megérteni, hogyan alakul, jön létre az „élettörténeti adatokból” a mesélő által elbeszélte élettörténet. Az elbeszélő hogyan alkotja meg, szerkeszti történetét, hogyan jeleníti meg önmagát benne, milyen értelmezési keretek jelennek meg a szövegben.¹ Bemutatom, hogy az egyén identitásának megjelenítése a történetekben milyen társadalmilag meghatározott keretekre támaszkodik, a társadalmi hatásokat az „individuális identitás” alakításakor, az egyén kultúrába ágyazottságát.

Az élettörténetek általános kritériuma, hogy legyenek közérthetőek és koherensek saját korukkal (Pászka 2007). McAdams (2001) felosztásában vannak „jó történetek”, illetve „rossz történetek”. A „jó történetek” azok, amelyek az olvasók számára is koherenciával, értelemmel bírnak, melyek legfőbb jellemzői, hogy oksági láncba illeszthetők és ezáltal könnyen felidézhetőek. A rossz „történetekben” a különböző események nem kapcsolódnak egymáshoz, esetlegesek, nem állnak össze a történet lezárásakor egy egységes egészzé, széteső, összefüggéstelen események maradnak. Gergen és Gergen (2001) szerint az érthető elbeszélés kritériumai: a történetnek legyen egy kulturálisan értékelhető végpontja, a célnak megfelelő, releváns eseményekből álljon az elbeszélés (csak olyan események említése, amelyek a történet szempontjából lényegesek, illetve minden lényeges esemény említése), a releváns események legyenek rangsorolva, legyenek oksági láncolatok és demarkációs jelek (amik jelzik a történet elejét, végét, elválasztják a képzeletet a valóságtól stb.). Az élettörténettel szembeni alapvető elvárás továbbá az is, hogy „valós” legyen. Ha az élettörténetben megjelenő életesemények az adott korra jellemzőek (megtörténhettek), és az eseményekhez kapcsolt elbeszélési formák és értelmezések elfogadhatóak a közösség számára, akkor az elbeszélés az adott közösség számára a valóságnak megfelelővé válik.

¹ A narratív életútinterjú elemzésének lényege, hogy magából az élettörténetből indul ki, hogy az elmesélő hogyan látja, látatja saját magát, miért épp azt mondja, amit, és miért épp úgy meséli el az élettörténetét, ezért az elemzésbe külső értelmezési keretek nem vonhatóak be. Így például nem merülnek fel olyan kívülről jövő értelmezések, amelyek akár az egészségügyi vagy szociális szakemberek számára egy csapásra megmagyarázhatnák egy pszichiátriai betegnek diagnosztizált élettörténetét (pl. az elbeszélő teljesen irreálisan látja önmagát és a környezetét, nincs betegbelátása stb.). Hiszen épp a másik, a másik szövegének a megértése a cél, s nem egy kívülről jött elmélettel, szakértői interpretációval való magyarázat, elmélet felállítására.

A pszichiátriai betegek diagnosztizáltak elutasításában nagy szerepe lehet, hogy olyan történeteket mesélnek, amelyek mellett, hogy többnyire a „jó történet” kritériumainak sem képesek megfelelni, a közösség által meghatározott valóságtól is elszakadnak. Korábbi kutatásaink (Fernezely–Légmán 2003) alapján úgy tűnik, hogy élettörténetük kizárólag betegségstörténetként elfogadható és értelmezhető mások számára, azonban ez óhatatlanul egyfajta azonosulást kíván meg részükről a pszichiátriai betegek társadalmi reprezentációjával, megítélésével. Az élettörténet betegségstörténetként való megfogalmazásával – hogy önmagukra betegként (mint ahogyan a közösség is) tekintenek – válnak csak élményeik, érzéseik másokkal többé-kevésbé megoszthatóvá. A betegség-narratíva magyarázatot ad másáigukra, felmenti őket számos társadalmi kötelezettség, viselkedésük következményei alól. Felmentést adhat önmaguk számára is, hiszen bárki más is megbetegedhet, ugyanakkor viselniük kell az elmebetegség stigmáját, a megbélyegzettséget, a kiközösítést, az őket övező félelem, a velük való (sokszor embertelen) bánásmód terhét. Ez azzal járhat, hogy nem képesek tökéletesen azonosulni a betegszereppel, hiszen minden egyén arra törekszik, hogy pozitív identitást alakítson ki magának, ugyanakkor az elmebeteg identitással való azonosulás döntően negatív elemeket tartalmaz. Mindez ellentmondásos, széteső narratív identitás kialakulásához vezethet, ami feltételezésem szerint nem magyarázható pusztán a skizofrénia diagnózissal. Az érintettek nem képesek egységes, egyféle identitás, élettörténet kialakítására, hiszen képtelenek az egymásnak ellentmondó igényeket, elvárásokat egy egységes elbeszélésben összeegyeztetni.

Az örület olyan társadalmi tény, amelyet kultúránk betegségnek tekint, de értelmezhető, hiszen társadalmilag konstruált, a társadalom ruházta fel jelentéssel. Kutatásomban nem a skizofrénia, a pszichiátriai megbetegedés okát próbálom megtalálni, célom a társadalom által meghatározott fogalom egyéni megélésének feltárása, az intézmények hatása az élettörténetekre, áttörve a fogalom köré épített misztikus képzeteken, megkérdőjelezve a társadalomban, a bennünk élő előítéleteket.

Meggyőződésem, hogy „normális” és „örült” ember viselkedése között nincsen a megértés számára áthidalhatatlan szakadék.

László története²

„*Nem engedtek dolgozni*”
(idézet az interjúból)

László apai nagyszülei Csepelen élnek. Itteni földjeiken nagyapja szőlőt termel, és bort készít. Nagymamája háztartásbeli, disznót, kacsát és tyúkot is tart. Szülei, György és Éva a nagyszülők házában laknak egy kis szobában. Apja géplakatos a Csepel Műveknél. László 1964. március 14-én született. Szülei minden nap veszedkednek. Anyja többször is elköltözik tőlük. 1967-ben, amikor László hároméves, Éva ismét elköltözik, és Lászlót is magával viszi. Rövid idő múlva visszaköltözik Györgyhöz. Lászlónak testvére születik, Tibor. Szülei a kertben kezdik el építeni saját házukat. 1969-ben László ötéves, amikor elválnak. Lászlótól megkérdem, hogy melyik szülővel szeretne élni. Ő az apjával marad.

Az új házba már csak László és György költözik be. Néha Tibor is ott alszik. Apja elkezd inni. László gyerekkorában sportol és autó-, hajó- és repülőmodelleket készít. 1978-tól ipari tanuló a Csepel Művekben. A tanulás mellett dolgozik is a gyárban. Egy hétig iskolába jár, egy hétig munkába. 1979-ban László megismerkedik egy tizennégy éves lánnyal, Gizellával. 1980-ban tizenhat éves korában László elköltözik otthonról. Az iskola elvégzése után még két évig a Csepel Műveknél dolgozik. 1983-tól egy magyar–német kisvállalkozásban foglalkoztatják. Még ebben az évben összeházasodnak Gizellával. 1985-ben László huszonegy éves, amikor fiuk születik. 1986-ben Lászlót elviszik katonának. Gizella megcsalja őt. Mikor leszerel, elválnak.

1988. szeptember 5-én huszonnégy évesen László kimegy Ausztriába, és menedékkérelmet kér. Menekülttáborba kerül, ahol tárgyak adásvételéből él. Három hónap után visszautasítják a kérelmét. Átszökik Svájcba, Genfbe, ahol megkapja az ideiglenes tartózkodási engedélyt. Adnak neki szállást és pénzt, de munkát nem vállalhat. Másfél év után, 1990-ben visszavonják a tartózkodási engedélyét. László Franciaországba megy, és jelentkezik az idegenlégióba. Havi 2300 frank a fizetése. 1991-ben hét hónap légióskodás után engedélyt kap a leszerelésre. Elhagyja Franciaországot, Spanyolországba, Madridba megy. Másfél évig él Madridban, ott spanyolul tanul. Először az utcán alszik egy árkád alatt több társával együtt. Majd kartonpapírból épít egy házat magának, és koldulásból él. Heti 50–60 ezer forintnak megfelelő összeget keres. Összetalálkozik Józseffel, egy magyar fiúval, és építenek egy faházat. Van, hogy heten laknak a házban. Józsefet egy nap holtan találják, valaki agyonütötte. László Valenciába költözik, ahol alkalmi munkákból tartja fenn magát. Megtanul gipszkartonozni, amiért 10 ezer forintnak megfelelő órabért kap. Emellett aluljárókban gitározik. Öt nyelven be-

² Az interjúalanyom beleegyezett abba, hogy egy kutatás keretei között életútinterjút készítsék velem. A kutatás során több interjú is készült. A vizsgálat témája, az interjú kerete: hogyan lehet pszichiátriai betegség diagnózissal élni a társadalomban (Magyarországon)? Az interjút anonimizáltam, a neveket, az elemzést érdemben nem befolyásoló adatokat, dátumokat megváltoztattam.

szél: magyarul, angolul, németül, franciául, spanyolul. Van kocsija, motorja, és egy bérelt lakásban lakik.

1997 tájkán hazajön Magyarországra. Anyjához költözik. Éva három sikertelen házasság után egyedül él. Míg László külföldön van, testvére, Tibor két egyetemet is elvégz, és önálló egzisztenciát teremt. László egy műhelyben helyezkedik el esztergályosként, ahol 250 forintos órabérért dolgozik. Később 600 forintot kap óránként, 120–140 ezer forintot keres egy hónapban. László több barátjánőjét is bemutatja anyjának.

Apja eltartási szerződést köt a házára idegenekkel, majd rá két hétre meghal rákban. Sem László, sem Tibor nem örököl apjuk után semmit. Az örökösök életveszélyesen megfenyegetik őket.

2000-ben harminchat éves, amikor feltalál egy logikai játéksorozatot. Mikor egyszer ezzel a találmánnyal foglalkozik, veszekedni kezdenek az anyjával. Kijön a rendőrség és a mentő. Lászlót a pszichiátriára viszik. Egy hónapot zárt osztályon tölt, ahol injekciózzák, gyógyszerzik. Egyszer pizsamában megszökik, de visszaviszik az osztályra. A kórházban összejön egy lánnyal, akivel fél évig együtt van. A kórházi kezelés után is az anyjához költözik. Az üzemorvos leszázalékolja. Feketén vállal munkát, napi tíz-tizenkét órában gipszkartonozik. Egy újabb vitát követően László elköltözik édesanyjától. Egy sertéstelepen bérel egy helységet.

2002-ben a harmincnyolc éves Lászlót beutalják egy vidéki pszichiátriai otthonba. Tibor költözteti oda autóval. Megérkezéskor két hétig egy zárt helységben vizsgálatokat végeznek rajta. Egy hatágyas szobába kerül. Az intézet területén működő vállalatnál kezd el dolgozni, munkájáért 36 ezer forintot kap havonta. Az intézetben megszabják neki, mikor és milyen feltételekkel mehet ki a városba. László még a bekerülése évében megismerkedik Katalinnal, aki több mint húsz éve az intézetben él.

2003-ban Katalinnal megszöknek az intézetből. A nőnek van egy házrész Budapesten, oda költöznek. László megtervezi és elkezdi átépíteni új otthonukat. Elfogy a pénzüik. Visszamennek az intézetbe. László egy évig nem dolgozik. Bár egy játékon nyer autót és készpénzt is, de egyiket sem kapja meg.

2004-ben újra dolgozni kezd az otthon foglalkoztatójában. Az első két hónapban havi 10 ezer forintot adnak neki. 2006 óta az intézeten belül működő kézműipari vállalatnál alkalmazják szövőként, varrógépen szalagokat varr össze. Bruttó 46 ezer forint a fizetése, amiből 33 ezer forintot kap kézhez egy hónapban. Egy nap hat órát dolgozik. A bank nem ad hitelt neki. 2007-ben feleségül veszi Katalint.

Lászlót rendszeresen gyógyszerzik, egy hónapban négyszer injekciózzák, és egy nap 13 szem gyógyszert kell bevennie. Felesége egy hónapban nyolc injekciót kap. László 30 kilót hízik az otthonban. Semmilyen étel nem marad meg benne, rendszeresen hány az étkezések után. Néha főz az intézetben. A többi lakónak 200 forintért adja a főztjét, és cigarettát és kávé is árul nekik. Lászlónak öccse, Tibor a gondnoka, anyjával és gyermekével nem tartja a kapcsolatot.

László és felesége pár hónappal az interjú készítését követően megszökik az intézetből, és Spanyolországba mennek. Katalint pár hónap múlva a hatóságok visszahozzák az intézetbe. László egy év múlva önként visszatér oda.

László biográfiájának fő motívuma az adatok alapján az otthontalanság, a folyamatos vándorlás, csavargás. Élete nagy részében úton van, úgy tűnik, nincs házája, hiányzik az adatokból az a hely, ahova megérkezhetne, ahol megpihenhetne, ahol legalább kis időre otthon lehetne.

Gyermekkora rövid és zaklatott. Születésekor a család, mint láttuk, a nagyszülőkkel él egy háztartásban, ami úgy tűnik, sok-sok feszültséget okoz a családban. Szüleinek mintha nem lenne magánéletük, a nagyszülők, László, a család mindig ott vannak velük, körülöttük. Az apa, György géplakatosként kemény fizikai munkát végez, feltehetőleg keveset van otthon, s a gyermeket, a Lászlót nevelő Éva, úgy tűnik, több időt tölt György szüleivel, mint a férjével. Sok a veszekedés, s Éva többször is megpróbál elmenekülni, elhagyni Györgyöt, a családot. Mi lehet ennek az oka? Talán nem tudja elviselni, hogy ilyen zsúfoltan kell élniük? Vagy nem jön ki György szüleivel? Vagy nem tud anyaként, feleségként élni?

László első emlékei az állandó viták, az anyja hiánya, a családtagok között húzódo feszültségek, a kiszámíthatatlan, felfoghatatlan emberi kapcsolatok, s az otthon elvesztése (ekkor még csak egy rövid időre) lehet. Talán a nagyszülők az egyedüliek akkoriban, akik biztonságot, állandóságot jelenthetnek életében, jóllehet az adatok alapján a nagyszülők László gyerekkorában még meglehetősen aktív életet élnek, sokat dolgoznak a gazdaságban és az állatok körül. Úgy tűnik, a későbbiekben is meghatározóak ezek a gyerekkori élmények, vissza-visszaköszön az önálló, tevékeny élet, a munka központi szerepe és a szülők hiánya az adatokban.

Amikor a nagyszülők telkén elkezdik építeni saját házukat, György és Éva „se vele, se nélküle” kapcsolata az utolsó felvonásához ér. Talán nincs lehetőségük elköltözni a nagyszülőtől, nem tudnak önálló lakást szerezni, vagy talán György nem akarja elhagyni a szüleit. Mindenesetre továbbra sem tudnak saját, független életet kezdeni. Az építkezések, és hogy megszületik László kistestvére, Tibor, úgy tűnik, végleg elmérgesítik az ellentéteket Éva és György között.

László öt éves, amikor elválnak a szülei, kettészakad a család, s anyja hosszú időre eltűnik az életéből. Ráadásul ezzel nemcsak az anyját, hanem a családját és az otthonát is elveszíti. Apja, akivel közben beköltöznek az új házba, inni kezd, saját bánatát siratva ő is magára hagyja Lászlót, s a költözéssel mintha a nagyszülőkkel is megszűnt volna a kapcsolat. László még kisgyerek, mikor az adatok alapján, úgy tűnik, gyakorlatilag egyedül marad, a gyermekkorát véget ér. Az apja egyre rosszabb állapotba kerül, s végül már önmagáról sem tud megfelelően gondoskodni, nemhogy Lászlóról. Ijesztő lehet egy gyermek számára egyedül, minden segítség nélkül egy kiszámíthatatlanul viselkedő, önmagát és másokat is elhagyó emberrel élni. Úgy érezheti, szülei magára hagyták őt. Ezt követően talán soha többé nem lesz képes megbízni másokban, úgy érezheti, csak magára számíthat, s megpróbál majd mindent maga megoldani.

Mintha már igen fiatalon válaszut elé kerülne, vagy apjához hasonlóan, a valóság elől menekülve önpusztító életbe kezd, nem törődve senkivel és semmivel (ahogy talán vele sem törődött senki), vagy korán felnőtté válva megpróbál egyedül boldogulni a nagyvilágban. László, talán a nagyszülei példáját követve, úgy tűnik, ez utóbbit választja. Az adatok alapján 14 éves korától kezdve az iskola mellett dolgozik, kemény fizikai munkát végez, miközben valószínűleg otthon is helyt kell állnia. Mintha nem lenne gyerekkora, fiatalsága, nincs ideje szórakozni, mint a többi fiatalnak, az élete a munkáról, a túlélésről szól. Vagy talán szégyelli az apját, a helyzetet, amibe szülei hozták őt, s ezért zárkózik el kortársaitól. Mindenesetre más életet él, mint a vele egykorúak. Magányos harcos, akinek nincs igazán lehetősége gyerekeknek lenni.

László tizenhat évesen elköltözik otthonról, úgy tűnik, ahogy lehet, menekül alkoholista apjától. Ekkortól hivatalosan is önálló, felnőtt férfivá válik, aki egyedül gondoskodik magáról. Ő azonban mintha többre vágyna. Saját családot, otthont akar, ahol soha többé nem kell egyedül lennie. Tizenöt éves, amikor megismerkedik az akkor tizennégy éves Gizellával, és mindössze tizenkilenc éves, amikor elveszi feleségül. Huszonegy évesen már apává válik, s ezzel teljesülni látszik az álma: otthont és családot teremt magának. De vajon ez nem csak egy menekülési kísérlet a saját, otthontalan, családtalan életéből?

Mikor elviszik katonának, Gizella megcsalja őt. Ekkor darabokra török Lászlónak a családról, otthonról szőtt elképzelése, s mindenét elveszti. Úgy érezheti, felesége – akárcsak egykor az anyja –, elárulja, magára hagyja őt, kiforgatva mindenből, ami fontos neki. Talán ő maga sem tud apaként, férjként viselkedni. Mindenesetre nagyon megviseli, hogy újra elveszt egy családot, s mintha visszajutna ahhoz a válaszüthöz, amikor – még gyerekként – mindenki magára hagyta őt. Akkor a felnőtt, „normális” élet mellett döntött, most azonban – egy kudarcot követően – menekülteként elhagyja az országot.

Új életet kezd, csavargóként bejárja fél Európát. Mintha egy új, eddig ismeretlen László jelenne meg itt az adatok szerint. Míg eddig egy felelősségteljes, a családjáról, önmagáról gondoskodó, keményen dolgozó felnőtt emberként ismertük meg őt, akinek élete a munkáról szólt, aki a társadalom hasznos tagjaként feltehetően törvénytisztelő állampolgár volt, innentől kezdve egy a társadalom peremén, gyakran illegalitásban élő emberrel találkozunk, akinek nem okoz problémát a törvények megszegése, és aki számára a legfőbb érték vélhetően a szabadság, a kötöttségek nélküliség, a sehova se tartozás. Az egyetlen dolog, ami nem változik, hogy egyedül is képes boldogulni a Föld bármely pontján, tán a jég hátán is megél. De vajon mi okozza ezt az óriási változást életútjában? Talán az, hogy álma a boldog életről, a családról, az otthonról véget ért? A további kudarcok, a valóság elől menekülve inkább elhagyja Magyarországot? Talán fél újra elkötelezni magát, bárkit is újra közel engedni magához, ezért inkább idegenek közt él idegenként?

László először Ausztriába megy, majd tovább szökik Svájcba. Másfél évig él itt, de nem derül ki, hogy mit csinál, mivel telnek a napjai. Talán csak teng-leng

céltalanul. Talán szórakozik, először életében élvezzi az életet, vagy feketén dolgozik, vagy talán szenved, rágódik kudarcba fulladt élete miatt. Mikor innen is kiutasítják, továbbáll, s elszegődik Franciaországba, a légióba. Nincs otthona, hazája, nincs hova tartoznia. Talán úgy érzi, semmi sem számít neki többé, semmitől és senkitől sem fél. A légióban élete minden percét szabályozzák, extrém környezetben él együtt idegenekkel, a halál árnyékában, parancsokat követve. Megterhelő fizikai és lelki kiképzést kap, hogy bármit kibírjon, a halállal is képes legyen szemrebbenés nélkül farkasszemet nézni. A légióban végleg elszakadva addigi életétől az életben maradásért küzd. Hét hónap múlva László a légiót is elhagyja, nem tud megmaradni, beilleszkedni ide sem. Talán túl nagy a kötöttség, túl sok a szabály, vagy csak félti az életét, vagy képtelen az emberölésre.

László Franciaországból Spanyolországba vándorol. Mióta elhagyta Magyarországot, folyamatosan úton van, rengeteg helyre eljut, de mindenhol kiutasítják, mennie kell, vagy önként áll tovább, szökik meg. Úgy tűnik, egy úzött, magányos vad ő, aki sehol sem találja a helyét, vagy egy öntörvényű csavargó, aki nem tartja be a szabályokat, nem tudja elviselni a társadalmi kötöttségeket, akinek nincsenek szoros emberi kapcsolatai, nem akar vagy nem tud senkiért sem felelősséget vállalni. Mintha ekkoriban nem számítana neki, hogy milyen környezetben él, a legfontosabb, hogy a maga ura legyen, hogy ne kelljen lekötnie, elköteleznie magát. Míg Magyarországon keményen dolgozott a megélhetésért, most úgy keresi a pénzt, hogy nincs munkája, és nem beszél a nyelvet sem. Egyre jobban megy sora, s úgy tűnik az adatok alapján, hogy egyre nagyobb jelentősége van számára a pénznek, büszke a földi javaira, az autóra és a házra, amit egy ismerősével ketten építettek. A házban soha nincs egyedül, egyfajta átjáróház ez, ahol mindig cserélődnek az emberek, ahol idegenek találkoznak egy rövid időre, s válnak el mindenféle különösebb kapcsolat, kötődések, érzések nélkül. Úgy tűnik, ideális hely ez számára. Mikor a társát, Józsefet megölik, s a rendőrség vizsgálódik az ügyben, László megint továbbáll, Valenciába költözik. Úgy érezheti, az utolsó olyan ember hagyta el őt, akihez kötődött, s soha többet nem fog tudni igazán közel engedni magához senkit. Talán büntudata van, hogy nem tudott segíteni társának, magát okolja a történetekért. Vagy talán attól fél, hogy bűnösnek találják.

Mintha Valenciában elkezdené feladni a társadalmon kívüliségét, talán megunja, belefárad, hogy otthontalanul éljen, egy nyugodtabb, békésebb életre vágyik, ugyanakkor fél feladni a kötöttségektől mentes életet is. Dolgozni kezd, bár csak alkalmi munkákat vállal, s a hajléktalan életformát sem hagyja el teljesen. Az adatok alapján azonban továbbra is egyedül van, mintha félne, rettegne az elköteleződéstől, bár talán vágyik is egy otthonra, társra, családra.

Talán épp emiatt tér haza Magyarországra, feltehetően nem akar már menekülni többé. Bár édesanyja ötéves korában elhagyta őt, László most mégis hozzá költözik. Apjával talán annyira megromlott a kapcsolata, hogy hozzá nem mehet, s nem tud többé egyedül, magányosan élni. Talán kényszermegoldás ez, nincs

pénze máshova költözni, vagy tán elveszett, soha nem volt gyermekkorát próbálja meg visszahozni, fellelni László az anyja mellett.

László és Éva, immár mindketten felnőttként – két magányos, sértett idegen – számtalan kudarcot követően próbálnak meg ismét egy családként élni. Úgy tűnik azonban, hogy ami egykor nem sikerült, az most sem működik, sőt drasztikus véget ér, László zárt osztályra kerül.

László hazaérkezésekor mintha megpróbálná ott folytatni az életét, ahol külföldi kalandozásai előtt félbehagyta, egy műhelyben helyezkedik el esztergályosként. Élete középpontjába ismét a munkát s a pénzt helyezi, a biográfiai adatok alapján pontosan követhető, hogy mikor, milyen munkáért mennyi pénzt keres. Talán ez az egyetlen dolog, amiben úgy érzi, sikeres, amihez ért, amire büszke lehet. Magányából azonban továbbra sem tud kitörni. Míg külföldön, csavargóként a biográfiai adatok alapján egy barátnője sem volt (bár elképzelhető, hogy akkor is voltak futó kalandjai), most több is akad, de mintha egyikhez sem tudna igazán közel kerülni.

A szüleivel sem képes rendezni a kapcsolatát, apja idegenek közt hal meg, s anyjával sem tud együtt élni. Talán haragszik az apjára, hogy kisémmizte őt az örökségéből, ugyanakkor tán büntudata is van, amiért nem tartotta a kapcsolatot vele.

Sok a veszekedés, súrlódás László és az anyja között, s az egyik ilyen veszekeedés – ahogy azt már fentebb említettem – odáig fajul, hogy Lászlót a pszichiátriára szállítják. Talán agresszíven viselkedik az anyjával, a köztük lévő lappangó feszültség most, egy csapásra, felszínre tör. Az adatok alapján úgy tűnik, László visszatérése Magyarországra, a „normális” életbe, kudarcot vall, s többé már menekülnie sincs hova.

László mintha nem értené, hogy miért kerül a pszichiátriára, miért tartják egy hónapig bezárva. Talán az anyját hibáztatja, hogy ide juttatta őt. Mindenesetre, úgy tűnik, nem tud bezárva, kötöttségek között élni, megpróbál megszökni, de a pszichiátriáról nincs kiút. Mikor végül kiengedik a kórházból, és folytatni akarja félbeszakított életét, az üzemorvos leszázalékolja, hivatalosan megerősítve ezzel beteg státuszát. Lászlót vélhetően – hiába tiltakozik a rá ruházott betegszerep ellen – a környezete nem hagyja, hogy az egészségesek világában éljen tovább. Most mintha nem lenne választása, mások döntenek a sorsáról, egy olyan szerepet kényszerítve rá, ami kötöttségekkel, szabályozottsággal és szabadságmegvonással jár. Vajon mit tesz ebben a helyzetben? Mintha ismét az illegalitás világában próbálna menedéket találni, feketén dolgozik tíz-tizenkét órát, igyekezve a rendszert kijátszva az önálló életet, a munkát választani. Talán így akarja bizonyítani a társadalomnak, önmagának, hogy ő nem beteg, képes gondoskodni magáról.

Hogyan kerül László végül mégis pszichiátriára otthonba? Anyját elhagyva egy sertéstelepen bérel helységet. Nincsen elég pénze, nincsen semmije és senkije. Rossz körülmények között él, s csak egy hajszál választja el a hajléktalanságtól. Talán megint külföldre menekülhetne, folytathatná csavargó életmódját, de mintha belefáradt volna az örökös menekülésbe, otthontalanságba. Végül

reménytelennek tűnő helyzetéből testvére, Tibor menti ki, akinek segítségével egy pszichiátriai otthonba kerül. Az adatokból kitetszik, képtelen hosszú távon egyedül szembeszállni a világgal, s mikor elfogy az ereje, az energiája, s teljesen kilátástalan helyzetbe kerül, a pszichiátriai otthon igazi megváltásnak tűnhet számára. Az embertelen körülményeket, az egyedüllétet felcserélheti a biztos fedélre, a teljes ellátásra és emberek társaságára. Ennek azonban láthatóan ára van, el kell fogadnia a betegszerepet, s – amiből már kapott egy kis ízelítőt a zárt osztályon – az ezzel együtt járó bezártságot, a nap minden percét beosztó napirendet, az önállótlan, gyakran tétlen létet és a magánélet szinte teljes hiányát.

Vajon képes lesz-e László egy ilyen intézetbe beilleszkedni? Hiszen az otthon a légióhoz hasonlóan egyfajta túlszabályozott, extrém környezet. Eleinte úgy tűnik, megtalálja a számításait itt, párra lel, sőt az intézet falain belül munkát is vállal. Katalin, aki már több mint húsz éve él az otthonban, sokat segíthet neki a beilleszkedésben, az eligazodásban az otthon, a betegek világában.

László azonban hosszú távon mintha mégsem lenne képes az intézetben élni. Elutasítva a betegszerepet, az intézeti, önállótlan létet, megszökik, s magával viszi az őslakosnak számító Katalint is. Már nincs egyedül, és ketten talán új életet kezdenek a kinti világban. Talán most teljesülhet a vágya, családot alapíthat és otthonra lelhet. Mégis hamar belátják, mindez csak egy álom, és önként visszatérnek az otthonba. De vajon mi lehet az oka, hogy László, aki nehezen viseli a szabályokat, a bezártságot, s aki a jég hátán is megél, kudarcot vall a kinti világban, s önként visszatér a pszichiátriai otthonba? Talán Katalint nem akarja magára hagyni, aki 20 év bentlét után már nem tud megenni az intézet, a gyógyszerek, az ellátás nélkül? Vagy talán egyikük sem képes többé már a kinti világban önállóan boldogulni, nem találnak munkát, nem tudják fenntartani a lakást, nem tudnak tájékozódni, nem értik a kinti világot, ha senki sem segít nekik? Vagy talán együtt nem tudnak boldogulni?

Úgy tűnik, a senki földjére kerültek, nem találják a helyüket sem a kinti, sem az intézeti világban többé. Visszatérésük után László egy évig nem vállalhat munkát, talán a szökésért büntetik így, talán próbálják megakadályozni őt abban, hogy túlságosan önállóvá váljon, hogy ismét szökni próbáljon. László szenved a bezártságtól és a semmittevéstől. Talán a gyógyszerek mellékhatásaként, talán a bezártság és a mozgásnélküliség miatt, elhízik.

2004-ben újra munkába állhat, ami feltehetően sokat jelent számára. Mintha ez lenne az egyetlen értelmes elfoglaltság az otthonban, ember mivoltának egyetlen jele, amivel kitűnhet a többiek közül. Mintha a munka, a pénzkereset strukturálná László idejét, napjait, életét innentől kezdve az intézetben is. Azt azonban továbbra sem képes elfogadni, hogy ő beteg ember, aki nem dönthet, dolgozhat, és nem kezelheti a pénzét önállóan. Nem érti, hogy a bank miért nem ad hitelt neki, nem érti a körülötte lévő embereket, azt a világot, amelyik őt betegnek nyilvánítja, annak ellenére, hogy ő képes dolgozni, gondoskodni magáról.

A biográfiai adatokban – a pénz, a munka, a nyelvtudás, a főzés és a különböző dolgok adásvétele alapján – egy önálló, felnőtt férfiként jelenik meg, aki képes

ellátni magát, aki bárhol képes élni, aki feltalálja magát még egy pszichiátriai otthonban is. Ő nem magatehetetlen, munkaképtelen beteg, akit ápolni és gondozni kell, nem ide való, különb, mint a többiek, akik itt élnek. Az intézetben azonban súlyos betegként kezelik őt, folyamatosan gyógyszereket adnak neki. Lászlónak vélhetően nincs többé választási lehetősége, nem dönthet szabadon arról, hogy hol éljen. Egyetlen lehetősége a távozásra, ha ismét menekül, újra elszökik az otthonból, ám ezzel egyszer már kudarcot vallott. De vajon miért tartja őt a környezete betegnek, miért zárták pszichiátriai otthonba? Az erre vonatkozó biográfiai adatok teljes mértékben hiányoznak elbeszéléséből. Vajon mire utalhat mindez? Talán László számára egyáltalán nem is létezik a betegsége? Talán ő nem érti, miért történt mindez vele? Talán szégyelli, hogy pszichiátriai otthonba került, hogy magatehetetlen, önállótlan bábbá vált?

Vajon hogyan meséli el László az élettörténetét, miről árulkodik fő narratívája?

„1964-ben születtem március 14-én, szerintem egy szerencsés csillagjegy alatt születtem.”

Élettörténetének elbeszélését születésének pontos dátumával kezdi, amit azonban egy értékeléssel folytat arról, hogy szerencsés csillagzat alatt született. Vajon miért tartja szerencsésnek, különlegesnek, kiválasztottnak magát? Talán ezzel fejezi ki meg nem értettségét, azt, hogy egy magányos zseni ő, akit bár a kegyetlen világ bolondnak nyilvánított, mégis képes kiállni magáért, a jég hátán is megélve a végén győzedelmeskedni, ha kell, az egész világ ellenében is.

Gyermekkoráról, családjáról nagyon keveset mond, a legmeghatározóbb esemény ebből az időszakból családja szétesése.

„Anyámék azok elváltak, már 5 éves voltam, amikor különmentek, én apámnál maradtam, mert az öcsém még egész kicsi volt, engem apám nevelt egész 16 éves koromig, közben jártam általános iskolába, sportoltam, a tanulmányi eredményem nem volt hú de szuper, de a kezem az elég ügyes, és sok minden dolgot megcsináltam, ami jóra való. Én feltaláló szerettem volna lenni, szerintem most be is jött.”

Ő az apjával él 16 éves koráig, de az öccse még kicsi ekkoriban, indoklása szerint ezért az anyjával marad. Ezzel gyakorlatilag be is fejezi a családról való tudósítást, mintha anyja távozásával megszűnt volna körülötte a család.

Önmagán kívül mások csak villanásnyi epizód szerepeket kapnak innentől kezdve a történetében. Elbeszélésében is egy magányos harcosként mutatja be magát, aki kénytelen egyedül, család, barátok nélkül küzdeni, élni. A gyermek Lászlóról annyit mesél még, hogy járt általános iskolába, sportolt, és sok mindent

meg tudott csinálni már egész kiskorától kezdve. A gyermekkori emlékek, a család, az otthon azonban hiányzik az elbeszéléséből.

Vajon miért épp ezeket az elemeket emeli ki gyermekkorából? Mintha mindez azt a képet sugallná róla, hogy már gyermekkorában is egy talpraesett, erős, önálló ember volt, aki nincs rászorulva senki segítségére sem. Mintha már akkoriban is a mostani, felnőtt László képe jelenne meg az elbeszélésben. A család hiánya, a család utáni vágy, ami végigkíséri egész életét, a magányos harcos szerepe, aki a jég hátán is megél (ami különösen fontossá válik számára a későbbiekben a betegség elleni küzdelemben), a találmányai, a zsenialitása, az ehhez kapcsolódó meg nem értettség és elutasítás, mind-mind jelen vannak már a gyermekkoráról szóló elbeszélésében is, sőt ezek jellemzik már a gyermek László életét is a szöveg szerint.

László elbeszélése szerint hamar felnőtt, s felnőttként dolgozik, dolgozik és dolgozik. Kétkézi, fizikai munkát végez, egy önálló, önellátó, erős férfiként jelenik meg. Elbeszélésében az emberek helyett a munkának és helyszíneknek van központi szerepe, úgy tűnik, az alkotja elbeszélése keretét, hogy hol és mit dolgozik, a későbbiekben kiegészítve ezt azzal, hogy mennyit keres a munkájával.

„Három iparit végeztem, és 10 évet forgácsoltam, különböző gépen dolgoztam, fűrészgépen, marógépen, esztergapadon, fűrőgépen ami csak forgácsolással kapcsolatos. Aztán kimentem Ausztriába, menedékjogot kértem, csak megváltozott itthon a politikai helyzet, és eltanácsoltak mindenkit, akkor haza kellett volna jönni Magyarországra, de átmentem Svájcba, és ott kaptam fél évig menedékjogot, és utána felülbírálták, és onnan is el kellett jönni, és akkor mentem Franciaországba, ott beálltam az idegenlégióba, ott lehúztam 7 hónapot.”

Ám még mielőtt végleg átfordulna élettörténete karriertörténétté, hirtelen éles váltás következik be, a karriertörténet félbeszakad, s kalandtörténetbe vált. Hosszan, tárgyilagos stílusban, egyfajta kívülállóként tudósít László a külföldi kalandjairól, mintha mindezt nem is ő élte volna át. Mintha már nem tudná beilleszteni ezeket az eseményeket az élettörténetébe, a külföldi időszak lényegtelen, átmeneti időszak lett volna csak a múltjában. Ekkor még inkább hiányoznak az emberek az elbeszélésből, csak a földrajzi helyeket és a tevékenységeit ismerhetjük meg. Arról egyáltalán nem mesél, hogy mi okozhatta elbeszélésében ezt a váratlan változást. A biográfiából (későbbi visszakerdezésekből) tudjuk, hogy közvetlenül Ausztriába való távozása előtt elvált a feleségétől, aki megcsalta őt, erről azonban fő narratívájában nem beszél. Talán egyfajta menekülés volt számára a külföldi kaland, menekülés a kudarcok elől.

„És elmentem Valenciába, ott újra kellett kezdeni, mert olyan dialektus van, hogy abszolút nem tudtam beszélni. Egy ember adott munkát, és utána folyamatosan sikerült munkát szerezni, és akkor ott éltem két évet.

Ott tanultam meg gipszkartonozni. Jól is kerestünk. Mindenem megvolt.”

De vajon miért ért véget elbeszélésében ugyanolyan hirtelen, mint ahogy elkezdődött a külföldi kalandtúra?

„Aztán jött egy rossz érzésem, hogy haza kell jönni, és rá egy évre meghalt az apám, azóta padlón vagyok teljesen.”

Elbeszélése a hazatérését apja halálához köti. Fő narratívájában apja pozitívan jelenik meg, egy szerethető apa képe bontakozik ki előttünk, míg a biográfiában egy alkoholista embert személyesít meg, akivel nem volt túl jó viszonya Lászlónak. De vajon mit jelenthet ez az ellentmondás a megélt és az elbeszélt élettörténet között? Talán az anyjával való jelenlegi rossz viszonya miatt értékelődik fel apjával való kapcsolata? Talán nem képes belenyugodni abba, hogy neki soha nem volt igazi családja, apja és anyja magára hagyta őt? Vagy egész egyszerűen megpróbálja apja halálával magyarázni mostani helyzetét, állapotát?

Vajon hogyan mesél apjával való viszonyáról a későbbiekben, a visszakérdezéskor, s mit árul el a finomelemzés?

„Jól megvoltunk, egyszer meg akart nősulni az öreg még egyszer, volt egy kétcsaládos asszony, de nem vette el feleségül, mert nem akart nekem mostohát, de jobb lett volna, ha együtt nevelnek föl, még hogyha féltestvéreim lettek volna is. Aztán apám elkezdett inni, volt egy 10 év amikor szörnyen ivott, goromba volt, agresszív, folyton mondta a magáét, a sérelmeit, ami a munkahelyén volt, mert mindig kihasználták, volt 10 ember, amikor meg dolgozni kellett, akkor csak 2, nem kapott pénzt, végül utána egy kicsit megnyugodott az öreg, elment nyugdíjba, és végül meghalt rákban. Nem tudom most melyik rák vitte el, áttételes volt, ha ezt tudom, kivitem volna Barcelonába, és ott helyreporcozták volna, de csak egyik napról a másikra jött, és mondták, hogy meghalt.”

Mintha nem lenne képes Györgyre elbeszélésében apaként tekinteni László, végig az öreg szót használja. Talán mindezzel azt mutatja, hogy már igen korán neki kellett felnőttként viselkednie otthon, ápolnia, ellátnia magatehetetlen öregapját, aki kemény alkoholistaként mintha egyfajta gyermeki pozícióba süllyedt volna. Az idézet elején még úgy tűnik, jó a kapcsolata az apjával, ám ez nem sokáig tart. Gyermekkorra tíz évét elbeszélése szerint apja alkoholizmusa uralta, s László ekkor még kiszolgáltatottnak, tehetetlennek mutatja magát, akinek nincs hova mennie, együtt kell élnie vele. S bár egy fedél alatt éltek, László elbeszélése alapján mégis mintha csak magára számíthatott volna. Mintha innentől kezdve nemcsak anyja, de apja sem lett volna. Elbeszélésében talán ezért próbálja meg a kívülről, kimért, távolságtartó mesélő szerepét felvenni, mikor apjáról van szó.

György, akárcsak később László, az elbeszélés szerint próbált új családot teremteni magának és a fiának, de nem sikerült neki. László mintha azt hangsúlyozná a szövegben, hogy ő ebben nem vett részt, ez nem az ő élete volt. Talán saját kudarcát látja apjában. László elbeszélésében mintha azt sugallná: hogyha György újrահázasodott volna, akkor talán ő is családot, otthont kaphatott volna. Apja viszont mintha éppen őt hibáztatná a szöveg szerint azért, mert meghiúsult az újabb családalapítás. Ellentmondásos történet ez arról, hogy vajon ki miatt valott kudarcot a dolog. László, úgy tűnik, elbeszélésében már egyértelműen bánja a történeteket, a család nélküli életet, talán ezért mondja, hogy apjának is inkább nősiülnie kellett volna. Mintha azt szeretné mondani ezzel a megfogalmazással, hogy fiatalkorában szüksége lett volna valakire, aki fölneveli őt, s aki mellett gyerek lehetett volna. S mintha mind a mai napig vágya erre a családra, papára, mamára, testvérekre.

Elbeszélésében később úgy mutatja apját, mint aki a család hiánya, a kudarc miatt menekült végül az italba a magány, az elhagyatottság elől. Egy magányos, megbántott, elégedetlen emberként jelenik meg ekkor az apja, akit senki nem ért, akit senki nem becsül, akit gyengének néztek, akibe mindenki belerúghatott, akit mindenki átvert, becsapott. Mintha László ekkor már mentetegetné az apját, nem ő tehet az alkoholizmusáról, hogy magára hagyta őt, apja jó ember volt. Vagy talán nem is az apját, hanem magát próbálja védeni az elbeszélésében, önmagát, aki szintén elhagyta a gyereket, s akit szintén gyenge, önállótlan, beteg embernek tartanak. A munka, akárcsak apjának, Lászlónak is kiemelkedően fontos, mintha egyfajta kötelező természeti törvény lenne ez a szövegben, ami az emberek legfőbb jellemzője, meghatározója.

Az idézet végén mintha újra megváltozna az apjáról alkotott kép, már nem annyira agresszív, ellenséges mindennel és mindenkivel szemben az öreg, talán feladta a harcot. Míg a munka a harc és a küzdelem terepe lenne a szövegben, addig a nyugdíjas kor a megnyugvás, a munka vége, a béke ideje. A békéé, vagy talán a végső megnyugvásé, a halálé, hiszen a nem dolgozás mintha a halál, a vég maga lenne. Míg a halál, apja halála szinte egyáltalán nem rázná meg Lászlót, a betegségével kapcsolatos szavakat (betegség, gyógyítás, kezelés, kórház) apja esetében sem képes kimondani, helyrehozásról beszél, kemény, személytelen módszerről. Tárgyilagosan beszél a rákról is, szakszavakat használva. Vélhetően ezzel kicsinyítené, távolítaná a betegséget, a problémát. Talán így próbál kibújni a szembenézés alól, a kudarcokkal, a család, az otthon hiányával való szembesülés alól. Majd hirtelen feltételes módba vált, másként is történhetett volna mindez, ha ő az apja mellett van, hiszen ő az erős, minden problémát megoldó, korán felnőtt fiúként jelenik meg többnyire elbeszélésében, aki képes segíteni akár a magatehetetlen, halálos beteg apján is. Mintha elbeszélésében László apja életét, sorsát ismételné meg, s apja megmentésének elmesélésekor sokkal inkább saját maga megmentéséről beszélné. A halál valami megfoghatatlan, felfoghatatlan dologként jelenik meg a szövegben, ami megakadályozhatatlanul, feltartóztatatlanul jött. Vajon ő maga az elbeszélésében képes lesz kitörni apja árnyékából,

életének újrarájátszásából, s kiszabadulva a betegség rabságából valóra váltani apja s önmaga álmait az otthonról és a családról, még mielőtt a halál utolérné?

László elbeszélésében Magyarországra visszatérve folytatja jó pár évvel ezelőtt félbehagyott karriertörténetét. Élete megint a munka és a pénz körül forog. Majd hirtelen megjelenik élettörténetében a betegség. László azonban, úgy tűnik, a kényszerítő környezet ellenére sem hajlandó betegségétörténeté alakítani elbeszélését, a karriertörténet keretei között maradván mesél betegségéről is. Mintha karriertörténete így egyfajta ellenállássá válna, aminek segítségével próbálná meg elutasítani a betegséget, a skizofréniát. Élettörténete továbbra is a munka köré szerveződik, ami ellentmond a betegéletútnak, hiszen egy pszichiátriai betegnek diagnosztizált ember jellemzően nem képes egyedül ellátni magát sem, nemhogy dolgozni, pénzt keresni... A betegség László számára mintha elsősorban azt jelentené, hogy nem dolgozhat többé, munkaképtelenné válik, amibe képtelen belenyugodni.

László fő narratívájának legnagyobb része beteggé nyilvánításához kötődik, arról szól, hogyan lett cselekvésképtelen, a munkától eltiltott ember. Ez az, ami teljesen átalakította, megváltoztatta életét, élettörténetét. Vajon hogyan mesél László a zárt osztályra kerüléséről és beteggé nyilvánításáról?

„Aztán felszámolták az egész műhelyt, áttelepítették a gépeket, és ott már lehetett dolgozni. És akkor úgy lettem leszázalékolva, hogy nem engedtek dolgozni. Aztán egy hónapra bezártak, összevissza injekciótak, és akkor nem engedett az orvos dolgozni, és akkor mondom, hogy százalékoljanak le, és akkor így lettem leszázalékolva. Attól függetlenül dolgoztam, elmentem gipszkartonozni, napi 10 órát dolgoztam, meg 12 órát.”

László elbeszélésének jellegzetessége, hogy bár az interjúkészítő pszichiátriai betegnek diagnosztizáltként kereste meg, ő a skizofrén, sőt a beteg szót sem említi beteggé nyilvánításának elmesélésekor. A szöveg alapján úgy tűnik, nem tartja magát betegnek, és számára a pszichiátriai betegség diagnózisa pusztán csak a munkától való eltiltást, a leszázalékolást jelenti. Leszázalékolásának történetét a munkával kezdi, és azzal is fejezi be, mintegy keretet adva ezzel mondanivalójának. Úgy tűnik, a munkáról tud beszélni, a betegségéről azonban nem. Ugyanakkor az idézet mintha mégis csak a betegségről szólna. A műhely felszámolása, áttelepítése mintha a magatehetetlen, kiszolgáltatott, beteg emberekre utalna, a munkagépek mintha önmaga s többi betegtársa sorsát idézné. Felszámolták, megszüntették a műhelyt, ahogy a betegnek diagnosztizált emberek addigi életét is, egyik pillanatról a másikra, rajtuk kívül álló, hatalmas, megnevezhetetlen erők. Kemény, drasztikus vég ez, ami ellen semmit sem lehet tenni, ami megváltoztathatatlan és visszafordíthatatlan. Ez történik Lászlóval is az élettörténetében, először gyermekkorában, majd később már felnőttként, a skizofrénia diagnózissal felszámolják, véget vetnek addigi életének, majd áttelepítik máshova, s minden megváltozik körülötte.

Visszatérő motívum a szövegben, hogy nem engedik dolgozni, mintha ez lenne számára a legnagyobb trauma mind közül. A dolgozás ellehetetlenítése, a leszázalékolás is ugyanolyan személytelen, embertelen folyamat elbeszélésében, mint a gépek felszámolása és áttelepítése, vagy a kórházi lét. Vajon miért nem beszél arról, mi volt az oka annak, hogy leszázalékolták, hogy bezárták egy pszichiátriára, hogy skizofrénné nyilvánították? Talán azért nem, mert ő maga sem tudja, érti, hogy mi történik vele, körülötte? Vagy talán fél szembenézni azzal, hogy a környezete betegnek, skizofrénnak tartja őt? És vajon a munka hangsúlyozása a szövegben valóban a betegség tagadásának, elutasításának eszköze László számára?

A kórházban László passzív beteg, önállótlan, cselekvésképtelen szerepbe kényszerül. Hogy újra aktívvá válik, furcsa mód mintha azzal a döntésével kezdődne, hogy leszázalékoltatja magát. És bár nem engedi az orvos, hogy dolgozzon, László mégis munkába áll. Így nemcsak azt képes bizonyítani, hogy nem beteg, hanem hogy független, önálló, erős, egészséges személy. Mintha szinte dicsekedne, kérkedne azzal az elbeszélésében, hogy milyen sokat dolgozott és milyen kemény fizikai munkát végzett, többet, mint amit akár egy egészséges ember bírna. Tévedés tehát, hogy nem engedik dolgozni őt, tévedtek, akik bezárták, akik injekciózták, akik betegnek tartják.

A pszichiátriai otthonban elvárt ideális betegkép mintha éppen az ellentéte lenne annak, ahogy László saját elbeszélésében megjelenik. Míg az otthonban az ideális lakó passzív, önállótlan, gondozásra, segítségre szoruló, a betegszerepet elfogadó vagy legalábbis abba beletörődő, többnyire munkaképtelen személy, László aktív, önálló és önellátó, dolgozni akaró és tudó férfiként jelenik meg az elbeszélésben. Mintha épp ezzel a betegképpel szemben határozná meg önmagát, mintha egész élettörténete a betegszerep, a pszichiátriai otthon elutasításáról szólna. Élettörténete a bizonyíték arra, hogy ő képes önállóan élni, nem beteg, tehát nem kell az otthonban laknia. László végül azonban önként költözik az intézetbe. De vajon mi lehet ennek az oka?

„Egyszer otthon rajzolgattam, terveztem a saját lakásomat, mert nekem arra nincsen pénzem, hogy külön mérnököt fogadjak, megrajzoltam ezt a kockát, amit szeretnék kivitelezni, aztán anyámnak, nem tudom mért, fáj, hogy rajzolgattam, nagy galiba lett belőle, csúnyán összevesztünk, és akkor elköltöztem otthonról, és egy disznóólszerű helyiséget béreltem egy sertéstelepen, és akkor kaptam a beutalót, hogy jöjjetek ide ...ra. Öcsém lehozott, az orvos azt mondta, aki engem ide leutalt, hogy át lehet járni innen Ausztriába és Németországba dolgozni, és ennek a fele nem igaz, becsapott, hazudott.”

Az idézet elején László mintha egy mesébe vagy álomba kezdene. Otthon van, védett, biztonságos helyen, ahol az ember úgy érezheti, semmi rossz nem történhet vele, semmi baj nem érheti, nyugodtan álmodozhat, tervezheti a jö-

vőjét. Idilli kép ez, ami drasztikus ellentétben áll a később következőkkel. Elbeszélése elején aktív, hozzáértő szerepben jelenik meg László, akinek egy ház megtervezése és kivitelezése nem okozhat problémát, egy olyan feladat ez, amit meg akar és meg is tud valósítani. Aztán hirtelen megjelenik a szövegben az anyja, Éva, aki megzavarja ezt az idillt, a saját lakásról, otthonról szőtt álmot. A mese folytatódik, a bevezető után jön a nagy galiba, ami váratlanul megváltoztatja a történet menetét. Csúnyán veszekszik László és Éva, de nem tudjuk meg, hogy miért. Erről mintha nem akarna beszélni László, talán ő maga sem érti, hogy mi történt. Vagy talán itt a betegségéről kéne beszélni, amiről nem hajlandó tudomást venni. Csak annyit tudunk meg, hogy László végül elköltözött az anyjától. Végleg el kellett hagynia otthonát. László egy sertéstelepre, egy állatoknak való helyre kerül, a szöveg szerint teljesen magányosan, egyedül. Ebben a kilátástalan, szörnyű, embertelen helyzetben érkezett meg a pszichiátriai otthonba szóló beutaló. Mintha csak egy gyógyszállóba, egy üdülőhelyre jött volna meghívás, ahol László kipihenheti megpróbáltatásait, megmenekül kilátástalan helyzetéből. Míg a települést konkrétan megnevezi, arról, hogy milyen intézménybe, hova és miért utalják be, hallgat. Bár betegségről továbbra sem beszél, de a bekerülése, a passzív, kiszolgáltatott szerep, elbeszélési mód arról árulkodik, hogy ekkorra talán valamelyest belenyugodott a helyzetébe. A későbbiekben azonban már arról mesél, hogy úgy érzi, becsapták őt, az orvos hazudott neki. László eleinte mintha egyfajta szállóként képzelné el az otthonát, ahol teljes ellátást, fedezet biztosítanak számára, és ahonnan dolgozni járhat, szabadon élve az életét. Mintha megpróbálná saját képére formálva bemutatni az otthonát, átalakítani az intézményt igényeinek megfelelően, és csak igen nehezen tudna beletörődni abba, hogy nem képes erre. Ugyanakkor mintha egy végső menedék is lenne ez a hely számára, ahol, ha nincs hova mennie, meghúzhatja magát az ember. László elbeszélésében intézeti életének középpontjában is a munka áll, egyfajta intézeti karriertörténetet mesél el. Részletesen beszámol arról, hogy hol, mit, mennyi ideig és mennyi pénzért dolgozott. Valószínűleg az otthonban még fontosabbá vált számára a munka. Elbeszélése szerint arról álmodik, hogy elhagyja az intézetet, ahol megsértik az alapvető emberi jogokat, mint amilyen a szabad munkaválasztás joga. Úgy tűnik, ez a legnagyobb sérelem László számára, ez az, ami miatt nem képes elfogadni a betegszerepet a kényszerítő környezet ellenére sem. Vagy tán ez az egyetlen menedék, ahol képes megőrizni emberi mivoltát. A kezeléséről mindössze annyit mond, hogy továbbra sem fogadja el, hogy beteg, és az otthonban kell élnie. Talán azért állítja éppen a munkát elbeszélése középpontjába, mert ez a legjobb bizonyíték arra, hogy nem beteg?

Amikor azonban az álmairól beszél, körvonalazódik egy másik, egy sokkal személyesebb oka is a betegség elutasításának: a hiányzó otthon, a család utáni vágy. Elbeszélésében egy intézeten kívüli, szabad életről álmodik, arról, hogy épít egy lakást, ahol feleségével ketten édeglélnének, s ahol már dolgozniuk sem kell majd. Fő narratíváját azonban ennek az álomnak a teljes ellehetetlenülésével zárja: felesége, lakása, a családról, az otthonról szőtt álmok elúszni látszanak.

Összefoglalás

László élettörténete arról tanúskodik, hogy a pszichiátriai ellátórendszerbe kerülve kényszerítő elvárás, hogy az egyén elbeszélése betegségtörténetté váljon, az egyén – önállóan, a közösségben egészséges emberként élni nem tudó – betegként határozza meg önmagát. Ennek elfogadása azonban, úgy tűnik, szinte lehetetlen László számára. Történetében egyáltalán nem jelenik meg annak elmesélése, hogyan és miért került pszichiátriai zárt osztályra, majd később pszichiátriai betegek otthonába. Az olvasó számára épp az marad rejtve, azért válik bizonyos szempontból követhetlenné története, mert nem ad választ rá, hogy miért alakult így az élete. Ő az, aki – úgy tűnik – megpróbálja teljes mértékben ignorálni a betegséget, annak ellenére, hogy pszichiátriai otthonban él, a társadalom megítélése szerint tehát önmagát ellátni képtelen pszichiátriai beteg. Vajon lehetséges-e, hogy a pszichiátriai betegnek, skizofrénnak diagnosztizáltak élettörténete ne – a társadalomból való kizárásuk alapját adó, ugyanakkor társadalmilag tőlük egyedül elfogadható – betegségtörténet legyen? László története alapján úgy tűnik: ha valaki megpróbál egymagában szembeszállni a környezetével, a rendszerrel, annak élettörténete kilátástalan, folyamatos, elkeseredett küzdelemmé válhat.

Irodalom

- Fernezely Bori – Légmán Anna (2003): A skizofrénia társadalmi narratívái. *Esély*, (23), 6, 39–57. http://www.esely.org/kiadvanyok/2003_6/FERNEZ.pdf (utolsó letöltés: 2015. 04. 16.)
- Gergen, Kenneth J. – Gergen, Mary M. (2001): A narratívumok és az én mint viszonyrendszer. In László János – Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 5*. Narratív pszichológia. Budapest: Kijárat Kiadó, 77–119.
- McAdams, Dan P. (2001): A történetek jelentése az irodalomban és az életben. In László János – Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 5*. Narratív pszichológia. Budapest: Kijárat Kiadó, 157–175.
- Pászka, Imre (2007): *Narratív történetformák*. Szeged: Belvedere Kiadó.
- Rosenthal, G. (1995): *Erlebte und erzählte Lebensgeschichte*. Gestalt und Struktur biographischer. Selbstbeschreibungen Taschenbuch. Frankfurt – New York: Campus Verlag.
- Vajda Júlia (2003): Az élettörténet szövegének szövete. *Jel-Kép*, 1, 89–96.

CSONTOS ÉRIKA

MI AZ, HOGY VÉLETLEN?

Beszélgetés Bélával, egy felépült, előzőleg „paranoid skizofréniával” diagnosztizált tapasztalati szakértővel

A budapesti Hanghalló Önsegítő Csoportnak két éve ad otthont a budapesti Ébredések Alapítvány. A csoportot egy hozzá tartozó és két tapasztalati szakértő, Béla és Iván vezeti, akik segítenek a többieknek a felépülésben. Dr. Harangozó Judit pszichiáter jóvoltából Béláékkal együtt részt vehettem egy különleges kurzuson: Ron Colamen „hanghallós” workshopján. Ront több mint 20 évvel ezelőtt, huszonéves korában megjelenő destruktív akusztikus hallucinációi miatt „skizofréniával” diagnosztizálták. A hagyományos kezeléstől zombinak érezte magát – és nem múltak el a hanghallásai sem. A pozitív fordulat akkor következett be, amikor kilépett a hagyományos terápiából, és egy szociális munkás javaslatára csatlakozott egy hanghalló csoporthoz. A csoportban feltérképezték az életében a traumatikus előzményeket, amelyek összefüggtek a „hangok” tartalmával. Eldöntendő kérdések segítségével párbeszédbe elegendtek a hangokkal. Ron tapasztalati szakértőként ma egy kis skót szigeten, a Felépülés Házában fogadja az érintetteket, akik e módszer segítségével rendkívüli hatékonysággal gyógyulnak. Bélával készült interjúnkban Ron kurzusának tanulságait is megbeszéljük.

– *Nagyon pozitív fejlemény, hogy tapasztalati szakértő lettél, és másoknak segítesz. Neked kell érezned, hogy milyen mélységig akarod a saját történetedet megosztani. Hogyan kezdődött ez a dolog a hangokkal?*

– Legelőször 2004. januárban voltam orvosnál. Akkor még kijártam rendszeresen hajóra, pincér voltam. Óceánjárón, 8–9 hónapos szerződésekkel. Lakást szerettem volna venni, ez volt a motiváció. Nem is volt semmi gond az első három szerződés alatt. 2004 januárjában két szerződés közt, amikor itthon voltam, összeestem, állítólag idegösszeroppanásom volt, és akkor édesanyám bevitt a házi orvoshoz. Ő javasolta, menjek el egy pszichiáterhez X. városba.

– *Akkor már voltak hangok?*

– Azt hiszem, igen, de inkább idegi kimerültség volt, nagyon rossz állapotban voltam: szorongás, félelem. Meg fájtak a gondolataim. Amikor gondolkodtam, fájt, nagyon le voltam épülve. Utána voltam még egy másik orvosnál, Pesten, a Klinikáknál, ott kaptam ezt a diagnózist, hogy „paranoid skizofrénia”. Fiatal hölgy volt, megkérdezte, hogy hallottam-e hangokat. Mondtam, hogy egyszer

vagy kétszer. Egyből azt mondta, hogy „skizofrénia”. Jó, akkor ebbe beletörődtem, fel sem fogtam, nem érdekelt. Kimentem még egy szerződésre...

– *Mi történt a pszichiátrián?*

– Félórás beszélgetés volt, semmi más.

– *Adott egy diagnózist. És utána? Visszahívott?*

– Lehet, nem emlékszem már.

– *Gyógyszert írt fel?*

– Erre sem emlékszem. De az X városi pszichiáter írt nekem antipszichotikumot, azt elkezdtem szedni, de abbahagytam. Utána kimentem hajóra, akkor fél szerződés után a kinti orvos hazaküldött, mert látták, hogy valami baj van.

– *Ez miben nyilvánult meg?*

– Volt, amikor elkezdtem sírni.

– *Miközben vitted ki a tányérokat?*

– Nem, akkor nem. Látták rajtam a többiek, mondták is, hogy nem vagyok ott. Tehát nem voltam teljesen lelkileg ott. Elküldtek az orvoshoz, az meg hazaküldött. Elvittek a szüleim a Péterfy Sándor utcai pszichiátriára. Ott a pszichiáter már a régi diagnózisok alapján járt el, hogy ez „paranoid skizofrénia.” Őneki volt egy olyan ötlete, hogy lehet, hogy örököltem. Egy hétig voltam ott, nagy szenvedés volt ez az egy hét. Nem is tudtam, miért vagyok ott, akkor még nem fogtam fel ezt az egészet... Nem tudtam, mi történik velem. Persze írtak fel gyógyszert.

– *Antipszichotikumot? Antidepresszánt?*

– Igen, igen, de előtte, azt hiszem, egy hétig voltam a Nyíró Gyulában is. Onnan meg elküldtek a Péterfybe.

– *Miért küldtek el?*

– Még akkor füves cigiztem. Ez 2004 táján volt. Szóval átkerültem a Péterfybe, ott más oldalról közelítették meg. 2005 májusában kimentem Angliába, szedtem egy darabig a gyógyszert. Rendes volt az orvos, mondta, hívjam föl bármikor, ha valami baj van... Akkor ott abbahagytam a gyógyszert.

– *Mert jól voltál?*

– Hát nem. A gyógyszertől nem éreztem jól magam, abbahagytam. Annyira kiütött, hogy létezni nem tudtam. Szedált.

– *Talán túl magas volt a dózis?*

– Lehet. De azóta, amióta gyógyszeresen kezelnek, 50 kilót híztam. 26 éves koromig 80 kiló voltam. Most vagyok 36 éves.

– *Próbáltál ez ellen valamit tenni?*

– A mindennapjaim erről szólnak szinte. Annyit el tudtam érni, hogy nem növekszik a súlyom. Tudatosan, akarattal próbáltam fogyni, az sem jött össze. Aztán próbáltam taktikázni, hogy nagyon lassan, de biztosan fogyjak.

– *Valami testmozgást be tudsz illeszteni?*

– Amikor a szüleimnél vagyok otthon, általában mindig segíték a kertészházban. Kerti munka, fűnyírás, kukoricatörés, kapálás, az mindennapos szinte. Jó, itt van már a tél, nincs annyi meló.

– *Az antipszichotikumot a mellékhatások miatt hagytad el, vagy ezt így nem lehet ennyire konkrétan mondani?*

– Azt tudtam, hogy nagyon rosszul érzem magam, és abbahagytam két hónap múlva. Mondtam is az orvosnak, a Péterfy Sándor utcainak. Felhívtam telefonon Angliából, és utána úgy dolgoztam. Nagyon jó munkahelyem volt, szeretek, megbecsültek, de 2006. február–március körül – ez hosszú szenvedés vége volt – egyszerűen úgy döntöttem, nem megyek be dolgozni, mert annyira rosszul voltam, hogy mondtam, haza kell jönnöm, el kell mennem orvoshoz. Úgy éreztem, annyira szét vagyok esve gondolatilag meg fizikailag, annyira meg vagyok terhelve, hogy szinte már sétálni is nehéz.

– *Nem volt-e előzőleg a munka nagyon megterhelő? Azt képzelem, egy ilyen hajón nem 8 órát dolgoznak.*

– 12-öt, 14-et.

– *Keveset aludtatok?*

– Igen, az is nagyon kikészített. Biztos közrejátszott.

– *Mások ezt hogy bírták? Nem szenvedtek?*

– Dehogynem! Volt olyan, nem is egyszer, hanem sokszor, amikor ott voltam második-harmadik alkalommal, hogy jöttek az újoncok, és mentek haza egy hét után. Sokan. Luxushajó volt, 14 emeletes. Háromezer utas, és 1000–1500 fő a személyzet. Kihasználták az ember erejét.

– *Mikor volt szabadidő?*

– Reggel 6-kor keltünk, akkor volt egy-két óra, három óra. A *day off*, a szabadnap azt jelentette, hogy reggeliztetés után 9-től vacsoráig szabadok vagyunk. Délután 4-kor el kellett kezdeni készülődni, 5-re fölment az ember az étterembe, elrendezte a dolgokat, az asztalát rendbe rakta, és este 6-kor kezdődött a vacsora. Jöttek a vendégek, este 11 körül lett vége, akkor tudtunk elszabadulni az étteremből.

– *Nem féltél, hogy baleset történik az óceánjárón?*
– Nem igazán, mert akkora a hajó, hogy meglátja az ember, és biztonságérzete van. Olyan biztonsági előírások vannak! Minden héten egyszer két órán keresztül azt gyakoroltuk, hogy ha megszólalt a sziréna, hova kell mennünk mentőmellényestől. Egy szituációt képzeltünk el, baleset esetén két percen belül mindenkinek a helyén kellett lennie. Persze volt olyan, hogy fölcsapott a hetedik emeletig a hullám. Néha tengeribeteg lettem... Amúgy nem féltem. Olyan vízzáró ajtók vannak a tenger alatt, hogy ha beömlik a víz, le lehet szigetelni az egyik részt.

– *Mennyit lehetett a világból látni?*
– Vagy előre tervezett magának az ember, hogyha, mondjuk, megállunk Alaszkában ennél és ennél a kikötőnél, akkor, ha gyorsan benevezünk egy túrára, lehet, hogy elvisznek bálnanézőbe. Lehetett néha utakat szervezni, ami belefért abba a reggel 9-től délután 4 óráig tartó időbe. De volt, amikor csak ebédelni mentünk ki.

– *Akármilyen óriási ez a hajó – neked, gondolom, egy konkrét helyen kellett lenned, illetve a konyha és az étterem között ingáztál. Ez nem volt egyfajta bezártságélmény?*
– Dehogynem, alig vártam, hogy kimehessek a nyitott fedélzetre. Voltak ablakok mindenhol, csak nem lehetett kinyitni. Vacsora után, meg általában este 6 után már úton volt a hajó, és akkor kimentem a fedélzetre, kiszellőztettem a fejem... Ez az egész rossz állapot a hajón kezdődött, az öt szerződésből a negyedikben. Az 2003-ban volt. Akkor volt egy barátnőm itthon, de kimentem, és rendkívül rosszul éreztem magam. Mert hiányzott. E-mailezni persze lehetett, meg telefonálni.

– *Csak az nem ugyanaz, mint ha veled vagy.*
– Igen, hát persze. Az akkor nagyon kikészített, az biztos. Ahogy hazajöttem abból a szerződésből, utána kezdődtek el a hangok is. Összeadódott minden, szerintem az volt az utolsó csepp a pohárban, hogy ő itthon maradt, én meg kimentem. Ő is próbált felvételizni a hajóra, csak nem vették fel. Aztán hazajöttem, végül is nagyon rossz állapotban voltam... Végül én mondtam, hogy hagyjuk abba, ő akkor nem értette meg, hogy mi van velem. Meg apám is ellenezte a kapcsolatot, vele is konfliktusba kerültem. Szerinte a barátnőm miatt kerültem ilyen állapotba.

– *Mennyi ideje ismertétek egymást?*
– Talán két éve, de közben én voltam kétszer nyolc hónapot úton. Tartottuk a kapcsolatot, amikor a hajón voltam, meg itthon, akkor együtt voltunk. Olyan két év, ha volt. Szóval nem értette, mi ez, mi folyik velem. Én sem értettem, aztán menekülésképpen szakítottam vele, mert csak rosszabb lett volna szerintem.

– *Azt képzelem, ha én hallanék először egy ilyen hangot, megijednék.*
– Volt olyan, ami teljesen úgy hangzott, mintha állna valaki ismeretlen mellettem, de mégsem volt ott senki, és mégis, mintha kívülről jött volna a hang.

– *Mit mondott?*

– Volt egy-két ilyen jellegzetes, ami nagyon emlékezetes. Volt, amikor itthon voltam, azt mondta egy hang, „Istennek bárcsak tíz ilyen katonája lenne”. De később inkább ilyen belülről jövő, belső hangok gyötörtek.

– *Erről nem akarsz részletesebben beszélni?*

– Az a baj, olyan sok volt, hogy nem tudom, most melyiket. Vagy tíz különféle hang volt, és egyszerre beszéltek hozzám. Úgy teltek a napjaim, hogy folyamatosan hangokat adtak, tehát állandóan.

– *Mintha több rádióadó szólna?*

– Igen.

– *Ha mondjuk, három ember ide bejönne, és mind a három egyszerre beszélne hozzám, akkor nem énteném őket külön-külön. Hangzavar volt?*

– Igen, olyasmi. Néha ki tudtam szűrni egyet-egyét, amin elgondolkodtam.

– *Milyen jellegű volt?*

– Parancsoló, kritizáló, analízáló. Elemezte a viselkedésemet. Állandóan. Ha jobb lábbal léptem, akkor az volt a baj, azt elemezte, hogy miért a jobbal lépek.

– *Egyes szám második személyben, hogy „Béla, miért jobb lábbal léptél a bal után?”*

– Volt olyan is. Meg olyan is, hogy egyes szám első személyben, hogy „de hülye vagyok”. Az úgy hangzott, mintha én mondtam volna magamnak. De nem én mondtam, ezért kicsit megkavart. Bunkóságnak tűnt az egész, hogy szívát a hang. Tök úgy jött le, hogy ez most tényleg szívát engem.

– *Ez az Isten katonája pozitívnek hangzik, nem?*

– Félelmetes volt a hang, de amit mondott, az pozitív volt. Néztem a tévét, egyedül voltam, és egy éles hang azt mondta – teljesen, mintha ott állt volna valaki mellettem: „Hé, figyelj, Béla!” És akkor jó, oké, mondtam neki magamban, hogy figyelek. Akkor mondta, „Bárcsak Istennek tíz ilyen katonája lenne!” És elindultam egy ilyen hülyeségen, akkor azt hittem, hogy tényleg Isten katonája vagyok, és szereznem kell még kilenc ilyen. Társaságban mindig arra figyeltem, hogy valaki mond-e nekem valamit tudat alatt, tehát jelez-e, hogy ő is Isten katonája. Ó, hát én Isten-bolondot csináltam magamból. De aztán szerencsére kitisztult az agyam. Hála az égnek, hogy ezeket úgy el tudtam gondolni, hogy ezek tévhitiek voltak, téveszmék...

– *Várjál, még ott tartunk, hogy ez egyáltalán kialakult. Mennyi időbe telt, amíg erről valakinek mertél beszélni? Ki volt az, és hogyan reagált?*

– Akkor erről senkinek nem tudtam beszélni. Olyan félelemben voltam, azt sem tudtam, mi történik velem. 2006-ban, amikor hazajöttem Angliából, Y. városba kerültem a pszichiátriára, zárt osztályra is... Akkor már nagyon rosszul voltam. Hazajöttem, nem mertem elmenni sem a szüleimhez, sem a bátyámhoz, hanem három vagy négy napig kóvályogtam az utcán este.

– *Miért nem mertél elmenni?*

– Nem akartam erről beszélni, biztos azt mondták volna, hogy az ital meg a füves cigi. Részben igazuk is volt. Nem voltam alkoholista, de minden este 3–4 sör. De inkább a füves cigitől volt. Az utcán kóvályogtam. És akkor megtaláltak a szüleim. A tesóm munkahelye körül mászkáltam, szerintem a tesóm szólt nekik. Végül ők elvittek Y. városba, a pszichiátriára. A szülőfalum nincs messze Y.-tól. Ott voltam három hónapig zárt osztályon. Ott viszont sok minden megfordult az agyamban, szerencsére jó dolog, meg a szüleim is mondták, hogy vagy abbahagyok minden káros szenvedélyt, vagy nem mehetek haza. Ők azt gondolták, hogy ez a marihuána miatt van.

– *Én is olvastam, hogy sokkal veszélyesebb lehet, mint gondolnánk. Néha pszichotikus tüneteket okoz. Miért kellett zárt osztályra vinni?*

– Mert amikor bevittek a szüleim, akkor az orvosnak is olyan dolgokat mondtam: ezeket az összeesküvés-elméleteimet, hogy engem lehallgatnak.

– *Mert volt egy ilyen része is?*

– Igen, az is sokáig tartott.

– *Akkor tulajdonképpen a saját akaratodból kerültél be, nem kényszerrel? Vagyis a szüleiddel megbeszélve?*

– Igen.

– *A hangokkal kapcsolatos volt, hogy téged lehallgatnak, vagy attól független?*

– A hangokkal is, persze. Azt hittem, azok a hangok, akik lehallgatnak, azok beszélnek hozzám.

– *Beküldik valahogy a fejedbe őket?*

– Igen, meg akkor már ott voltak a földönkívüliek, Isten, angyalok.

– *Földönkívüliek is voltak?*

– Azokat is beképzeltam, persze, hogy irányítják a Földet meg a bolygókat.

– *Akkor képi része is volt, nem csak hang? Vagy csak elképzelted, hogy a hangot egy földönkívüli sugározza?*

– Igen, igen. Volt, amelyiket a földönkívüli mondta, volt, amit az angyal, volt, amit az ördög, volt, amit az Isten, volt, amit esetleg halott szellemek...

– *Volt-e sci-fi olvasmányélményed vagy film, ami nagy hatással volt rád?*

– Például a *Mátrix* című film. De nem akkor volt ijesztő, amikor megnéztem, hanem később, amikor rossz állapotba kerültem, mert akkor a *Mártix*hoz hasonlóan úgy éreztem, mintha a világ csak kitaláció lenne.

– *Ismerősök hangján is beszéltek a hangok? Vagy többségében ilyen-olyan ismeretlen lények beszéltek hozzád?*

– Sokszor hallottam édesapám hangját, ami úgy jellemző volt.

– *Az milyen jellegű volt?*

– Kritizáló.

– *Többnyire mind kritizálók voltak? Az angyal is?*

– Igen.

– *Akkor honnan tudtad, hogy angyal?*

– Nem is tudom, társult hozzá egy kép, egy fantázia így belül néha. De amúgy abban igazad van, hogy az angyalok általában jóindulatúnak tündek. Lehet, hogy emiatt is gondoltam, hogy angyalok.

– *Az ördög negatív volt?*

– Igen. A földönkívüli meg tudományos.

– *Mondjuk, mit mondott az ördög, ha ez így megfogható, mi volt a fő iránya?*

– Nem is tudom. Ezek ilyen vallásos dolgok...

– *Te vallásos vagy eleve?*

– Tartozom egyházhoz, keresztény katolikus, de nem gyakorlom...

– *A szüleid hívők?*

– Nem, nem. Édesapám szülei voltak adventisták, meg édesapám négy testvére mind adventista volt, szombatistáknak is hívják őket. Hasonló a zsidó valláshoz egy kicsit, hogy nem esznek disznóhúst. Apám egyedül nem volt adventista, meg anyukám sem. Anyukám más. Ők katolikusok. Tehát nem voltunk különösen vallásosak, nem jártunk templomba, csak néha. A sógorom tiszteletes egy vallási közösségben. Szerinte a hanghallás az ördög befolyása.

- *De nem voltál ateista sem...*
- Foglalkoztatott az Isten, persze. Isten léte. Sokszor gondoltam Istenre, amikor nehéz helyzetben voltam a hajón, meg a hit is foglalkoztatott. Lehet, ezekből a vallásos dolgokból jött az ördög, az angyal.

- *Most a valláshoz hogyan állsz? Templomba járó vagy?*
- Nem. De valamennyire hívőnek gondolom magam. Katolikus vagyok. Szoktam Istenhez beszélni, így magamban, jót is, rosszat is.

- *Ő is benne volt a hanghallásban?*
- Volt olyan is, hogy azt hittem, Isten szól hozzám.

- *Férfi hang volt?*
- Azt hiszem. De női hangot is hallottam. Az a hang, hogy „bárcsak tíz ilyen katonája”, női volt. És egyszer a hajóban, a tengeren egy nem nélküli, semleges hangot hallottam: „Azért, mert hazudtál a barátnődnek, meg fogsz halni!” Nagy félelmet keltett.

- *Hogyan értelmezed most?*
- Elfojtott érzések kifejezése volt. A büntudatomat fejezte ki, mert hazudtam a barátnőmnek. Saját érzéseinket ismerjük meg a hangokkal. A leggyakoribb érzelmi kiváltó okok: stressz, büntudat, bizonytalanság, traumák, érzelmi elakadások, heves érzelmek, céltalanság, gyász, tehetetlenség, értelmetlenség, düh. A hang fele a saját mérgem.

- *A tudományos érdeklődéseddal kapcsolatban miért pont földönkívüli jött?*
- Akkor olyan dolgokon gondolkodtam, hogy esetleg az agyhullámoknak, tehát a gondolatnak is van egy bizonyos frekvenciája állítólag, és hogy lehetséges-e gondolattal egy magnót bekapcsolni. Amikor már a hanghallás volt, gondolkodtam ilyeneken, miért történnek velem ilyen furcsa dolgok, hogy néztem a magnót például, és akkor kikapcsolt. Tehát azt hittem, valahogy manipuláltam a magnót, de nem erről volt szó. És hogy a földönkívüliek vajon tudják-e befolyásolni az ember gondolkodását? Akkor rengeteg ilyen hülyeségen gondolkodtam.

- *Amikor a szüleidnek beszéltél erről, mert valakinek csak el kellett mondani, megjedtek?*
- Igen. Úgy teltek el évek, talán addig, amíg ide nem kerültem az alapítványhoz, hogy ők ezt nehezen kezelték. Szégyellték is, és amikor ott voltam velük, elég nehezen értették meg egymást. Az akkor nagyon rossz helyzet volt. Amióta ide járok, most már tök jó a kapcsolat.

– *Ugorjunk vissza, 2006-hoz, amikor a zárt osztályon voltál Y. városban, és fölmerült, hogy esetleg a marihuána katalizálta ezt az állapotot. Nem okozta, de mondjuk, rásegített. Amikor kijöttél, elhatároztad, hogy nem iszol, nem szívsz. Mi történt? Munkaképes lettél?*

– Á, nem.

– *Eltartottak a szüleid?*

– Igen.

– *És nem volt kapcsolatod lánnyal.*

– Akkor nem.

– *Különösen nehéz lehetett.*

– Nehéz. Otthon laktam a szüleimnél. Azt mondták, megszakítják velem a kapcsolatot, ha nem hagyom abba az ivást meg a füvezést. Akkor fordult meg bennem minden, hogy ők sokkal fontosabbak, mint a füves cigi meg a pia. Úgyhogy elhatároztam, ez 2006 volt. 2010 végén, még két hónapra rászoktam a sima cigire, utána abbahagytam. Tehát végül is nyolc év, 2006 óta. 2010 óta megint eltelt négy év. De arra jó volt az a két hónap cigizés, hogy rájöttem, tényleg nem fogom még egyszer azt a hibát elkövetni, hogy megint rágyújtok két hónapig. Tehát az sima cigi volt, nem füves.

– *A zárt osztályon volt valamiféle pszichoterápia?*

– Nem. Bejött hozzánk néha vizitelni, reggel, meg azt hiszem, délután, vagy estefelé egy-egy orvos, kérdezték, hogy vagyunk, mi van velünk.

– *Tehát csak gyógyszerelés volt?*

– Rosszul mondom, volt, amikor a zárt osztályról kimentünk, hetente egyszer volt egy terápiaszertűség. Bent voltunk tízen betegek, és két hölgy, azt hiszem, pszichiáter, meg szociális munkás, azokkal volt egy kis kötetlen beszélgetés, ki hogy érzi magát, ilyenek. Volt festészet is.

– *De azzal konkrétan, hogy milyen az életed, nem foglalkoztak? Ennek a tartalmával, hogy milyen hangokat hallasz?*

– Ja, nem igazán.

– *Utána mi történt? 2006 és 2010 között hogyan jutottál el Harangozó Judit-hoz, a Hanghalló Önszolgáltató Csoporthoz?*

– Amikor otthon voltam a szüleimnél, volt kisebb-nagyobb munkám, 2007-ben három vagy négy hónapig Z. városban egy elektrotechnikai üzemben voltam tolmács. Az is nehéz volt, azt is otthagytam. Megtudták, mi a bajom, és végül azért hagytam ott.

- *Hogyan tudták meg?*
- Úgy, hogy elmondtam.

- *Megijedtek?*
- Nem tudom.

- *A hanghallást vagy a diagnózist mondtad?*
- A diagnózist. Lehet, hogy nem is ők ijedtek meg, inkább én utána. Nem kellett volna elmondani, mert utána nagyon kellemetlenül éreztem magam. Nem az elején mondtam el, hanem két hónap után.

- *Másként bántak veled? Vagy csak te gondoltad?*
- Valószínűleg meg sem vártam, hogy időt adjak arra, hogy másként gondoljanak rám. Részben amiatt is hagytam abba, mert tolmácsnak vettek föl, és az jól is ment, de aztán be akartak fogni biztonsági őrnek is. Le kellett volna tenni a biztonsági őr vizsgát, de nem tettem le, mert egy csomó pénz lett volna, meg elmondtam, mi bajom van. Ez volt 2007-ben. Aztán otthon voltam a szüleimnél. Azt kihagytam, végül is ez is fontos, szerintem, hogy 2006 óta az OPNI-ban is voltam, most jut eszembe.

- *Mint bent fekvő, vagy csak bejártál?*
- Mint bent fekvő voltam egy hétig, mert ahogy X. városból hazaértem három hónap után, volt egy öngyilkossági kísérletem. Egy hétig voltam az intenzíven a Péterfyben a toxikológián.

- *Gyógyszerrel?*
- Igen... Egy hétig intenzíven voltam, utána átvittek az OPNI-ba, ott állították be a gyógyszert, a Risperdál injekciót. Azóta rendszeresen járok orvoshoz, rendszeresen vagyok gyógyszerelve, ötfajta antipszichotikumot kipróbáltam, és 2011 óta kapom a Leponexet meg az Asentrát. 2006-tól meg végig Risperdál injekciót kaptam. És akkor ott járunk a történetemben, hogy 2008. Utána 2009. szeptembertől 2009. decemberig – csomó évszámot mondok, nem? Nem tudom, lehet-e követni? Szóval decemberig leadtam 50 kilót, és örültem, minden tök jó, végre kereshetek munkát. És akkor öngyilkos lett az egyik barátom. Kész voltam. Gondoltam arra, hogy kéne egy orvos nagyon, de pénzem nem volt rá. Kezdtém kutakodni az interneten... És felhívtam az Alapítványt, Harangozó doktornővel beszéltem. Mondta, jöjjenek be. Volt, mikor a szüleim is itt voltak velem. Úgyhogy utána így.

- *Tehát őhöz kértél egyéni terápiára?*
- Igen, de előtte voltak próbálkozásaim magánpszichológusokkal meg magánpszichiáterekkel. 5–6 alkalom után mindegyiket ott hagytam, mert drága is volt, meg úgy éreztem, nem haladtunk semmit előre. Végül ide kerültem, itt meg

nagyon haladtunk. Hetente jártam ide rendszeresen. 2010 márciusában fölköltöztem Pestre, albérletbe. A tesóm állta az albérletet. Ez azért nagyon sokat segített. Azért költöztem föl, hogy be tudja járni. A másik ok az volt, hogy nem jöttem ki a szüleimmel, főleg édesapámmal. Akkor még nem voltam ilyen jó állapotban, úgymond. És meghalt előtte a barátom, amit mondtam, hogy öngyilkos lett 2009. decemberben, és január–február–márciusban még elvoltam a szüleimmel, de elhatároztam, hogy följövök. Végül, amikor följöttem, munkahelyet akartam keresni, de sehova nem vettek föl ezzel a diagnózissal. Olyan helyekre adtam le a jelentkezést, ahol megváltozott munkaképességűt kerestek. Az volt a baj, hogy azt írták a papírra, nem vagyok terhelhető érzelmileg. Az összes munkahelyen az volt az indok: nem vesznek föl, mert nem vagyok terhelhető. Sok munkahelyen az volt az indok, hogy ilyen fiatalon skizofrén, tehát akkor az már eleve olyan... Skizofrént nem vesznek fel. Tehát biztos volt bennük előítélet.

– *Pincérként próbáltál elhelyezkedni?*

– Volt, amikor a Tescóba jelentkeztem mindenesnek, árufeltöltőnek. Akkor azt akartam, hogy legyen egy könnyű, terápiás munka, bejárok 4–5 órára. Lesz egy kis pénzem, és szépen felépítem magam. De nem sikerült egyik munkahely sem.

– *A Tescóban is lett volna olyan lehetőség, hogy megváltozott munkaképességű?*

– Igen, felvettek volna ezzel a skizofrénia diagnózissal, csak ne lett volna ott, hogy nem vagyok terhelhető. Akkor jelentkeztem a CBA-ba. Volt, hogy portásnak jelentkeztem, máskor felszolgálónak. A Roosevelt téren van a Four Seasons, és több szálloda. A francia Sofitel és a Grand Hotel. Bementem mind a három helyre. Nem kerestek, nem volt felvétel, csak úgy bementem, hátha fölvesznek. Leadtam az önéletrajzomat mindenhova. De itt nem írtam bele a diagnózist! És a Four Seasonsba fel is vettek volna pincérnek. De mondta a személyzeti főnök, hogy ők csak rendezvényekre keresnek felszolgálót. Az ilyen rendezvényeket úgy kell elképzelni, hogy reggel 6-kor elkezdünk felteríteni egy hatalmas terepet, és ott vagyunk másnap reggel 6-ig. Ez huszonnégy órás munka. Mondtam, ezt én sajnos nem tudom vállalni.

– *Megfordultál vagy öt kórházban, legalább öt, pszichiáternél, pszichológusnál, ötféle gyógyszert kipróbáltál, és egyik sem tűnik úgy, hogy igazán előrevitt volna. Miben volt más Harangozó Judit közelítése?*

– Ő egyrészt a kommunikációt tanította: hogyan kell kommunikálni családon belül és máshol, hogy elkerülje az ember a stresszt. Ez nagyon stresszcsökkentő, ha jól kommunikál az ember. Másrészt ő volt az egyetlen, aki azt mondta, nem baj, ha vannak hangok. Ha jó a hang, az nem baj! Ez már önmagában nagyon nagy öröm volt a számomra! Meg volt olyan, hogy behoztam a doktornőnek újságokat. Ott volt rajta egy színész, és az volt odaírva, hogy Katinka beszélget az elhunyt nagymamájával. Ez a Cseke Katinka a *Jóban Rosszban* sorozatból. Egy ilyen kis

duci hölgy. A másikban meg a Rúzs Magdiról írták, hogy hisz az angyalokban, és beszélget a meghalt nagymamájával, valami ilyesmit olvastam. Kérdeztem a doktornót, hogy önekik miért nem skizofrénia a diagnózisuk?

– *Jogos!*

– A főorvos asszony nem is ellenkezett, hogy ez hülyeség, rágalom, vagy mit tudom én. Tök jó volt, ahogyan ehhez hozzáállt. Azt állította, nem baj, ha az ember hangokat hall, ha nem akadályozza, ha működőképes az ember. Minden ember hallott már hangot az életében... Beszélgetett a szüleimmel is. Engem befogott egy itt dolgozó pszichológushoz, Myrtilhez, terápiára. Rendszeresen jártam hozzá. Egy héten itt voltam négyszer is, ami nem volt terhelő, mindig jöttem órákat beszélgetni.

– *Jót tett?*

– Nagyon jó volt. Myrtiltől hallottam egy pár dolgot, ami addig eszembe sem jutott, hogy például „összefüggésbe hozok valamit valamivel”. Mintha valaki nekem szólna vagy látná a gondolataimat – és ő azt úgy fogalmazta meg, hogy „összefüggésbe hoztam”. Ez valahogy jó hatással volt rám, megértettem jobban. Tehát előtte nem tudtam jól kifejezni magam: ha valaki rólam beszél, akkor én azt összefüggésbe hozom a saját gondolataimmal. Valahogy én nem fogalmaztam meg ezeket a dolgokat magamban. Akkor sötétség uralkodott, de utána kitisztult...

– *És kevesebb lett a hang?*

– Igen.

– *Most is vannak még?*

– Van, előfordul.

– *De nem állandóan?*

– Nem, nem.

– *Tudnál példát mondani?*

– Előfordult, hogy egy hang angolul szólt hozzám „sophisticated”.

– *Ezt hogyan értelmezted? Eleve több jelentésű a szó.*

– Kikerestem szótárból. Azt hiszem, azt jelenti, hogy művelt, kifinomult. Utólag az a következtetésem: hogy lehet, hogy ezek rám jellemzőek? Akkor nem következtettem semmire. Egy másik alkalommal, amikor a strandon készültem fürdeni, egy gúnyolódó hang azt mondta: „submarine” – tengeralattjárónak nevezett a testsúlyom miatt.

– *Kié volt?*

– Nem tudom, semleges hang lehetett. Akkor arra gondoltam a medencére, vízre nézve, hogy milyen jó lesz mindjárt belemerülni. Akkor mondta ezt a hang.

– *Az már elmúlt, hogy sok hang szól hozzád egyszerre?*

– El. Annyi, hogy ez általában belőlem jön. Rájöttem, hogy akkor jön a hang, amikor stresszelek. Valahogy így élem az életem. Egész jó életet lehet úgy élni, ha ismerem a határait, és hogy mi okoz nekem stresszt. Vannak hülye dolgaim, néha stresszelek apróságokon, hogy nem mostam meg rendesen a kezem. Akkor jön egy hang.

– *És mit mond? Hogy nem mostad meg a kezed?*

– Általában belőlem jön. Magamat kritizálom, hogy „figyelj már oda, nem mostad meg rendesen!”.

– *Mit csinálsz, ha nagyon kritikus a hang?*

– Én is mindig elmondom a véleményem, megjegyzést teszek. Kiállok magamért.

– *Hol is tartottunk az élettörténetedben?*

– 2011-ben megint bekerültem a Balassa utcába egy hónapra. Akkor dohányoztam két hónapig, szerintem az is közrejátszott. És 2011-ben rosszabb lett a közérzetem. Akkor még nem voltam olyan jó állapotban, mint most, és két vagy három hónapig dohányoztam, nem voltam jól, végül a doktornő beküldött, de én is kértem, hogy menjek be, azt hiszem. Ott voltam egy hónapig, majd megint hazakerültem a szüleimhez. Ami szerintem nagyon sokat segített: akkor döntöttünk úgy Harangozó doktornővel, hogy a Risperdal injekciót lecseréljük tablettára. Az 2006 óta volt, az OPNI-ban adták. Az depot injekció volt, kéthetente be kellett jönni, és beadták.

– *Az miért volt rossz?*

– Nem volt semmi előrehaladás az injekcióval. Az is könnyített a helyzetemen, hogy nem kellett bejárni kéthetente, Egy másik antipszihotikum lett, a Leponextől jobban lettem, azt még mindig szedem. De azóta vagy háromszor már csökkenttük az adagot.

– *Nem lettél rosszabbul a csökkentéskor?*

– Egy átmeneti időszakban, körülbelül egy hónapig rossz volt, átmenetileg feszült voltam, kicsit zavart, de utána megszoktam.

– *Hogyan lett belőled és Ivánból tapasztalati szakértő?*

– Harangozó doktornő ötlete volt, mert látta rajtunk, hogy a felépülés útján vagyunk. Először összehozott egy találkozót az egyik hozzátartozóval, Leventével, 2012 tavaszán. Azóta tartjuk a kapcsolatot. Akkor ők kitalálták a főorvosasszonnyal, hogy legyen csoport, ami el is indult. Levente lett az első Hanghalló Önségitő Csoport vezetője. Akkor még csak egy páran voltunk, 8–10-en. A főorvosasszony tanácsára Levente olvasta a könyveket, amiket a *Hearing Voices* mozgalom adott ki. Például *Az 50 fölépüléstörténetet*. Sokat lefordított belőle, Ivánt és másokat is bevonva. Tartotta a kapcsolatot egy pár emberrel, akik a könyveket írták – és a külföldi hanghallós szervezetekkel. Utána a csoportvezető ösztönözt engem, hogy írjam meg a fölépülésem történetét. Ösztönöztük a csoporttagokat, hogy mindenki írjon magáról, hogy valahogy elinduljunk, aztán neki is összeállt a kép, hogyan kéne csinálni. Láttuk, hogy ez a módszer jó, használ. Minden csoport alatt jegyzeteltünk, mi történt, Iván is, Levente is, majd hárman összefésültük az emlékeztetőt, és a következő csoport előtt mindenkinek kiküldtük e-mailen. Közben beindul a székesfehérvári hanghalló csoport, ez egy újabb lehetőség lett, hogy tapasztalati szakértőként segítsek. Aztán beindult Szegeden is egy csoport. Azóta egész jól érzem magam. Az utolsó csoportüléseket már felváltva vezettük Leventével.

– *Neked mi jelentette magaddal a legfőbb gondot?*

– Az érzéseim kezelése. Azt kell megtanulni, hogy megértsük az érzéseinket. A hangokkal magának mindenki mindent elmond, megtanultam, hogyan lehet a hangokkal tárgyalni.

– *És hogyan?*

– A hangoknak üzenete van, „dekódolni” kell őket. Összefüggésbe lehet hozni az életünkkel. Ki kell állni magunkért, ha kritizál a hang. És eldöntendő kérdéseket kell neki feltenni, ha kritizál. Például, ha azt mondja: „lusta vagy” akkor azt kell neki mondani, hogy: „én, aki napi 5–8 órát a kertben dolgozom, én vagyok lusta?”.

– *Te sokat dolgoztál az alapítvány érdekében is...*

Igen. Sikerült Ron Colemanékat is Skóciából elcsalni ide, hogy csináljanak workshopot a hanghalló módszerből. Ron nem semmi munkát csinál, ugye, ott egy kis skóciai szigeten, a Felépülés Házában. Aztán a Hanghallók Világnapja szeptember 13-án van, mindegyiken ott voltunk. Előadást tartottunk. Itt voltak a WHO-tól is a minisztériumban, oda is elmentünk a csoport képviselőiben. Ott is angolul mondtam el pár dolgot. Nemcsak mi voltunk, hanem több szervezet képviselői. Valaki az autisták intézményeiből jött. Mindenki elmondta a baját, hogy tudnak-e ezzel valamit tenni, vagy esetleg kapunk-e valami támogatást. Én még bejártam a doktornőhöz külföldi medikusokkal – akik ide járnak egyetemre – beszélgetni is.

- *Az, hogy másoknak segítesz, tanácsot adsz a csoportban, milyen érzés?*
- Elég izgalmas.

– *Ebből volt, gondolom, sikerélményed is?*

– Volt, bár eleinte nagyon sokat idegeskedtem ilyeneken, hogy jövök én ahhoz – tanácsot adni?! Nehogy valaki félreértse. Tudom, hogy milyen az ember, amikor ilyen kiszolgáltatott helyzetben van, meg érzékeny. De úgy érzem, hogy 2012 óta, amióta ezt csináljuk, megtanultam beszélni finoman, okosan...

– *Azt mesélted Ron Coleman workshopján – ez nekem nagyon tetszett –, hogy van, akinek Skype-on adsz tanácsot. Az hogy jött?*

– Az anyukája volt itt az illetőnek egy csoporton. Odajött hozzám, hogy van egy lánya, tudnék-e neki segíteni. Az első három alkalommal elmentem személyesen. Utána Skype-on tartottuk a kapcsolatot a lánnyal.

– *Miket kérdeztél tőle?*

– Először apró dolgokat, hogy mit csinál, milyen örömei vannak az életben, meg ilyenek. Ugye, amik alapdolgok. Aztán bonyolultabbakat. Mesélte ő is, hogy összefüggésbe hoz sok mindent mindennel. Becsapja valaki az ajtót az autóban, lent a parkolóban, akkor azt hiszi, hogy ez neki szól. Figyeli az embereket, gesztikulál valaki, azt hiszi, hogy valaki célozni akar rá, utalni valamire. Akkor mindig elmondtam a saját tapasztalataimat, nekem is volt ilyen, ez meg fog szűnni, meg „rájössz majd, hogy ez nem így van”. Biztattam, mozduljon ki otthonról, meg általában. Panelban laknak, és bezárkózott, fél kimenni, azt hiszi, róla beszélnek az utcán. Mondtam neki, nem így van, ez csak tévhit.

– *És elfogadta?*

– Nem nagyon, még nem igazán. De most ott tart, hogy gyógyszert váltott neki a doktornő, és jól érzi magát. Legutóbb abban maradtunk, hogy most ne keressem. Ő keres majd, hogyha akar.

– *Minden egyes ember más eset. Lehet kötni a hangokat konkrét személyekhez, de előfordul, hogy valaki nem tudja azonosítani a hangokat élő személy hangjával – legfeljebb annyit, hogy férfi vagy nő, felnőtt vagy gyerek hangját hallja, és annak destruktív vagy támogató a jellege.*

– Az egyik férfi, aki sokat jár a csoportba, folyton hallja, hogy ő Isten fia. Ezt is különféleképp lehet értelmezni. Lehet úgy, hogy nagyon nagy önbizalma van. Lehet úgy, hogy fontosnak érzi magát. Vagy nagyon vallásos. Szóval több oldalról meg lehet közelíteni.

– *Te is ott voltál mind a két napon Ron Coleman workshopján. Adott-e valami újat neked az ő saját története?*

– Például az, hogy ő már több mint húsz éve nem szed gyógyszert, és hall még hangokat. De már csak hármat a húsz helyett.

– *Vagyis lehet ezzel együtt élni.*

– Igen. A Harangozó főorvosasszony is megállapította, hogy Ron Coleman is szembenézett a saját a hangjaival, hogy miért vannak neki. Tetszett, ahogy Ron elmagyarázta, hogyan vannak ezek a büntudatrétegek, így bent az ember lelkében.

– *Ami nála megoldódott – mert én azt vontam le Ron Coleman szavaiból, hogy nem a hanghallás a baj önmagában, hanem azok az érzelmek, amiket a hangok...*

– Kiváltanak?

– *Részben. Meg bizonyos érzelmek kibeszéletlenségei okozták a hangokat, legalábbis nála. Ő szexuális abúzus áldozata lett gyerekkorában, amit az ismerős pap követett el rendszeresen, tehát volt egy konkrét trauma. Az apja pedig verte. Ő konkrét személyek hangját hallotta, például a papot: „Te vagy a bűnös!” Meg az édesapját, hogy „semmirekellő vagy”. A te hangjaid elvontabbak. Édesapádon kívül volt-e konkrét személy hangja?*

– Nem nagyon.

– *Ron Colemannál az előzmény egy súlyos trauma volt, pláne, hogy egy olyan ember követte el, akiben megbízott. És mások nem hitték el, hogy ezt művelte vele. A pap ráadásul azt sulykolta Ronnak, hogy ő a bűnös. Ron tulajdonképpen akkor tudott az egészszel megbirkózni, amikor mikor érzelmileg is átélte, hogy ő nem felelős azért, ami történt vele, hiszen gyerek volt. Ron és a felesége ismertettek egy módszert: mintegy ki kell tenni az érzelmet a székre.*

– Én egy szörnyet tettem ki, a *Ghostbusters*-re hasonlított. A film szellemirtóról és szellemekről, szörnyekről szól, akik rettegésben tartják a várost. A szörnyek zselés, zöld, csöpögő masszának néznek ki, mintha rohadnának, mint én, belül. Ez most elég rosszul hangzik... Szóval a módszer: ki kell tennünk egy mellettünk lévő üres székre képzeletben a félelmünket és jellemezni, hogy néz ki és mire hasonlít. A *Ghostbusters* a félelmet jelképezte, ami mardossa, felőrli az embert. Az egy belső méreg, ami elpusztítja az embert, ha hagyja magát. Egyrészt a megbélyegzés... aztán eleve az, hogy milyen világban él az ember, tehát sok mindenről nem beszél. És maga az állapot, ami tüneteket okoz, hogy ronccsá teszi az embert, ha hagyja magát. Nem akarok hülyeséget mondani...

– *Annyira jókat mondasz végig, nekem nagyon tetszik. Érteni vélem.*

– Jó, jó, tényleg gondolkodni kell ezeken a dolgokon. Engem sokáig marcangoltak ezek az érzések, ezek a tévhitek. Amikor a hangok világában éltem, én

is úgy éreztem magam, mint az a lány, hogy rólam beszélnek az utcán. Az egy teljesen másik dimenzió, az valami nagyon szörnyű.

– *De most úgy tűnik, teljesen kijöttél.*

– Mostanában úgy érzem, hogy igen. Remélem így marad.

– *Ez hasonlítható ahhoz az állapothoz, ami az egész előtt volt? Vagy ez ahhoz képest is egy másik állapot?*

– Nem teljesen ugyanolyan.

– *Milyen pozitívumai vannak? Mert biztos vagy benne, hogy a szenvedés által tanultál valamit magadról.*

– A kitartást, szerintem. Önismeretet. Valahol sokkal jobban megismertem magam. Analizáltam magam éveken keresztül.

– *Min változtattál az ivás és a füvezés abbahagyásán kívül?*

– Tudatosabban élek. Megtanultam úgy élni, hogy ne stresszeljek, hogy tudjak lépni fontos helyzetekben. Ha mennem kell dolgozni, akkor rá tudom venni magam.

– *Jelenleg van munkád?*

– Most nincs, de folyamatosan keresek.

– *Ha jól értettem, ezekkel a Harangozó Judit által tanított kommunikációs módszerekkel most jobb a szüleiddel a kapcsolatod?*

– Jobb. És ebbe a javulásba belejátszik a hanghalló módszer is.

– *Apád kemény volt veled?*

– Ő szigorú volt mindig. Fizikailag nem, csak szóban. Volt, hogy csúnyán megbántott, de amúgy nagyon jóakarátú, csak megmondja az őszintét. Valamikor túlzásba is viszi. Volt terror, lelki terror, így őáltala. Szeretett irányítani minket, de van jó oldala is, és mostanában jó a kapcsolatunk.

– *Már nem akar folyton irányítani?*

– Nem. Úgy vettem észre, hogy amióta kezdek helyrejönni, ő is máshogy áll hozzá, pozitívabban. Amikor kamaszok voltunk, én meg a bátyám, akkor terror amiatt is volt, hogy ne térjünk rossz útra. Mert akkor kezdtem füves cigizni, italozás, meg ilyenek. De én is sokat változtam, nagyon figyeltem, hogy jó legyen a kapcsolatunk, és miattam is volt rossz. Biztos, hogy én is közrejátszottam.

– *Volt-e más, ami megviselt?*

– Elkerültem otthonról 14 évesen kollégiumba Pestre, az is trauma volt. És amikor bátyám ott hagyott minket – ő öt évvel idősebb. Otthon maradtam egye-

dül a szüleimmel, tök szar érzés volt. A kollégiumban is szívattak rendszeren. Tízfős szobába kerültem, rajtam kívül mindenki ismerte a másikat. Egy helyről valók voltak, azt hiszem, Nyíregyházáról. Rossz volt az idegen környezet, és ott nem tud annyira az ember aludni sem. Mikor lefeküdtem és becsuktam a szemem, húzgálták a fülem, a hajam, pöckölték az orrom. Nagyon sok este sírtam. Végül ez úgy lett megoldva, hogy elkértem magam egy másik szobába, és ott tök jó társaság volt. Amúgy a középiskolában, ahova jártam, az osztálytársaim tök jók voltak, nem szívattak. Általános iskolában is volt két-három srác, aki próbált szívadni. Én nagyon érzékeny voltam, a bogáncsot beledobták a hajamba, meg ilyenek, és nem tudtam mit csinálni. Valahogy megmondtam a magamét nekik szerencsére.

– *Mikor volt az első hanghallásod, hány éves voltál?*
– Középkorban. Éppen a kollégiumi társaim gúnyolódása válthatta ki.

– *Milyen jellegű volt?*
– Az első „hangos” hang 15–16 éves koromban lehetett, egy hangos dudu hang volt, mikor pihentem az ágyamon a kollégiumban.

– *Féltél?*
– Nálam változó volt ez. Amikor gyerekkoromban hangokat hallottam, nem tulajdonítottam ennek különösebb jelentőséget. Nem jelentkezett félelem. Akkor még nem voltak „hangos” hangok. Amikor 10 évvel ezelőtt az állapotom kritikus lett, a hangoktól való félelmem nagyon felerősödött. Később a gyógyszerek csökkentették a félelmet, majd megtanultam kezelni a hangjaimat, a téveszméket.

– *Most már úgy beszélsz róla, hogy volt egy olyan időszak az életedben, amikor téveszméid voltak. Ezek szerint rálátsz, hogy ezek csak voltak. És megszűntek? Hogy figyelnek, követnek, az az érzés teljesen megszűnt?*

– Nem teljesen szűnt meg... de egyre inkább kezd megszűnni. Itt nagyon nagy hangsúly van nálam a véletleneken, hogy valami véletlenül történik, vagy sem. Ezen gondolkodtam. Tehát ha valaki rólam beszél, az véletlenül beszél rólam. Azt akarom kihozni ebből, hogy vannak téveszmék, és én azokat is át gondoltam. Például nálam számok is voltak: a 66, a 77, a 88, a 99, és mindegyik mást jelentett. Spirituális számok. Voltak téveszméim, hogy mit tudom én, 18:48 volt az idő, az nekem arra utalt, hogy akkor nézzek rá az órára, amikor 18:48 van, mert én is egy ilyen 1848-as szabadságharcos ember vagyok. Tehát ilyenek. Szám-misztika. Utána már bonyolítottam ezeket, a 77-hez kötöttem a földönkívülieket, 66 persze az ördög, 88 az Isten. Angliában sokszor úgy vásároltam, hogy a számla végeredménye 88 legyen. Meg sokszor véletlenül is az lett. Aztán a 99, az volt a főnök, a legnagyobb kommunikátor, tehát a beszélőkéje neki volt a legjobb. Hogy ő már tudja tartani a kapcsolatot a földönkívüliekkel is. Ha megláttam,

hogy jön egy autó, és a rendszáma 999, tudtam, hogy az rám vonatkozik. Azt jelentette, én képes vagyok beszélni a földönkívüliekkel.

– *Ez elmúlt?*

– Nem teljesen. Ezt úgy fogadtam el, hogy átgondoltam ennek a spirituális oldalát is, hogy mi van, ha tényleg én egy ilyen képességű ember vagyok. És akkor átgondoltam racionális ésszel is, hogy ez most lehetséges-e, logikusan. Átgondoltam mind a két oldalt. Nem lehet azt állítani, hogy nincsenek földönkívüliek, mert lehet, hogy vannak. A lényeg, hogy valahogy ezt tudni kell elrendezni az agyunkban. Valahogy józan ésszel rájön az ember. Nekem szerencsém volt, mert ahogy leszoktam a káros szenvedélyeimről, akkor jöttem rá ezekre. Valahogy megvilágosodtam, hogy vannak ilyen téveszmék. Ebből a dimenzióból ki lehet jönni. De nem szabad elvetni azt sem, hogy – lehet, hogy hülyén hangzik – ha hallok egy hangot, adok tíz százalékot annak, hogy lehet, valaki tényleg mondja ezt most nekem. Nem lehet a földönkívüliekről meg Istenről sem azt állítani biztosan, hogy nem léteznek.

– *Vagyis nem kell a dolgok spirituális dimenziójára eleve azt mondani, hogy nem is létezhetnek?*

– Sokat kell gondolkodni, aztán rájön ilyen kulcsdolgokra az ember, miről hogyan vélekedjen. A spirituális oldaláról is, meg az ésszerű oldaláról is. Valahogy ki lehet zárni a spirituális oldalát, hogy „na most itt van egy angyal”. Persze tölem lehet, hogy vannak angyalok, ki tudja.

– *Ha most kimennél az utcára és látnál egy 666-os rendszámot, nem gondolnád azt, hogy az ördög üzen valamit neked, mert már rálátásod van? Jól értem?*

– Lehet, hogy átgondolnám, hogy mi van, ha üzenne. Ezt valahogy úgy érzi az ember...

– *De nem borítana ki?*

– Egyáltalán nem. A kulcsszó szerintem a véletlen. Tehát meg tudja tanulni az ember, mi az, hogy véletlen. Tíz éve kezdődött nekem ez, és én nyolc évig abban a világban éltem, hogy nem volt véletlen.

– *Hihetetlenül fontos, amit mondasz!*

– Szerintem is. Örülök, hogy ezt így meg tudtam neked fogalmazni! Utána rájöttem, hogy van véletlen. Amikor már kezdett elhatárolódní egymástól a két világ, ez a két dimenzió, azóta fel tudom fogni véletlennek. Szerintem a véletlenhez köthetők a téveszmék is, hogy belelátanak a fejembe... Mert hogyha olyan téveszméd van, hogy valaki rólad beszél, akkor az emberben lepörög egy olyan, hogy ez most hozzám beszél, akkor biztos van valami oka. Aztán rájön az ember, hogy ez most nem hozzám beszél...

- *Van valami hullámvása az egésznek, ahogy a stresszel van összefüggésben?*
- Igen.

- *Ne válaszolj, ha nem akarsz, azon csak átsiklottunk, hogy volt egy öngyilkossági kísérleted.*
- Az 2006 júniusában volt. Nem találtam az egész életemet, azt gondoltam, hogy nem lesz munkám, beteg vagyok, el vagyok hívva – akkor mindent túldramatizáltam. Bevettem egy csomó gyógyszert, antipszichotikumot főleg, vagy kétszáz darabot. Egy hétig voltam az intenzíven.

- *Ki talált meg?*
- Annyi erőm volt még – ez otthon volt –, hogy utolsó éber pillanatomban mondtam, hogy bevettem egy csomó gyógyszert. Utána nem emlékszem semmi-re, egy hét múlva ébredtem föl.

- *Ezt anyukádnak mondtad?*
- Igen, és azt hiszem, édesapám is hallotta. Utána mesélték, hogy mi történt, jött a mentő, elvittek. Először X. városba, utána a Péterfy toxikológiára. Ezzel is azt értem el, hogy legalább többet nem fogom megcsinálni. Lehetett volna már jó párszor, de rájöttem, van kiút.

- *Kik voltak, akik ebben a felépülésben, Harangozó doktornőn kívül melletted álltak?*
- A bátyám anyagilag és lelkileg támogatott. A szüleim is, mert a gondok ellenére mindig mellettem voltak, támogattak mindenben. Van egy-két barátom, aki támogat... és itt az alapítványban mindenki.

- *Végigolvastam rengeteg felépüléstörténetet, amelyek fel vannak töltve az Alapítvány honlapjára. Te olvastad őket?*
- Nem mindegyiket.

- *Úgy tűnt, hogy a pszichiáterek sok esetben, ahogy nálad is, nem igazán tudtak az élményekkel, a hangok tartalmával mit kezdeni.*
- Volt olyan, aki megkérdezte, mit jelentenek ezek a számok, amiket az előbb elmondtam. Volt, hogy bementem, elmondtam a bajomat, és akkor mondta, hogy aha, aha, igen, igen, fölírta a receptet, és kész, jöttem is el... Én az Isten, földönkívüliek, angyalok, emberek összefüggésére kerestem az állapotom elején a választ. Ez azt is jelenti, hogy kerestem a helyemet a világban. Amikor Istenről gondolkodom, ezt mindig összekapcsolom a földönkívüliek létezésének lehetőségével.

– *Feltűnt nekem a felépüléstörténeteket olvasva, hogy az évek elteltével, a felépülés során az érintetteknek újfaja identitástudatuk lett.*

– Igen.

– *A felépülés nem azt jelenti, hogy visszatérsz a zűrök előtti életedhez, énedhez.*

– Nem, mert szerintem annyit változik az ember. De amúgy ez nagyon nehéz kérdés, mert mindig várja az ember, hogy mikor találja már meg önmagát. Én is vártam, vártam, hogy mikor találom már meg önmagam. Aztán rájöttem, hogy évek alatt. Valószínű, hogy nem tudok már ugyanolyan lenni. Táplálkozom a régi éneemből, de most már a saját utamat járom.

– *Mit emelnél ki a felépülésedben, ami hátráltatott, és ami segített?*

– A megbélyegzéstől elmegy az ember hite. Az egy ilyen „a világ összefogott ellenem érzés”. De az utóbbi 10 évben, a diagnózissal kezdve kezdtem kiállni magamért, nemet mondani rá, és a magam útját járni. De nem kell feltétlenül konfliktusba kerülni, lehet okosan... Arra kell gondolni, mennyivel gazdagodsz a gyógyulással. Legyünk büszkék arra, hogy így is képesek vagyunk sok mindent megcsinálni. Mindig van kiút. A megbélyegzésről: előbb ismerjenek meg, aztán ítélkezzenek. Nem vagyunk bolondok.

– *Lenne-e még valami, amit föltétlenül el akarnál mondani?*

– Hinni kell magunkban. Egy ilyen érzés vezet mindig engem, és azt követem, aszerint élek. Sokszor megijedtem, hogy jó-e ez az út, amin járok, és úgy néz ki, hogy jó. Úgyhogy a hit, a bizalom, nagyon sokat számít.

– *Nemcsak az istenhit, hanem a magadban való hit?*

– Igen, a magamban való hit. Meg bízni a másokban. Ezek nagyon fontosak, meg hogy szeretet legyen, meg kapaszkodók, az élet kapaszkodói. Ha nincs is olyan nagy kapaszkodó, de apró kis kapaszkodók legyenek, mert ha ez van, hit, meg szeretet, meg remény, akkor pozitív az ember...

– *Vannak-e konkrét, megfogható célok, amiket kitűztél magad elé?*

– Például lakásvásárlás. Egy önálló otthon.

– *Van realitása?*

– Igen, mert van félretett pénzem, és a szüleim segítenének, a bátyám is szerintem. Pesten vennék valamit. Szeretek önálló életet élni.

– *Nyitnál a pincérségen túl valami más felé? Tolmácsolás?*

– Afelé is, aha. Az jó lenne.

– *Felsőfokú nyelvvizsgád van?*

– Nincs, ez az, hogy le kéne tenni valamilyen nyelvvizsgát.

- *Milyen szinten lehetsz?*
- Azért nem olyan nagy a szókincsem. De igen, az lenne jó, bele a közepébe.
Elhatározás kérdése.

- *A workshopon volt Ronnak egy kérdése, hogy mi lenne a vágyad, ha nem kellene a pénzzel törődni?*
- Elmennék hajóra, mint vendég. Kipróbálnám a másik oldalt.

ABSTRACTS

Thomas Faist: On the transnational social question: How social inequalities are reproduced in Europe

What are the consequences of cross-border employment and social protection practices for social inequalities in Europe? The transnational social question is a multifaceted one: it is linked not only to inequalities generated by heterogeneities such as class, gender, ethnicity, legal status and religion, but also to the perception that cross-border interdependence has grown and that transnational interactions themselves have become a criterion for differentiation. International migration is of strategic significance for an understanding of the transnational social question, because it reveals the cross-connections of the fragmented world of social protection. In particular, it provides a window into the social mechanisms that support social protection across borders and how these mitigate old and generate new social inequalities.

Adrienn Gyóry and Anna Orosz: Social inclusion through the empowerment of local stakeholders: an exemplary case of the Czech Republic

One of the several initiatives that have been taken to halt the severe segregation processes in the Czech Republic, brings valuable experience to the Visegrad countries. In this article we discuss the birth of the Czech Agency for Social Inclusion, its working model and impact. The Agency helps municipalities of socially excluded localities to promote social inclusion. The complex, tailor-made and long-term approach to problem-solving is central to the success of the initiative. The main goal of the Agency is to empower municipalities to sustain and manage projects aiming at social inclusion by the time the direct support of the Agency ends. The case of the Agency can serve as a valuable experience in the Hungarian context because it demonstrates how an extensive and diverse system of state institutions with capacity problems and weak patterns of institutional cooperation patterns can be made more successful in a cost-effective way.

Péter Mózer, Katalin Tausz and Attila Varga: Changes in the social assistance system

Since the adoption of the Social Act in 1993 many proposals have been published about the comprehensive restructuring of the social assistance system. Nevertheless, they mostly remained on the drawing board. Although the idea of the 'work-based society' logically leads to the modification of the social assistance scheme, yet it was somewhat unexpected when in 2014 the Hungarian government effected it, so from 1st of March 2015 the social assistance system has been changed significantly. One of the greatest changes in the new system is the decentraliza-

tion of administration. The widespread local government responsibilities have been further weakened, some benefits have been centralized, and the financing has been tailored to the transformation. The study evaluates the new situation from two aspects: how the effected changes can serve the alleviation of poverty, and whether the new system abolishes the former dysfunctions.

Philip RJ Harington and Liz Beddoe: Civic practice: A new professional paradigm for social work

Summary: Economic rationalism has had an impact upon the position of many professions in Western society. Drawing on New Zealand material this article argues that neoliberal targeting of professions' capacity to capture domains of service and their funding has fuelled deprofessionalization, but also created space for alternative domains of practice. A case for a civic model of social work practice is argued.

Findings: Debates about the nature of professions flourish in current literature. An exploration of the features of the social work profession suggests three types: heroic, altruistic and civic. The development of civic practice in social work is suggested, presupposing a reframing of the role and focus of the profession toward social inquiry applied to the rights and needs of citizens.

Application: The contribution of this article is to explore a move forward in the de-professionalization debates and to propose a civic social work grounded in advocacy and critical social inquiry.

Anna Légmán: „They did not allow me to work”. A life story of a person diagnosed with schizophrenia

The paper is an analysis of a narrative life story interview made with a Hungarian man who was diagnosed with schizophrenia, and also a presentation of a qualitative method which can be used effectively to find out about the people's own experiences. With the help of the interview's text we can take a look at the institutional life opportunities of a person diagnosed with a psychiatric illness in Hungary nowadays, how he can tell his story and how the schizophrenia diagnosis and the psychiatric care system appear in his story. The life story was born using the narrative interview technique which I recorded with the help of a dictaphone.

CONTENTS

Studies

- 3 **Thomas Faist:** On the transnational social question: How social inequalities are reproduced in Europe
- 28 **Adrienn Győry and Anna Orosz:** Social inclusion through the empowerment of local stakeholders: an exemplary case of the Czech Republic

Hungarian Reality

- 43 **Péter Mózer, Katalin Tausz and Attila Varga:** Changes in the social assistance system

Social Work

- 67 **Philip RJ Harington and Liz Beddoe:** Civic practice: A new professional paradigm for social work
- 88 **Anna Légmán:** “They did not allow me to work”. A life story of a person diagnosed with schizophrenia
- 108 **Erika Csontos:** What’s a chance? Interview with a recovered expert by experience, earlier diagnosed as paranoid schizophrenic